

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN MUHANDISLIK - TEXNOLOGIYA INSTITUTI

**«TABIYIY TOLALARNI DASTLABKI ISHLASH
TEXNOLOGIYASI» KAFEDRASI**

**«PATENTSHUNOSLIK, LITSENZIYALASH VA
SERTIFIKATLASHTIRISH»**

FANIDAN TAYYORLANGAN

O`QUV - USLUBIY MAJMUA

NAMANGAN – 2019

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK - TEXNOLOGIYA INSTITUTI

**«TABIIV TOLALARNI DASTLABKI ISHLASH
TEXNOLOGIYASI» KAFEDRASI**

**«PATENTSHUNOSLIK, LITSENZIYALASH VA
SERTIFIKATLASHTIRISH»**

FANIDAN TAYYORLANGAN

O`QUV - USLUBIY MAJMUA

NAMANGAN – 2019

MUNDARIJA

№	O'UM bo'yicha mundarija	Bet
1	O'quv materiallari	
1.1	Ma'ruzalar matni	
1.2	Amaliy mashg'ulotlarni bajarish uchun uslubiy ko'rsatma	
2	Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari	
3	Glossariy	
4	Ilovalar	
4.1	Fan dasturi	
4.2	Ishchi fan dasturi	
4.3	Tarqatma materiallari	
4.4	Testlar	
4.5	Ishchi fan dasturiga muvofiq baholash mezonlarini qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar	
4.6	Boshqa materiallar	
4.7	O'UM ning elektron varianti	

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК - ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ
«ТАБИЙ ТОЛАЛАРНИ ДАСТЛАБКИ ИШЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ»
КАФЕДРАСИ

ПАТЕНТШУНОСЛИК, ЛИЦЕНЗИЯЛАШ ВА
СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ

фанидан (1-курс) магистратура талабалари учун

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Наманган-2019

Маъруза курси институтнинг технология йўналишдаги магистратура мутахассисликлари учун тайёрланган.

Тузувчилар: Мурадов Р.– т.ф.д., профессор

Тақризчилар: Ахмедхожаев Х.Т. - т.ф.д., профессор (НамМТИ)

Абдуллаев К. - т.ф.н., дотсент (НамМПИ)

Маърузалар матни институт ўқув-услубий кэнгашининг 2019 йил ___ - августдаги йиғилишида кўриб чиқилди ва ___-сонли баённома билан тасдиқланди.

МУНДАРИЖА

№	Фан мавзуларининг номи	Бетлар
1	Кириш. Интеллектуал мулк объектлари тушунчаси	
2	Ўзбекистон Республикасида интеллектуал мулк объектларини ҳимоялаш соҳасидаги қонунчилик	
3	Маълумотлар базалари ва ЭҲМ учун дастурлар	
4	Ихтиро объектлари ҳақида тушунча	
5	Ихтиро бўйича патент олиш шартлари	
6	Лицензияли битимларнинг асослари ва уларнинг шартлари	
7	Лицензияли тўловлар шакллари. Инноватсия тушунчаси	
8	Инноватсион лойиҳаларнинг шаклланиши ва бажариш босқичлари	
9	Мувофиқликни баҳолаш асослари	
10	Сертификатлаш бўйича миллий тизимнинг асосий мазмуни	
11	Интеллектуал мулкни лицензиялаш	
12	Янги ихтироларни яратиш усуллари	

1-майруза

Патентшунослик, лицензиялаш ва сертификатлаштириш фанининг моҳияти, унинг мақсади ва вазифалари

Режа

1. Патентшунослик, лицензиялаш ва сертификатлаштириш фанининг моҳияти, унинг мақсади ва вазифалари. Интеллектуал мулк ҳуқуқи ва жамиятнинг ривожланиши.

2. Интеллектуал мулк объектлари (ИМО) ни таснифлаш. Асосий тушунча ва атамалар.

3. Интеллектуал мулк объектларини муҳофазалаш тамойиллари.

1. Одамзот ўз табиатига кўра жисмоний жиҳатдан энг мукамал мавжудод эмас, лекин инсонда энг кучли имтиёз – унинг интеллекти мавжуд.

Интеллект – инсонни ҳайвонат дунёсидан ажратиб турадиган асосий белги бўлиб ривожланишни сифат жиҳатидан янги поғонага кўтаради. Интеллект сўзи лотинча **интеллестус** сўзидан келиб чиққан бўлиб [1], инсон ақли, онги, фикрлаш қобилиятини билдиради. Инсон ҳаётининг мақсади – энг яхши нарсаларга интилишдир. Ибтидоий тузумдан, яъни илк меҳнат қуроллари яратилгандан бошлаб инсон ҳар доим ўзининг турмуш тарзини яхшилаш, ўз ижодий салоҳиятини ошириш йўллари тинимсиз излаб келган. Шунинг учун ҳам қадим замонлардан инсоният жамиятида биринчи олимлар, ихтирочилар, рассомлар ва мусиқачилар пайдо бўлган. Улар инсонлар ҳаёти ва турмушини энгиллаштирувчи асбоб-ускуналар ихтиро қилишган, чорвачилик ва қишлоқ хўжалигини ўзлаштириб, атроф муҳитдан ҳимояланиш учун уйлар қуришган, юкларни ташиш воситаларини ўйлаб топиб, дэнгиздан сузиш учун кемасозлик билан шуғулланишган ва бу билан техник, иқтисодий ва маданий тараққиётни таъминлаб келишган.

Интеллектуал фаолият инсоният жамияти ривожланишининг асосий сабабидир. Интеллектуал фаолиятнинг энг муҳим турлари фан, санъат ва техник ижодиёт, халқлар ва миллатлар, давлат ва тсивилизатсиялар ривожининг доимий

йўлдошидир.

Инсоният жамияти ўз бошидан кулдорлик, феодализм, капитализм, сотсиализмни кечирди. ХХИ асрнинг бошида, асосий ривожлантирувчи кучи рақобат бўлган бозор иқтисодий тизим эканлиги тан олинди.

Ҳамма вақт ҳам рақобат курашида ким интеллектуал имкониятлар ва интеллектуал фаолият натижаларидан унумли фойдалана олса фақат ўша муваффақиятга эришиши мумкин.

Бундан шундай мантиқий хулоса чиқадики, инсоннинг билим олиш, ихтиро қилишга табиий интилиши ва ижоди маҳсулидан иқтисодий самара олиниши бир-бирига мос келгандагина у ўзининг ижодий салоҳиятидан оқилона фойдалана олади, шу боис доимий изланишдан манфаатдор бўлади.

Фақат мулк эгасигина ўз мулкидан юқори даражада самарали ва оқилона фойдаланиб, уни бошқара олади. Бундай иқтисодий рағбатлантиришнинг энг мақбул усули шундан иборатки, инсон ўз интеллектуал салоҳияти натижаларига мулкчилик ҳуқуқига эга бўлиши, яъни интеллектуал мулкка эгалик қилиши керак. Зеро ундан бошқа ҳеч ким бу натижаларга хўжайинлик қила олмасин. Фақат унинг ўзигина интеллектуал ижоди натижаларидан ўз истагича фойдаланиш ва бошқа шахсларга сотиш борасида мутлоқ ҳуқуққа эга бўлади [2].

Шу ерда биз ҳозирги вақтда жаҳондаги энг муҳим тушунчалардан бири ҳисобланган интеллектуал мулк тушунчасига дуч келамиз. Хўш интеллектуал мулкнинг ўзи нима ва уни қандай ўлчаш мумкин?

Энг аввало интеллектуал мулк интеллектуал фаолият натижасидир. Барча интеллектуал фаолият ҳам интеллектуал мулк бўла олмаслиги аниқ. Инсон фикрлайди, унинг хаёлида беҳисоб ғоялар, лойиҳалар туғилади, лекин уларнинг ҳаммаси ҳам ҳаётда амалга ошмай қолиб кетади. Фақат бошқалар томонидан объектив равишда қабул қилинадиган, яъни ўзининг муайян чегараларига эга бўлган ғоя ва фикрларгина мулк бўла олиши равшандир.

Интеллектуал фаолиятнинг кейинчалик қандайдир бирор-бир объектив (моддий) шаклда ифодалана оладиган натижаларигина интеллектуал мулк бўлади деб айтиш мумкин.

Бунда иқтисодий ривожланишдан манфаатдор давлатнинг асосий вазифаси ҳар бир кишининг ўз интеллектуал мулкига эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш

ҳуқуқи ишончли муҳофазаланадиган тизимни таъминлашдан иборат.

Интеллектуал мулкнинг ўзига хос хусусияти ўз эгаларига фойда келтиришдан иборат, демак, мулк эгаларининг ўз мулкига мутлоқ ҳуқуқи муҳофазаланган ҳолдагина бутун жамият фойдасига хизмат қила олади. Хулоса шуки, интеллектуал мулк ҳуқуқларига риоя қилмасдан туриб ХХИ асрда илмий - техниканинг ривожланишига кэнг йўл очиб бўлмайди.

Лекин интеллектуал мулк ҳуқуқларига риоя этиш билан масала охиригача ҳал бўлмайди. Жаҳонда ноҳалол рақобат кураши тобора авж олиб бораётгани кузатилмоқда. Ҳар бир давлат ноҳалол рақобат курашнинг олдини олиш учун қандай механизмларни ишга солиши керак? Тарихдан маълумки энг ишончли механизм бу ҳуқуқ бўлиши мумкин, зотан айнан ҳуқуқий механизмлар интеллектуал мулкни муҳофазалашга ишончли ва маданий ёндашувни таъминлайди.

Лекин давлат томонидан кафолатланадиган ишончли муҳофаза бу масаланинг бир томони холос. Халқимизнинг доно ибораси бор - “ҳолва деган билан оғиз чучимади”. Унинг муҳим таркибий қисми муайян кишиларнинг ўз ҳуқуқларини билиши ва бу ҳуқуқлардан амалиётда фойдалана олишидир.

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланиши учун исталган касбдаги ҳар бир ижодкор киши келажакда ўзининг интеллектуал мулкидан самарали фойдаланиш йўллари аниқ тасаввур этиши жуда муҳимдир.

2. Интеллектуал фаолият одатда жуда кўп қиррали бўлиб кэнг миқёсда ўзгариб туриши мумкин. Фан, санъат, техник ижодиёт – буларнинг барчаси интеллектуал меҳнат турларидир.

Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БИМТ) қуйидагиларни ҳақли равишда ўзининг шиори деб эълон қилди: Инсоният даҳоси жами санъат асарлари ва ихтироларнинг манбаидир. Бу асарлар инсонга муносиб ҳаёт кафолатидир. Барча турдаги санъат асарлари ва ихтироларни ишончли ҳимоялаш ҳар бир давлатнинг бурчидир.

Интеллектуал мулк объектларини кўриб чиқар эканмиз, шуни қайд этиш мумкинки, интеллектуал мулкда объектларнинг икки гуруҳи алоҳида ажралиб туради: санъат билан боғлиқ бадий асарлар ва санъат тармоғи – хусусан янги

буюмлар, товарлар ва технологияларни ишлаб чиқиш ва бозорга таклиф этиш билан боғлиқ объектлар.

Айнан ана шу вазиятлар XX асрда жаҳонда умум қабул қилинган халқаро ҳуқуқий стандартлар шаклланишига олиб келди, шунга мувофиқ интеллектуал мулк ўз ичига икки асосий ҳуқуқлар соҳасини олади [3]:

- муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар, унга мувофиқ илмий, адабий, муסיқий, бадий, фотография ва аудиовизуал асарларга ҳуқуқлар, шунингдек фонограмма ишлаб чиқарувчилар ва ижрочилар, эфир ва кабел эшиттиришлари ташкилотларининг ҳуқуқлари ҳимоя қилинади;

- саноат мулки, у ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари, шунингдек товар белгилари ва хизмат кўрсатиш белгилари, товарларнинг келиб чиқиш жойи, фирма номларига ҳуқуқларни ўз ичига олади.

Санаб ўтилган барча муайян ҳуқуқий муҳофаза объектлари, хусусан, бадий асарлар ва санъат турлари, ихтиролар, товар белгилари, ЭҲМ учун дастурлар ва ҳоказолар интеллектуал мулк объектлари деб аталади [4].

Муаллифлик ҳуқуқи адабиёт, фан ва санъат асарлари ўзининг аниқ ифодасини топган шаклни муҳофаза қилади. Бундай ифодалаш шакли сўз, тимсоллари, муסיқа, сурат, уч ўлчовли предметлар ёки бундай шаклларнинг комбинатсияси (масалан, кинофил м ёки театр пос-тановкаси, опера) бўлиши мумкин. Муаллифлик ҳуқуқлари асарларнинг исталган турини махсус рухсатсиз (муаллиф розилигисиз) нусха кўчириш, кўпайтириш ва бошқа усулда қайта тиклашдан муҳофазалайди [5].

Саноат мулки, муаллифлик ҳуқуқидан фарқли равишда бевосита ғояни, хусусан буюмнинг турли шаклларда кўп марта қайта ишлатилиши мумкин бўлган техник, бадий ва бошқа моҳиятларни муҳофаза қилади.

Патент давлат номидан саноат мулки объектига бериладиган ва муайян ҳудудда муайян вақт оралиғида амал қиладиган муҳофаза ҳужжатиدير.

3. Ҳуқуқнинг ривожланиш тарихи бевосита давлат тарихи билан боғлиқ. Ҳуқуқ иқтисодий базис ва унинг асосида жамиятнинг маданий ривожланиши демакдир ва бундан бошқа нарса бўлиши мумкин эмас деб таърифлаш мумкин [1].

Ҳуқуқ, хусусан ҳуқуқий тизим муайян ижтимоий муносабатлардан бошланадиган айрим меъёрлардан ташкил топади.

Ҳуқуқ меъёри айрим шахслар, ташкилотлар, давлат органлари ва ҳоказоларнинг ўзаро муносабатларини тартибга солувчи қоидалардир. Фақат давлат бутун мамлакат миқёсида ижтимоий муносабатларнинг ҳуқуқий тартибини таъминлаб бериши мумкин.

Ҳуқуқ тизими ўз ичига турли ҳуқуқ соҳаларини қамраб олади, улар ўз навбатида кичик соҳа ва институтларга бўлинади. Ҳуқуқий тартибга солиш предмети бўйича бирлаштирилган ҳуқуқий меъёрларнинг алоҳида гуруҳи ҳуқуқ соҳасидир. Ҳуқуқнинг ҳар бир соҳасига уни тартибга солиш предметининг хусусиятларидан келиб чиқадиган ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига мос услуби ҳосдир.

Интеллектуал мулк ҳуқуқи ёки интеллектуал мулк фуқаролик ҳуқуқининг кичик соҳасидир. Патент ҳуқуқи ва фуқаро муносабатлари иштирокчиликларини индивидуаллаштириш воситаларини муҳофазалаш, шунингдек ноанъанавий объектларни муҳофазалашдан иборат бўлган муаллифлик ҳуқуқи ва саноат мулки шу кичик соҳанинг институтларидир.

Патент ҳуқуқи. У дастлаб феодализмнинг сўнги давларида феодализмнинг негизидан хўжалик юретишнинг капиталистик усули вужудга келиб, ривожлана бошлаши билан юзага келди. Патент ҳуқуқи – ишлаб чиқаришнинг капиталистик усули устун келиши ва ҳокимиятнинг буржуазия қўлига ўтиши натижасида шаклланди [2].

Хўжалик юретишнинг капиталистик усулига ўтиш билан сифат жиҳатидан янги вазият юзага келди. Унга зарур моддий-техника базасини яратиш саноат инқилоби тусини олди. Европа XVI асрнинг ўрталарида Буюк саноат инқилоби даврини бошдан кечирди ва у патент ҳуқуқи юзага келиши учун иқтисодий шарт-шароит яратди.

Бу инқилобнинг асосий босқичларидан бири қўл мануфаактурасидан қўплаб ихтиролардан фойдаланишга асосланган машиналар ишлаб чиқаришга ўтиш бўлди.

Капитализмда иш қуроллари ва ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик типи бўйича ихтироларни ўзлаштиришга эҳтиёж юзага келди.

Маълумки, ихтироларни яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш ҳар доим дастлабки сармоя сарфлашни талаб этади. Лекин ҳеч бир тадбиркор ўзи сарфлаган маблағдан фойда олишга улгурмай туриб рақобатчилар худди шу ихтиродан нусха олиб унинг тажрибасидан фойдалана бошламасликларига кафолат олмасдан туриб бундай сармояларни хавф-хатарга қўя олмайди. Айнан ана шу объектив омил сабабли ихтиролардан фойдаланишда ундан етарли даражада узоқ муддат фойдаланиш ва рақобат курашида ютиб чиқиш имконини берадиган монополия зурур бўлиб қолди.

Бундай монополияни яратиш учун юридик восита – патент европада феодализмдан буён маълум эди [3].

Феодализмда патентдан турли мол-мулк эгалари ва қирол ўз хазинаси фойдасига даромад манбаларини мустаҳкамлаш воситаси сифатида кэнг фойдаланар эди. Феодализмда патент тизими капитализм ривожланиши учун тўсик эди, чунки қирол кўплаб патент бериш йўли билан исталган нарсдан фойдаланишга яккахокимлик (монополь) ҳуқуқини ўзи хоҳлаганча белгилай оларди. Буржуазия табиийки, бундай ҳолатга, хусусан феодализм монополиялар ва ихтироларга монополиялар жорий этишга қарши фаол кураша бошлади. Бунда иқтисодиёт ихтироларга монополиялар феодализмнинг марҳамати билан эмас, балки мунтазам, яъни қонунда белгиланган қоидалар бўйича берилиши талаб қилинарди.

Патент ҳуқуқини ҳимоялаш соҳасидаги илк қадамлар Англияда қўйилди [4]. Мамлакатда феодализмга тегишли имтиёзлар тизимини патент ҳуқуқига айлантириш жараёни XVIII асрда бошланди. АҚШ Англиядан кейин ихтироларни муҳофазалаш қабул қилинган мамлакат бўлди. европанинг бошқа мамлакатларида патент қонунлари нисбатан кечроқ қабул қилинди.

Миллий патент тизимларини иккита гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳни патент тизимини “континентал ҳуқуқ” тамойили белгилаб берадиган мамлакатлар ташкил этади. Иккинчи гуруҳини миллий ҳуқуқларига Англия ҳуқуқи таъсир ўтказган мамлакатлар ташкил этади.

Англия ҳуқуқининг континентал ҳуқуқдан асосий фарқи шундаки, қонунлар билан бирга суд жараёнлари (прецедентлари) ҳам ҳуқуқ манбалар ҳисобланади. Бундай ҳолат ҳуқуқда муайян ишлар бўйича кучга кирган ва ушбу

ҳолатга мос бўлган қонун меъёрларини изоҳлаб берадиган суд қарорлари бошқа судлар шу каби ишларни кўрган вақтда қўлланиш учун мажбурий намуна бўлиб қолади.

Ҳар икки йўналишдан ташқари миллий патент тизимларини шартли равишда тўрт асосий: герман, роман, инглиз ва америка гуруҳига бўлиш мумкин, улар патент ҳуқуқининг асосий тизимлари ҳисобланади.

Патент ҳуқуқи ҳамма вақт иқтисодий муносабатлар билан белгиланади, чунки у жамият иқтисодий ривожланишининг зарур омили ҳисобланади.

2-майруза

Ўзбекистон Республикасида интеллектуал мулк объектларини ҳимоялаш соҳасидаги қонунчилик

Режа

*1. Патент ҳуқуқининг ривожланиш тарихи. ИМО ни муҳофазалаш соҳасида
Ўзбекистон қонунчилиги. Алоҳида ҳуқуқлар.*

2. Муҳофаза ҳужжатларининг турлари. Муҳофаза муддатлари.

*3. Интеллектуал мулк объектларини муҳофазалаш соҳасида халқаро
кооператсия*

1. Мамлакатимизнинг асосий қонуни Ўзбекистон Республикаси Конституциясидир. Конституция Ўзбекистон қонунчилигини ишлаб чиқишнинг асосий қоидаларини белгилаб беради. Бизнинг интеллектуал мулк объектларини ҳуқуқий муҳофазалаш соҳасида амалдаги қонунчилигимиз бевосита мулкка эгалик ва илмий-техник ижодиёт эркинлиги ҳуқуқлари акс этган Конституциянинг ИХ бўлими 36 - ва 42 - моддаларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилган.

Интеллектуал мулк объектларини яратиш, муҳофазалаш ва фойдаланиш билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлар фуқаролик ҳуқуқи соҳаси ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси билан тартибга солинади.

Ўзбекистонда интеллектуал мулк ҳуқуқларини муҳофазалаш билан боғлиқ масалаларни тартибга солувчи қуйидаги қонунлар амал қилади:

1996 йил 30 августда қабул қилинган “Муаллифлик ҳуқуқлари ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги қонун;

1994 йил 6 майда қабул қилинган ва 1997 йил 26 декабрда ўзгартирилган “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги қонун;

1993 йил 7 майда қабул қилинган ва 1997 йил 26 декабрда ўзгартирилган “Товар белгилари ва хизмат кўрсатиш белгилари тўғрисида”ги қонун;

1994 йил 6 майда қабул қилинган “ЕХМ ва маълумотлар базалари учун

дастурларни ҳуқуқий муҳофазалаш тўғрисида”ги қонун;

1996 йил 30 августда қабул қилинган “Селектсия ютуқлари тўғрисида”ги қонун;

2001 йил 12 майда қабул қилинган “Интеграл микроцизмалар топологиясини ҳуқуқий муҳофазалаш тўғрисида”ги қонунлардир.

Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ давлатимизда интеллектуал мулк соҳасида ваколатли қуйидаги ташкилотлар фаолият кўрсатади:

Муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоялаш соҳасидаги масалаларни тартибга солувчи Муаллифилик ҳуқуқлари бўйича агентлик;

Ўзбекистон Республикаси Давлат патент идораси, унинг вазифаси саноат мулки объектларини муҳофазалаш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширишдан иборат.

Муаллифга шунингдек муаллифлик номи ҳуқуқи ҳам берилган бўлиб, унга мувофиқ муаллиф ўз объектига ўзининг номи ёки бошқа номни бериши ҳуқуқига эга.

Интеллектуал мулк объектларига мулк ҳуқуқлар фуқаро ёки юридик шахсинг шу объектга алоҳида ҳуқуқларидир. Фақат алоҳида ҳуқуқлар эгаси интеллектуал мулк объектдан бошқа шахслар фойдаланишига рухсат бериши ёки ман қилиши мумкин.

Алоҳида ҳуқуқлар фақат қонунда кўзда тутилган ҳолларда ва фақат интеллектуал мулк объектларидан меъёрида фойдаланишга ҳамда унинг эгасининг қонуний манфаатларига зарар етказилмаган тақдирдагина чекланиши мумкин.

Алоҳида ҳуқуқлар қуйидаги ҳолларда чекланиши мумкин:

- Ўзбекистонда муҳофаза қилинадиган ихтиро, фойдали моделлар, саноат намуналари таркибидаги қурилмаларни бошқа давлат, Париж конвенцияси иштирокчисининг транспорт воситасида, бу транспорт воситаси вақтинча ёки тасодифан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлганда қўлланиш, бунда бу қурилмалар фақат шу восита эҳтиёжлари учунгина фойдаланилиши шарт;

- Таркибида патентланган объектлар бўлган воситалар устида илмий тадқиқот ёки тажрибалар ўтказиш;

- Табиий офатлар, ҳалокатлар, эпидемиялар ва бошқа фавқулодда ҳолларда таркибида патентланган объектлар бўлган воситаларни қўлланиш. Вазирлар Маҳкамаси миллий хавфсизлик манфаатлари йўлида патентланган объектлардан фойдаланиш тўғрисида патент эгасининг розилигини олмасдан туриб қарор қабул қилади, лекин бундай ҳолларда объектдан фойдаланилгани учун унга тегишли товон тўланади;

- Таркибида патентланган объектлар бўлган воситаларни, агар бу воситалар қонуний йўл билан хўжалик айланмасига киритилган бўлса, қўлланиш (масалан, патент эгасининг ўзи ёки унинг лицензияси бўйича)

- Воситаларни ҳеч қандай даромад олмасдан шахсий мақсадларда қўлланиш;

- Дорихоналарда шифокор ретсепи бўйича дориларни бир марта таёрлаш.

Ихтирога патент – ихтиронинг устуворлик санасидан бошлаб йигирма йил мобайнида амал қилади, моҳияти бўйича экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади;

Ихтирога дастлабки патент (2002 йил октябр ойигача) – дастлабки экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб беш йил мобайнида амал қилади. Талабнома берувчининг моҳияти бўйича экспертиза ўтказиш тўғрисидаги илтимосига кўра патентга айлантирилиши мумкин;

Саноат намунасига патент – моҳияти бўйича экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб 10 йил мобайнида амал қилади, патент эгасининг илтимоси билан амал қилиш муддатини яна беш йилга узайтириш имкониятини сақлаб қолади;

Саноат намунасига дастлабки патент (2002 йил октябр ойигача)– Дастлабки экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб беш йил мобайнида амал қилади. Дастлабки патент эгаси илтимосига кўра патентга айлантирилиши мумкин.

Фойдали моделга патент – дастлабки экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб беш йил мобайнида амал қилади ва талабнома берувчининг илтимосига кўра яна уч йилга узайтирилиши мумкин.

Товар белгисига гувоҳнома - экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб 10 йил мобайнида амал қилади ва ҳар сафар 10

йилга узайтириш имкониятини сақлаб қолади.

Агар объект патентга лаёқатлилиқ мезонларига мос бўлса, у тегишлича ихтиро, фойдали модел , саноат намунаси деб тан олинади. Қонунга мувофиқ кўрсатилган объектлар учун қуйидаги мезонлар белгиланган:

- *Ихтиролар учун – унинг янгилиги, ихтиро даражаси ва саноатда қўлланиши;*
- *Фойдали модел учун – унинг янгилиги ва саноатда қўлланилиши;*
- *Саноат намунаси учун – унинг янгилиги, ўзига хослиги ва саноатда қўлланилиши.*

Патент экспертизасини ўтказиш вақтида фойдаланиладиган энг муҳим тушунча *техника даражаси* тушунчасидир. **Техника даражаси** ўз ичига ихтиронинг устуворлик санасигача жаҳонда барча учун маълум бўлган ва барча фойдаланадиган маълумотларни олади.

Дастлабки экспертизанинг моҳият жиҳатидан экспертизадан фарқи энг аввало шундаки, дастлабки экспертиза вақтида талабнома берилган объектнинг (ихтиро, фойдали модел) маҳаллий янгилик талабларига мувофиқлиги текширилади, яъни *патент экспертлари* фақат Ўзбекистондаги мавжуд патент ҳужжатларини текширадилар, моҳият жиҳатидан экспертизада эса объектнинг жаҳон техника даражасига мувофиқлиги текширилади. Патент идораси маълумотлар расмий равишда чоп этилгандан сўнг уч ой ўтгач патент эгасига (ёки товар белгиси эгасига) муҳофаза ҳужжати, тегишлича патент ёки гувоҳнома беради. Патент ёки гувоҳнома Ўзбекистон Республикаси номидан берилади ва Патент идораси раҳбари томонидан имзоланади. Шуни қайд этиб ўтиш керакки, ҳамма вақт битта объектга фақат битта муҳофаза ҳужжати (патент ёки гувоҳнома) берилади. Агар патент эгаси бир нечта бўлса (масалан, икки фирма ёки икки ҳаммуаллиф) улар битта патент оладилар.

Қайд этиб ўтамизки, кейинчалиқ патент эгаси патентни кучда сақлаб туриш учун мунтазам равишда бож тўлаб туришлари шарт, бож тўламаслик муҳофаза ҳужжатининг амал қилиши тўхташига олиб келиши мумкин. *Патент қуйидаги ҳолларда ҳам амал қилишдан тўхтатилиши мумкин:*

- патентнинг амал қилиш муддати тугагач;
- патент, дастлабки патент ёки товар белгисининг ҳақиқий эмаслиги

учинчи томоннинг даво аризаси билан суд орқали тасдиқланганда;

- патент эгасининг Патент идорасига берган аризаси асосида.

Агар патент ёки гувоҳноманинг амал қилиши муддатидан илгари тўхтатилса, бу ҳақидаги маълумот Патент идорасининг “Расмий ахборотнома” бюллетенида чоп этилади. Ўзбекистон қонунчилиги бўйича хориж фуқаролари ва юридик шахслари бевосита талабнома бериш ҳуқуқига эга эмас. *Улар патент олиш ва уни кучда сақлаб туриш учун ишларини Ўзбекистоннинг патент бўйича ишончли вакиллари орқали юритишлари мумкин.*

3. Бугунги кунда жаҳондаги ҳар бир мамлакат ўзи алоҳида яшай олмайди. Халқаро савдо, инвеститсияларнинг бир давлатдан иккинчисига ўтиши, қўшма корхоналарнинг фаолият кўрсатиши ва ҳамкорликнинг бошқа шакллари аллақачон жаҳон иқтисо-диётининг ажралмас омили бўлиб қолди [5].

Бундан ташқари йил сайин жаҳонда иқтисодий интегратсия жараёнларининг кучайиб бориши кузатилмоқда.

Рақобат кураши шароитида фақат ишлаб чиқаришнинг яхшиланган усулларини қўлланиш ёки техник-иқтисодий ва истеъмол (шу жумладан ташқи кўриниши ва савдо имиджи) хусусиятлари яхшиланган товарларни яратиш йўли билан қўшимча фойда олиш мумкин.

Шу муносабат билан интеллектуал мулк объектлари, хусусан уларнинг асосий хусусияти – қўшимча фойда “келтирувчи” сифатидаги роли тобора ошиб бормоқда. Бугунги кунда янги интеллектуал мулк объектларини яратиш, уларни ишончли муҳофазалаш ва самарали фойдаланиш (шу жумладан бу объектларини сотиш) ҳар қандай корхона, фирма, корпоратсия муваффақиятининг ажралмас элементи бўлиб қолмоқда. Табиийки, турли давлатларда интеллектуал мулкни муҳофазалашнинг бир-биридан фарқ қиладиган тартиблари талабнома берувчилар учун ихтироларни патентлаш, товар белгиларини рўйхатга олишни мураккаблаштирар, бу эса ҳақаро савдо-сотиқ иқтисодиётини ривожлантириш йўлида жиддий тўсиқ бўлар эди.

Шунинг учун интеллектуал мулк ҳуқуқлари ривожланишининг бутун тарихи давомида давлатлар интеллектуал мулк объектларини муҳофазалаш

масалаларига ёндашувларни бир хиллаштириш йўллари фаол изламоқда. Бу муаммолар интеллектуал мулк соҳасида халқаро ҳамкорликни зарур қилиб қўйди.

Интеллектуал мулкни муҳофазалаш соҳасидаги халқаро ҳамкорликнинг мақсади турли давлатлар ички қонунчилигининг айрим қоидаларини бир хиллаштириш, интеллектуал мулк соҳасида халқаро стандартлар ва меъёрлар ишлаб чиқиш йўли билан турли мамлакатларда интеллектуал мулк ҳуқуқларини муҳофазалашни энгиллаштириш учун шарт-шароитлар яратишдан иборат [6].

Халқаро муносабатларда ҳуқуқларнинг асосий манбаи халқаро битим, шартномалардир. Халқаро шартнома бу халқаро ҳуқуқ билан тартибга солинадиган давлатлар ўртасидаги келишув бўлиб, унда ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар белгилаб берилади.

Интеллектуал мулк соҳасидаги асосий халқаро битимлар Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БИМТ) доирасида бирлаштирилади. БИМТ Стокгольмда 1967 йилда имзоланган ва 1970 йилда кучга киритилган конвенция билан таъсис этилган. БИМТ БМТнинг 16 та ихтисослашган муассасаларидан биридир. БИМТнинг маъмурий вазифаларини бажарадиган Котибияти “БИМТнинг Халқаро бюроси” деб аталади [7].

Саноат мулкни муҳофазалаш бўйича Париж Конвенцияси интеллектуал ҳуқуқлар соҳасидаги биринчи, энг умумий халқаро битим бўлади. Париж Конвенцияси 1883 йилда тузилган. Конвенция ҳозирги вақтда амал қилаётган таҳрири 1979 йилда Стокгольмда қабул қилинган бўлиб, 2000 йил 1 январдаги маълумотларга кўра 162 давлат, шу жумладан 1993 йил 18 августда Конвенцияга аъзо бўлган Ўзбекистон ҳам унинг иштирокчилари ҳисобланади.

Конвенция ихтиро, фойдали модел, товар белгилари, саноат намуналари, фирма номлари, товарларнинг келиб чиқиш жойлари, номлари каби объектларни муҳофазалаш, шунингдек ноҳалол рақобатнинг олдини олишнинг умумий асослари, тамойилларини белгилаб беради. 1970 йилда Вашингтонда тузилган Патент кооперацияси тўғрисидаги шартнома (РСТ) энг муҳим халқаро шартномалардан биридир. РСТ, биринчи навбатда, ихтироларга бир неча мамлакатда муҳофаза олишни осонлаштириш ва арзонлаштиришга йўналтирилган. Шартнома шунингдек ривожланаётган мамлакатлар патент

тизимининг иш самарадорлигини ошириш ва бу мамлакатлар аҳолисининг илғор техник ечимлар, ихтиролар тўғрисидаги ахборотлардан фойдаланишини осонлаштириш йўли билан уларнинг иқтисодий ривожланишини рағбатлантиришга хизмат қилади. Ўзбекистон 1993 йилда РСТ аъзоси бўлди.

Енди халқаро классификация битимларига ўтамиз. Ихтиролар соҳасида 1971 йилда тузилган Халқаро патент классификацияси тўғрисидаги Страсбург битимининг мақсади патент ҳужжатларини муфассал иерархик индексациялаш ва қидиришнинг ягона тизимини яратишдан иборатдир. Бу битим билан Халқаро патент классификация (ХПК) таъсис этилган бўлиб, у техниканинг ҳамма соҳасини 70000 дан ортиқ кичик рунлардан иборат саккизта асосий бўлимга ажратади. ХПК турли патент-ахборот тадқиқотлари, патент экспертизасини самарали ўтказиш имконини беради, бу эса патент ахборотини тезкор ва тижорат нуқтаи назаридан қimmatли ахборотлар манбаига айлантиради. Ҳозирги вақтда ХПКдан деярли барча давлатлар ва ташкилотлар кэнг фойдаланмоқда. ХПК тўғрисидаги Битим доирасида Иттифоқ тузилган бўлиб, у ўз Ассамблеясига эга. Ассамблея Иттифоқнинг бюджети ва икки йиллик дастурини қабул қилади.

Бутунжаҳон Савдо ташкилоти (БСТ) таъсис этилиши интеллектуал мулк соҳасидаги халқаро кооперациянинг ривожланишига туртки бўлди. Интеллектуал мулк ҳуқуқлари бўйича энг асосий жиҳатларни бир хиллаштиришга қаратилган энг сўнги йўналишлар Интеллектуал мулк ҳуқуқлари бўйича савдо масалалари тўғрисида Битим (ТРИПС) да мужассамлашди. Унинг лойиҳаси 1994 йилда БСТнинг Уругвай раунди давомида таклиф этилган эди. Бугунги кунда ТРИПСга қўшилиш ҳар бир давлатнинг БСТга кириши учун зарур шартдир [8,9].

Албатта, интеллектуал мулкни муҳофазалаш соҳасидаги халқаро кооперацияни кучайтириш, миллий қонунчиликни уйғунлаштириш давлатлар ва минтақаларнинг индустриал, иқтисодий ва ижтимоий ўсиши йўлида халқаро иқтисодий муносабатларни ривожлантиришда тобора катта аҳамият касб этади.

3-маъруза

Маълумотлар базалари ва ЭҲМ учун дастурлар

Режа

1. Илмий кашфиётлар ва унинг объектлари.

2. ЭҲМ учун дастурлар ва маълумотлар базалари.

Кашфиёт ҳақида тушунча. Кашфиёт деб билим даражасига тубдан ўзгартириш олиб кирадиган илгари номаълум бўлган аммо объектив мавжуд бўлган моддий дунёнинг ҳодиса, хосса ва қонуниятларини тушунтириб берувчи таълимотга айтилади.

Кашфиётни ҳимоя қилиш мақсади:

1. Илмий мазмун ишончилигини тасдиқлаш учун;
2. Муаллиф ва давлат устунлигини ўрнатиш;
3. Кашфиёт муаллифининг хусусиятларини тан олиш ва унга тегишли имтиёзлар бериш;
4. Кашфиёт билан боғлиқ илмий-технологик масалаларни ҳал қилишда кўмаклашиш;
5. Фан ва техникада, фойдаланиш учун кашфиётларни давлат томонидан маълумот учун қабул қилиниши ва ҳисобга олиниши;

Кашфиёт куйидаги ҳолларда эътироф этилади:

1. Илгари номаълум бўлган, агар биринчи топилган кунгача давлатимизда ёки хорижда эълон қилинмаган бўлса, учинчи шахсга етказилмаган бўлса;
2. Агар жиддий хусусиятга эга бўлиб дунёни илмий ўрганишга муҳим ҳисса қўша олса, билим даражасига тубдан ўзгартиришлар олиб кирса шу жумладан фан ва техника равнақи борасидаги янги йўналишлар ва янги техника ечимларга асос солса;
3. Илгари маълум бўлган назарий тушунчаларни умуман ўзгартириб юборса;
4. Илгари илмий жиҳатдан тушунтирилмаган илмий ҳақиқатларни изоҳлай олса.

Кашфиёт қўйидаги ҳолларда эътироф этилмайди:

Фойдали қазилмалар, ижтимоий фанлар соҳасидаги жўғрофий ва археологик кашфиётлар тан олинмайди.

Кашфиётни ҳимоя қилиш мақсади:

1. Илмий мазмун ишончилигини тасдиқлаш учун;
2. Муаллифлик ва давлат устунлигини ўрнатиш;
3. Кашфиёт муаллифининг хизматларини тан олиш ва унга тегишли имтиёз бериш;
4. Кашфиёт билан боғлиқ илмий техник масалаларни ҳал қилишда кўмаклашиш
5. Фан ва техникада фойдаланиш учун кашфиётларни давлат томонидан маълумот учун қабул қилиниши ва ҳисобга олиниши.

Кашфиёт объектлари учта тушунчадан иборат бўлиб улар қўйидагилардир:

1. *Ҳодиса* деб илгари номаълум бўлган билим даражасини тубдан ўзгартиришга олиб келадиган объектив мавжуд бўлган моддий дунё моҳиятининг намоён бўлиш шаклига айтилади.

2. *Хосса* деб, илгари номаълум бўлган билим даражасини тубдан ўзгартиришга олиб келадиган моддий дунёни борлигининг объектив мавжуд сифатли томонига айтилади.

3. *Қонунийлик* деб, илгари номаълум бўлган билим даражасини тубдан ўзгартиришга олиб келадиган моддий дунё ҳодисалари ва хоссалари ўртасидаги объектив мавжуд бўлган барқарор муносабатига айтилади.

Кашфиёт устунлиги илмий қониданинг биринчи марта таърифлаб берилган кундан, унинг матбуотда эълон қилинган вақти учинчи шахсга етказилган кундан белгиланади.

Кашфиётни аниқлаш тартиблари.

Кашфиётларни аниқлаш деб – инсонларга жавоб берувчи муҳим илмий қондаларни маълум қилмоқ илгари номаълум бўлган объектив мавжуд билим даражасига тубдан ўзгартириш киритадиган илмий далилларни белгилашга

айтилади.

Кашфиётни аниқлаш тўрт босқичда ўтказилади:

1-босқич – асос, қидирув тадқиқотни илмий-амалий муҳандис тадқиқотдан ажратиш лозим тадқиқотнинг объектини табиий ёки техник объект бўлиши мумкин ва уни тартибли амалга ошириш керак. Тадқиқот-нинг объекти табиий ёки техник бўлиши мумкин ва уни тартибли амалга ошириш керак.

2-босқич – Кашфиёт предмети ҳодиса, хосса, қонунийликни олдиндан белгилашга айтилади.

3-босқич – Кашфиёт шаклига мувофиқ кашфиёт предмети қатъий шаклланади.

4-босқич – Бунда илмий қоида жамоатчилик томонидан муҳокама қилинади.

Кашфиёт муаллифларига диплом берилади. Диплом куйидагиларни тасдиқлайди:

1. Таклифнинг кашфиёт деб тан олиншини;
2. Муаллифларни;
3. Қандай, қачон яратилганлиги;
4. Қандай ҳодиса, хосса, қонуниятни тушунтириб беришини.

Комп ютерлар ва ахборот технологиялари ҳаётимизнинг барча жабҳаларига жадал суръатларда кириб келмоқда. Бугунги кунда инсон фаолиятининг электрон ҳисоблаш машиналари (ЭҲМ)дан фойдаланмайдиган соҳалари деярли қолмади. Агар 80-йилларнинг ўрталаригача ЭҲМдан фақат фан ва ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун фойдаланилган бўлса, шахсий комп ютерларнинг пайдо бўлиши билан ЭҲМ ларнинг кэнг тарқалиш даври бошланди. Ҳозир ҳеч амалий масалани ЭҲМ сиз ҳал қилиб бўлмайди, фан ва ишлаб чиқариш соҳасидан ташқари, деярли барча корхона ва ташкилотларнинг иш юритиши ЭҲМдан кэнг фойдаланишга асосланган.

Бугунги кунда комп ютер инсонларнинг ўзаро муносабатлари, ахборот билан алмашишнинг бош воситасига айланди.

Комп ютер ҳар қандай ишда инсоннинг энг яқин ёрдамчисидир. Лекин

комп ютернинг ўзи тўлақонли ёрдамчи эмас. Унинг қандайдир масалани ҳал қилишдаги фойдалилиги тўлалигича у ишлайдиган дастурга боғлиқдир. Дастурий таъминот комп ютернинг *жонидир*.

Ҳар қандай ЭҲМ ни икки қисмга бўлиш мумкин: аппарат-техник (*hardware*) ва дастурий таъминот (*software*).

Дастурий таъминот ёки ЭҲМ учун дастур бу ЭҲМ, унинг тармоқлари ва бошқа комп ютер воситаларининг муайян натижалар олиш мақсадида ишлаш учун мўлжалланган маълумотлар ва буйруқлар мажмуидир.

ЕҲМ, янги коммуникатсия воситаларининг кэнг тарқалиши ахборот ресурсларининг кескин кўпайишига олиб келди. Бизни ўраб турган ахборот (илмий-техник, иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқалар) йил сайин геометрик прогрессия бўйича кўпайиб бормоқда. Шу муносабат билан зарур маълумотларни излаш, уларга ишлов бериш ва таҳлил қилишни энгиллаштиш мақсадларида бундай ахборотларни системалаштириш вазифаси юзага келади. Бу дастурий таъминотдан яна бир интеллектуал мулк объекти – маълумотлар базалари ажралиб чиқишига олиб келди.

Маълумотлар базалари бу маълумотлар (масалан, мақолалар, ҳисоб-китоблар) мажмуи бўлиб, у шундай тартибга солинганки, электрон ҳисоблаш машиналари ёрдамида уларни топиш ва ишлов бериш мумкин.

ЕҲМ пайдо бўлган дастлабки вақтда унинг аппарат-техник қисми дастурий таъминотидан жуда (бир неча тартибга) қиммат эди. Лекин шундан бери ЭҲМ ривожда доимий равишда бир йўналиш кузатилмоқда – аппарат-техник қисмлар қиймати тушиб, дастурий таъминот қиймати тобора ошиб бормоқда. *Бугунги кунда дастурий таъминот ЭҲМнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, ЭҲМни қўллаш соҳаси, у ёки бу муайян масалани ҳал қилиш қобилиятини белгилаб беради.* Шунга мувофиқ ЭҲМ ва маълумотлар баъзалари учун дастурлар ишлаб чиқариш катта интеллектуал сарф-харажатларни талаб қилади ва катта тижорат қимматига эга. Лекин ҳар қандай интеллектуал мулк объекти каби бу объектларнинг тижорат қиммати ҳам уларнинг ҳуқуқий муҳофазасига бевосита боғлиқдир.

Бугунги кунда жаҳоннинг 30 дан ортиқ мамлакатида ЭҲМ ва маълумотлар базалари дастурлари ва алгоритмлари ҳуқуқий жиҳатдан ҳимояланган.

Олдинги бўлимда кўрсатиб ўтилганидек, ЭҲМ ва маълумотлар баъзалари учун дастурлар муаллифлик ҳуқуқи меъёрлари асосида ҳуқуқий муҳофазаланади, чунки улар қуйидаги асосий тамойилларни қаноатлантиради деб тан олинади:

- қандайдир объектив шаклда ўз ифодасини топган;
- фан, санъат соҳасига тегишли;
- ўзига хос.

Лекин ЭҲМ ва маълумотлар базаси учун дастурлар муаллифлик ҳуқуқининг одатдаги объектларидан бир қатор ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради, яъни ЭҲМ ва маълумотлар базаси учун дастурлар адабиёт ва санъат асарлари каби бевосита объектив шаклда намоён бўлмайди, балки ЭҲМнинг аппарат-техник қисми орқали у бажарадиган ишларда, у акс эттирадиган аудиовизуал тасвирларда билвосита намоён бўлади.

Барча дастурлар ва маълумотлар базаси *дастлабки матн* шаклида дастурлаштиришнинг бирор-бир тилида яратилади [1].

Дастурлашнинг бирор-бир тилида яратилган ва бирор-бир компилятор билан қайта ишланмаган матн дастлабки матн ҳисобланади.

Лекин, ЭҲМ дастлабки матнни бевосита қабул қилмайди, балки объектга кодини – дастлабки матнни машина кодига айлантириш натижасида олинган дастурни қабул қилади.

Биринчи марта 1972 йил Женевада ЭҲМ дастурларини ҳуқуқий муҳофазалаш бўйича экспертлар гуруҳининг биринчи сессиясида Париж ва Берн конвенцияларининг қоидалари ЭҲМ дастурларини муҳофазалашни кафолатлай олмаслиги таъкидланди. ЭҲМ дастурларининг ҳуқуқий муҳофазасини таъминлайдиган ва муаллифлик ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка асосланадиган ҳамда махфий ишлаб чиқаришлар ва ноқонуний рақобатнинг олдини олиш тўғрисидаги қонунчиликни ҳисобга оладиган махсус қонуний ҳужжатларни жорий этиш тўғрисида келишиб олинди.

Кейинчалик жаҳон амалиётида ЭҲМ объектларини муҳофазалаш масалаларини ҳал қилишда икки йўналиш кэнг тарқалди [2]:

- *муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги мавжуд қонунчиликка ўзгартиришлар киритиш;*

- ЭХМ дастурлари учун муаллифлик ҳуқуқи тўғрисида махсус қонун ишлаб чиқиш.

Бу йўналишлар Ўзбекистон қонунчилигида ўз аксини топди. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси ва “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги қонунига мувофиқ ЭХМ ва маълумотлар базалари учун дастурлар муаллифлик ҳуқуқи объектларига киритилган. Демак, тегишлича ЭХМ ва маълумотлар базаси учун дастурларга муаллифлик ҳуқуқининг барча тамойиллари тарқалади.

Шуни қайд этиб ўтамизки, муаллифлик ҳуқуқи ижодий фаолият натижаси бўлган ва объектив шаклда тақдим этилган ЭХМ ва маълумотлар базалари учун ҳар қандай дастурларга, уларнинг мақсади ва қимматидан қатъий назар, тарқалади. ЭХМ ёки маълумотлар базаси учун дастурларга муаллифлик ҳуқуқи унинг акси исботланмагунча тарқалади.

ЭХМ ёки маълумотлар базалари учун дастурларни ноқонуний кўчириб олиш ёки тарқатиш, шу жумладан ўзгаларнинг номи билан чиқариш муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши ҳисобланади.

ЭХМ учун дастурлар ва маълумотлар базаларининг нусхаларига қонуний эгаллик қилувчи шахсларга ҳуқуқ эгасидан қўшимча рухсатнома олмасдан дастурнинг мақсадига мувофиқ равишда ишлашини таъминлаш билан боғлиқ ҳар қандай ҳаракатларни амалга ошириш, шу жумладан ЭХМга ёзиш ва хотирасида сақлаш, шунингдек унинг кўриниб турган хатоларини тузатиш ҳуқуқи берилади. Бунда агар ҳуқуқ эгаси билан тузилган шартномада бошқа ҳолат кўзда тутилмаган бўлса, қонун билан фақат битта ЭХМ ёки тармоқдаги битта фойдаланувчининг дастурларни ёзиб олиши ва хотирада сақлашига йўл қўйилади. Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантириш учун бу объектларни ҳуқуқий муҳофазалашнинг муҳимлиги ва ўзига хослигини ҳисобга олган ҳолда “Електрон ҳисоблаш машиналари учун дастурлар ва маълумотлар базаларини ҳуқуқий муҳофазалаш тўғрисида”ги қонун билан ЭХМ учун дастурлар ва маълумотлар базасига муаллифлик ҳуқуқлари (муаллифлик ҳуқуқининг бошқа ҳар қандай объектлари каби) улар яратилгандан сўнг вужудга келади ва қандайдир рўйхатга олиш ёки бошқа расмийликларга риоя қилишни талаб қилмайди [3]. Муаллиф ўз дастурини ўз истагига кўра ва фақат ўз муаллифлик ҳуқуқининг

муҳофаза даражасини ошириш мақсадида рўйхатдан ўтказиши мумкин. Масалан, дастурларни давлат рўйхатига олиш низоли ҳолатларда, ишни судда кўришда (асл вариант (дастлабки матн)ни аниқ белгилаш зарурияти туғилган ва ҳоказо) ўз муаллифлик ҳуқуқи ҳажмларини идентификатсиялашни осонлаштиради [4].

ЭХМ учун дастурлар ва маълумотлар базаларини рўйхатга олиш учун Давлат патент идорасида ЭХМ учун *дастурлар ва маълумотлар базаларини ҳуқуқий муҳофазалаш агентлиги* (бундан кейин – Агентлик) ташкил этилган. Ўз дастури ёки маълумотлар базасини рўйхатдан ўтказиш учун муаллиф (ёки бошқа ҳуқуқ эгаси) Агентликка тегишли талабнома бериши зарур [5].

Бундай талабнома битта ЭХМ учун дастур ёки маълумотлар база-ларига тааллуқли бўлади ва қуйидаги ҳужжатларни ўз ичига олади [6]:

- ҳуқуқ эгаси, муаллифи, асар номи ва бошқа белгиланган маълумотларни кўрсатган ҳолда ЭХМ учун дастурлар ва маълумотлар базаларини расмий рўйхатга олишга талабнома;

- дастур ёки маълумотлар базаларини айнанлаштирувчи ва дастур ёки маълумотлар базасининг мақсади, қўлланиш соҳаси ва функционал имкониятлари кўрсатилган рефератни ўз ичига олган депонентланган материаллар, шунингдек дастур ёки маълумотлар базасининг дастлабки матни листинг(босма нусхаси)нинг дастлабки 25 ва охириги 25 бети. Листингга дастурни идентификатсиялаш учун зарур бошқа материаллар, масалан дисплей экранда олинган тасвирнинг қоғозга босиб чиқарилган нусхалари (стандарт видеокассеталардаги ёзувлар ёки фотографиялар берилиши мумкин) илова қилиниши мумкин;

- дастурлар ёки маълумотлар базаларини рўйхатга олиш учун тегишли рўйхатга олиш божлари тўланади.

Агентлик рўйхатга олиш учун буюртма тушгандан сўнг расмий экспертиза ўтказиши (бунда зарур ҳужжатларнинг мавжудлиги ҳамда қоидаларда белгиланган талабларга мувофиқлиги текширилади) ва текшириш натижалари ижобий бўлса, Агентлик ЭХМ учун дастурлар ёки маълумотлар базаларини тегишлича Дастурий маҳсулотлар давлат реестри ёки Маълумотлар базалари давлат реестрига киритади, буюртма берувчига дастур ёки маълумотлар

базаларининг расмий рўйхатга олинганлиги тўғрисида гувоҳнома беради ҳамда Агентликнинг расмий бюллетенида рўйхатга олинган ЭҲМ учун дастурлар ва маълумотлар базалари тўғрисидаги маълумотларни эълон қилади.

Агентлик шунингдек ЭҲМ учун дастурлар ва маълумотлар базаларига мулкӣ ҳуқуқларни бошқа шахсларга бериш тўғрисидаги шартномаларни ҳам рўйхатга олади. Бунда қонун билан бундай шартномаларни томонларнинг розилиги билан рўйхатга олиш мумкинлиги белгилаб қўйилган, рўйхатга олинган дастурларга мулкӣ ҳуқуқларнинг тўлалигича бошқа шахсларга берилиши тўғрисидаги шартномалар белгиланган тартибда рўйхатга олиниши шарт.

Хулосада яна бир бор шуни таъкидлаб ўтамизки, ҳисоблаш техникаси объектларини (ЕҲМ учун дастурлар ва алгоритмлар ва маълумотлар базалари) ҳуқуқӣ муҳофазалаш фан-техника тараққиёти ривожланиши ва демак, давлатимиз иқтисодӣ фаровонлигининг ошишига кўмаклашувчи омилдир.

4-маъруза

Ихтиро объектлари ҳақида тушунча

Режа

1. *Ихтиронинг патентга лаёқатлилиқ шартлари. Саноат намунасига талабномаларнинг тузилиши ва патентлаш тартиби.*

2. *Товар белгиларининг турлари. Товар белгисини роъйхатга олиш, талабнома тузиш.*

3. *Патент ахборотларининг аҳамияти. Патент ахбороти манбалари.*
Халқаро патент таснифи. Патент ҳужжатлари библиографияси.

Ихтиро инсон яратган дастлабки интеллектуал мулк объектидир. Ихтиролар тарихи ибтидоий одам ўзининг биринчи меҳнат қуролини ўйлаб топган вақтдан бошланган бўлса керак. Ўша вақтлардан бери айнан ихтиролар техникани, демак умуман жамиятни ривожлантиришнинг омили ҳисобланади [1].

Интеллект – инсонни ҳайвонат дунёсидан ажратиб турадиган асосий белги бўлиб ривожланишни сифат жиҳатидан янги поғонага кўтаради. Интеллект сўзи латинча интеллестус сўзидан келиб чиққан бўлиб, инсоннинг ақли, онги, фикрлаш қобилиятини билдиради.

Энг аввало интеллектуал мулк интеллектуал фаолият натижасидир. Барча интеллектуал фаолият ҳам интеллектуал мулк бўла олмаслиги аниқ. Инсон фикрлайди, унинг хаёлида беҳисоб ғоялар, лойиҳалар туғилади, лекин уларнинг ҳаммаси ҳам ҳаётда амалга ошмай, қолиб кетади. Фақат бошқалар томонидан объектив равишда қабул қилинадиган, яъни ўзининг муайян чегараларига эга бўлган ғоя ва фикрларгина мулк бўла олиши равшандир.

Интеллектуал фаолиятнинг кейинчалик қандайдир бирор-бир объектив (моддий) шаклда ифодалана оладиган натижаларигина интеллектуал мулк бўлади деб айтиш мумкин.

Ихтироларни яратишнинг асосий сабаби, энг аввало жамиятнинг

тобора ошиб бораётган моддий, ижтимоий ва маданий эҳтиёжларидир. Жамият ривожланиб боргани сари бу эҳтиёжлар бир томондан янада тўлароқ, иккинчи томонидан эса камроқ харажат билан қондириб борилиши зарур.

Ихтиро бу янги ғоя, техник ечим бўлиб, амалиётда техниканинг исталган соҳасидаги муайян муаммони ҳал қилиш имконини беради ва белгиланган мезонларга жовоб беради.

Шуни қайд этиб ўтамизки, техника кўп қиррали тушунча бўлганлиги сабабли турли-туман объектлар ихтиро бўлиши ва уларнинг ҳар бири ўзига хос бўлиши мумкин [2].

Ниҳоят, биз интеллектуал мулкнинг муҳим атамаси – **патент** деган тушунчани қараб чиқамиз. Патентни ҳақли равишда интеллектуал мулкнинг асосий бош ҳужжати деб айтиш мумкин, у интеллектуал мулк ҳуқуқларининг асосий моҳиятини йиғиқ ҳолда акс эттиради ва индустриал ривожланишда етакчи рол ўйнайди. Патент сўзи лотинча **патентис** сўзидан келиб чиққан бўлиб, очиқ, аниқ деган маънони билдиради. Патент ихтирочи ва жамият ўртасидаги ўзига хос алмашинув ҳисобланади. Ихтирочи ўз ижодини жамиятга очиб беради, бу билан техник тараққиёт даражасини оширади., бунинг учун эса ўзининг патентланган ихтиросига давлат томонидан кафолатланган мутлоқ (монопол) ҳуқуққа эга бўлади.

Патент давлат номидан саноат мулки объектига бериладиган ва муайян ҳудудда муайян вақт оралигида амал қиладиган муҳофаза ҳужжатидир.

Патент ўз моҳиятига кўра, объектларга мутлоқ эгалик ҳуқуқини берадиган ҳужжат бўлганлиги сабабли *муайян давлатда бундай мутлоқ ҳуқуқларни бериш масаласи шу давлатнинг алоҳида ваколати ҳисобланади.* Маълумки, бир давлатнинг патенти иккинчи давлатнинг ҳудудида амал қила олмайди.

Ихтиронинг таърифи, унинг турлари ҳақидаги асосий тушунчаларни қараб чиқамиз. Ихтиро, яъни ақлий мулк маҳсулоти қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1) ихтиро сифатида кўрсатилган объект янги ихтирочилик даражасига эга бўлса ва уни саноатда қўллаш мумкин бўлса, ҳуқуқий жиҳатдан муҳофаза қилинади ва ихтиро деб тан олинади;

2) ихтиро техника тараққиёти даражасидан маълум бўлмаса, янги деб ҳисобланади;

3) ихтиро техника тараққиёти даражаси ҳақидаги маълумотлардан яққол аён бўлмаса, ихтирочилик даражасига эга бўлади;

4) техника тараққиёти даражаси ихтиро устуворлиги санасига қадар жаҳонда оммага ошқор бўлган ҳар қандай маълумотларни ўз ичига олади;

5) ихтирони саноат, қишлоқ хўжалиги, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларда қўллаш мумкин бўлса, саноатда қўллаш мумкин деб ҳисобланади.

Ихтиро турлари. Қурилмалар, усуллар, моддалар, микроорганизм-ларнинг штаммлари, ўсимликлар ва ҳайвон ҳужайраларининг турлари, илгаридан маълум бўлган қурилмалар, усуллар, моддаларнинг, микроорганизмлар штамларининг янги мақсадда қўлланилиши ихтиро сифатида эътироф этилади.

Қурилма. Қурилмаларга, конструксиялар, конструктив элементлар ёки уларнинг функционал конструктив бирликда бўлган мажмуидан иборат буюмлар киради.

Қурилмаларга машиналар, асбоб-ускуналар, аппарат, идишлар, транспорт воситалари, маҳкамловчи буюмлар, машина деталлари, идиш-товоқлар, мебел , пояфзал, алоқа воситалари, қурилиш конструксиялари, бинолар, иншоотлар, бино қисмлари ва бошқалар киради.

Усул. Усулларга моддий объект (қурилма, муҳит, электр заряди, магнит майдони ва бошқалар) устида моддий объектлар ёрдамида ўзаро боғлиқ ҳаракатларни бажариш жараёнлари киради.

Модда. Ихтиро тури сифатида моддаларга:

индивидуал кимёвий бирикмалар, буларга шартли равишда юқори молекуляр бирикмалар ва ген муҳандислиги объектлари киритилган;

комполитсиялар (аралашмалар, қотишмалар, эритмалар ва бошқалар); ядровий парчаланиш маҳсулотлари киради.

Микроорганизм штамми, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳужайраларининг турлари. Микроорганизм штамми - бу ўзига хос хусусиятлари бўйича танлаб олиш билан сақланиб туриладиган, қўллаганда фойдали моддалар ҳосил

қиладиган ёки бошқа фойдали хусусиятларга эга бўлган вирус, бактерия ва замбуруғларнинг ирсий жиҳатдан бир жинсли турларидир.

Ихтиро тури сифатидаги микроорганизм штамmlарига, ўсимлик ва ҳайвонлар ҳужайраларининг турларига қуйидагилар киради:

- микроорганизмларнинг индивидуал штамmlари, ўсимлик ва ҳайвонлар ҳужайралари турлари;
- микроорганизмлар, ўсимлик ва ҳайвон ҳужайралари турларининг консортсиумлари.

Аввалдан маълум бўлган қурилмалар, усуллар, моддалар, штамmlарнинг янги мақсадда қўлланилишига уларнинг янги вазифада ишлатилиши киради. Аввалдан маълум бўлган (табiiй ва сунъий йўл билан олинган) моддаларни ижтимоий истеъмолни қаноатлантириш учун биринчи марта ишлатилиши янги мақсадда ишлатишга тэнглаштирилади.

Талабнома битта ихтирога ёки ягона ихтирочилик фикрини ташкил қилиб, бир-бири билан узвий боғланган ихтиролар гуруҳига тегишли бўлиши керак (ихтиро бирлиги талаби). Қуйидаги шартлар бажарилса ихтиро бирлиги талаби бажарилган деб тан олинади:

- битта мустақил пунктдан иборат ихтиро формуласида битта ихтиро келтирилган;
- бир неча мустақил пунктлардан иборат ихтиро формуласида ихтиролар гуруҳи келтирилган бўлиб, улардан бири бошқасини олиш (тайёрлаш) учун ишлатилади (масалан қурилма ёки модда ва қурилма ёки моддани тўлалигича, ёки уларнинг бир қисмини олиш (тайёрлаш) усули);
- улардан бири бошқасини амалга ошириш учун ишлатилади (масалан усулни тўлалигича ёки унинг ҳаракатларидан бирини амалга ошириш учун ишлатиладиган усул ва қурилма);
- улардан бири бошқасидан фойдаланиш учун ишлатилади (масалан, усулда ишлатишга мўлжалланган усул ва модда; усул ёки қурилма ва унинг бир қисми; қурилма ёки модданинг янги мақсадда қўлланилиши ва уларни шу вазифада ишлатиш усули; қурилма ёки модданинг янги мақсадда қўлланилиши ва уларнинг таркибий қисми бўлган қурилма ёки

композитсиялар);

- **бир хил кўринишдаги объектларга тегишли бўлган, бир хил вазифадаги, бир хил техник натижани бир хил йўл билан олишни таъминловчи ечимлар (вариантлар).**

Патентга лаёқатли ихтиролар эмас деб тан олинмаган объектлар.

Қуйидагилар патентга лаёқатли ихтиролар деб тан олинмайди [3]:

- илмий назариялар ва математика усуллари;
- хўжаликни ташкил этиш ва бошқариш усуллари;
- шартли белгилар, жадваллар, қоидалар;
- ақлий оператсияларни бажариш қоидалари ва усуллари;
- электрон ҳисоблаш машиналари учун алгоритмлар ва дастурлар;
- бинолар, иншоотлар, ҳудудларни режалаштириш лойиҳалари ва схемалари;
- эстетика талабларини қаноатлантиришга йўналтирилган, маҳсулотларнинг фақат ташқи кўринишига оид ечимлар;
- интеграл схемаларнинг топологиялари;
- ўсимлик навлари ва ҳайвон зотлари;
- жамоа манфаатлари, инсонпарварлик ва ахлоқ қоидаларига зид ечимлар.

Ихтирога Ўзбекистон Республикаси патенти бериш учун талабнома тузиш Қоидалари Ўзбекистон Республикаси Олий Кэнгашининг 1994 йил 6 майдаги 1063-ХИИ сонли қарорига мувофиқ кучга киритилган **“Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”**ги Қонунининг 2 - моддаси 2 - қисмига мувофиқ ишлаб чиқилган ва Ўзбекистон Республикаси Патент идораси ихтирога патент бериш учун талабнома тузиш тартибини белгиловчи меъёрий ҳужжатлари асосида тузиб чиқилди.

Ҳар қандай талабнома фақат ягона мақсад – яратилган ихтирога муҳофаза ҳужжати (патент) олиш учун тузилади ва Патент идорасига топширилади. *Яъни патент экспертизаси ўтказиш вақтида талабномада кўрсатилган объект (қурилма, усул ёки модда) нинг патентга лаёқатлилиқнинг белгиланган мезонларига мос келиши тан олиниши учун берилади.* Шунга мувофиқ ихтиро тавсифи шундай тузилиши керакки, ундан қуйидагиларни аниқлаб олиш

мумкин бўлсин [4]:

1. Ихтиронинг патентга лаёқатлилиги, яъни унинг янгилиги, ихтиро даражаси ва саноатда қўлланилиши тўғрисида аниқ ва равшан тасаввур ҳосил қилиш;

2. Омма учун ихтиронинг техник моҳиятини тўлиқ очиб бериш ва бу билан техника даражасини ривожлантиришга муаян ҳисса қўшиш, патент тизими ҳам айнан ана шу мақсадларда фаолият юритади. Бунинг учун ихтиронинг тавсифи ўз ичига ихтирони амалга ошириш учун зарур ва етарли ахборотни (унда бевосита фойдаланиш, усул бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш ва ҳ.к.) олиши зарур.

Шундан келиб чиққан ҳолда, ихтиро тавсифи қуйидаги мантиқий схема бўйича тузилади [5,6]:

1. Ихтиронинг мақсади, унинг қўлланиш соҳаси очиб берилади;
2. Ихтирогача бўлган техник даражаси баён этилади, илгари маълум ихтироларнинг камчиликлари келтирилади ва ҳ.к.;
3. Техниканинг ушбу соҳаси олдида турган ва ҳал қилиниши зарур техник, иқтисодий ва бошқа натижалар берадиган вазифалар, долзарб муаммолар кўрсатилади;
4. Ихтиронинг ўзи очиб берилади, ихтиро қандай қилиб қўйилган вазифани ҳал қилиши, зарур техник натижаларга эришилишига далиллар келтирилади, ихтирони амалга оширишнинг аниқ мисоллари келтирилади ва ҳ.к.[7].

Талабнома таркиби. Талабнома қуйидаги ҳужжатларни ўз ичига олади:

- ихтиро муаллифи (муаллифлари) ва номига патент берилиши сўралаётган шахс (шахслар), шунингдек уларнинг яшаш ёки турар жойи кўрсатилиб, патент бериш сўралган **ариза**;

- ихтиронинг уни амалга ошириш учун етарли бўлган даражада тўлиқ баён этилган **тавсифи**;

- ихтиро моҳиятини акс эттирувчи ва унинг тавсифига тўла мувофиқ бўлган **ихтиро формуласи**;

- ихтиро моҳиятини тушуниш учун зарур бўлса, **чизмалар ва бошқа материаллар**;

- **реферат**.

Талабномага илова қилинадиган ҳужжатлар:

1. Талабномага белгиланган миқдорда бож тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат ёки бож тўлашдан озод қилишни асословчи ҳужжат илова қилинади. Бож белгиланган миқдордан кам тўланган ҳолда, бож миқдори камайтирилишини асословчи ҳужжат қўшиб берилади.

Юқорида кўрсатилган ҳужжатлар талабнома билан бирга берилиши керак.

2. Патент вакили орқали берилган талабномага талабнома берувчи томонидан берилган ва патент вакилининг ваколатларини тасдиқловчи ишончнома ёки унинг нусхаси илова қилинади. Патент идорасига топшириш учун Ўзбекистон Республикасида расмийлаштирилаётган ишончнома, оддий хат шаклида тузилади ва нотариус томонидан тасдиқланиши талаб этилмайди.

Талабнома тили. Патент бериш тўғрисидаги ариза ўзбек ёки рус тилида берилади. Талабнома миллий талабнома берувчилар ёки МДХ талабнома берувчилари томонидан берилса, аризада кўрсатилган ихтиро номи ўзбек ва рус тилларида берилиши лозим.

Нусхалар сони. Талабноманинг юқорида кўрсатилган ўзбек ёки рус тилида тузилган ҳужжатлари уч нусхада берилади.

Шу ҳужжатлар агар бошқа тилда бўлса бир нусхада, уларнинг таржимаси уч нусхада берилади.

Қолган ҳужжатлар ва уларнинг ўзбек ёки рус тилига таржимаси бир нусхада берилади.

5-майруза

Ихтиро бўйича патент олиш шартлари

Режа

1. Патент олиш шартлари ва ҳужжатлари, уни расмийлаштириш.
2. Патент божлари, уни тўлаш тартиблари.

Халқаро патент таснифининг мақсади ахборотни тезда қидириб топиш ва ишлов бериш имкониятини таъминлаш учун патент ҳужжатларини тартиблаштириш (тартибга солиш) тизимини яратишдан иборат. Қбул қилинган таснифлаш тизими асосида патент фондларида патент ҳужжатлари индексатсияланади ва жой-жойига қўйилади, маълумотлар базаларида ахборот қидирилади ва ҳоказо [5].

ХПТ ташкил этиш тарихи 1951 йилда, европа патент ишлари бўйича кэнгаши томонидан Патент таснифи бўйича кичик комитет ташкил этилган вақтдан бошланган. Бу комитет, бир қатор европа давлатлари ўртасидаги келишувга мувофиқ, ўша вақтда қўлланилаётган ихтироларни таснифлашнинг турли миллий тизимларини унификатсиялаштириш ишларини бошлаган.

1954 йилда ХПТнинг аосий схемаси тузилди. 1966 йилда ХПТнинг кичик грухларгача бўлган аниқликдаги ишланмаси (тўлиқ чизмаси) ни ишлаб чиқиш ишлари тугалланди ва у 1968 йилнинг 1 сентябридан бошлаб кучга кирди. 1971 йилда Халқаро патент таснифи бўйича Страсбург битими тузилди. Ушбу битимнинг иштирокчилари фақат 29 давлатдан иборат бўлса ҳам, аслида жаҳоннинг 70 дан ортиқ мамлакатадаги Патент идоралари, шунингдек минтақавий патент идораси ҳам ХПТ дан фойдаланади. ХПТни доимий равишда қайта кўриб чиқиш ва унинг замон талаблари даражасида бўлишини таъминлаш учун Страсбург битимига мувофиқ экспертлар комитети таъсис этилган бўлиб, битимнинг иштирокчи давлатлар вакиллари унинг аъзоларидир. ХПТ мунтазам равишда ҳар беш йилда бир марта қайта кўриб чиқилади 2000 йилнинг 1 январидан бошлаб *ХПТнинг еттинчи таҳрири* амал қилмоқда.

ХПТ бўйича асосий нашр бу синфлар кўрсаткичи бўлиб, ҳар бири лотин алифбосининг бош ҳарфлари билан белгиланадиган 8 та бўлимдан иборат:

А – Инсоннинг ҳаётӣ эҳтиёжларини қондириш;

Б – Турли технологик жараёнлар;

С – Кимё ва металлургия;

Д – Тўқимачилик ва қоғоз;

Е – Курилиш;

Ф – Амалӣ техника; ёритиш ва иситиш; двигателлар ва насослар; қурол ва ўқ дорилар;

Г – Техник физика;

Ҳ – электр.

ХПТнинг ҳар бир бўлими синфларга бўлинади. Синф рамзий ифодасига бўлим индекси ва иккита рақам киради. Ҳар бир синф шунингдек ўз номига эга. Мисол, А – Инсоннинг ҳаётӣ эҳтиёжларини қондириш бўлими ўз ичига “А 01 Қишлоқ хўжалиги” “А 61 Тиббиёт” ва ҳоказо синфларни олади.

Ўз навбатида синфлар кичик синфларга бўлинади, уларнинг рамзий ифодасига лотин ҳарфи билан белгиланадиган бўлим номи, икки хонали сондан иборат синф белгиси ва кичик синфни билдирувчи лотин ҳарфлари киради. Мисол, “А 01 Қишлоқ хўжалиги” синфи “А 01 Д Ҳосилни йиғиб-териб олиш, ўрим,...” ва ҳоказо кичик синфлардан иборат.

Кичик синфлар ўз ичига гуруҳларни олади. Гуруҳларнинг рамзий белгисига бўлим индекси, синф, кичик синф белгисидан ташқари битта, иккита ёки учта рақамдан иборат ифода киради, бу рақамли ифодадан кейин қия чизик ва иккита нол қўйилади. Мисол, “А 01 Д 46F00 Мевалар, сабзавотлар, хмел ва ҳоказоларни йиғиштириб олиш, дарахт ва буталарни силкитиш қурилмаси”.

Ҳар бир ХПТ гуруҳи биттадан бир нечтагача кичик гуруҳларга эга бўлиши мумкин. Мисол: “А 01 Д 46F08 Пахта терими” ва ҳоказо.

Муайян кичик гуруҳ индекси ва унинг матн билан очиб бериладиган (масалан, индекс Ҳ 10 Ҳ 23F00; унинг моҳияти Тумблер қайта улагичлар) моҳияти ХПТ рукниси деб аталади.

Одатда ХПТ рукни қуйидаги тушунчалар тоифасини билдиради:

1. Муҳофаза қилинадиган объектлар, яъни қурилмалар, усуллар, моддалар турларига мувофиқ равишда маҳсулотлар жараёнлар (мисол: “А 01 Д 46F10 Ғўза кўсагини поядан ажратиш учун пахта териш машиналари”);

2. Фаолият соҳасининг белгиси (мисол: “А 61 Тиббиёт ёки ветеренария”).

Биринчи гуруҳ белгиларидан ХПТнинг барча даражалари учун фойдаланилади. Иккинчи гуруҳ, одатда, иерархиянинг юқори даражаларида (кичик синф ва ундан юқори) уларга қўшилади.

ХПТ иерархик тузилма бўлганлиги сабабли, кичик гуруҳлар ҳам бирига нисбатан бўйсунушида иерархик тузилишга эга. Бунда бир кичик гуруҳнинг ундан юқори гуруҳга бўйсунуш даражасини, хусусан кичик гуруҳ унга нисбатан битта кам нуқтага эга бўлган яқин юқори рукнга бўйсунадиган рукн эканлигини кўрсатади. Бунда рукнлар матни олдидаги нуқта иерархия бўйича каттароқ гуруҳнинг матнини тақрорламаслик учун унинг ўрнида қўлланилади. Масалан, Х 01 Ф 1F00 – “Таркибида қаттиқ магнитли кукунсимон металллар ёки қотишмалар бўлган магнитлар ёки магнит жисмлар” рукнининг матни қуйидагича ташкил топади:

Х 01 Ф 1F00 Магнит материали бўйича фарқланадиган магнитлар ёки магнит жисмлар,

1F02. таркибида қаттиқ магнит материаллар,

1F04.. металллар ёки қотишмалар,

1F06... заррачалар шаклида, масалан кукун.

ХПТ рукнлари матнининг ўзига хос муҳим хусусияти объектларни белгилаш учун фақат умум қабул қилинган техник атамалардан эмас, балки уларнинг вазифасини кўрсатадиган атамалардан фойдаланилиши-дир, масалан, ўзиюрар транспорт воситалари (“автомобиллар” ўрнига) ёки иссиқликни изолятсияловчи қобиқли идишлар (“термослар” ўрнига). *Бу хусусият патент ҳужжатларининг ҳуқуқий характери, хусусан ихтиро ҳажмини белгилаш талаблари билан боғлиқдир.*

ХПТнинг баъзи бир рукнлари изоҳлар ва ҳаволалар шаклидаги “ички маълумот-қидирув аппарати” билан таъминланади. Бундай ҳаволалар қуйидагича бўлиши мумкин:

1. *Рукн ҳажмининг чекланганлигини кўрсатади.* Мисол: бундай ҳавола у билан белгиланган мавзу шу рукннинг матни билан қамраб олинганлигига қарамай, у таснифлаш тизимининг бошқа жойига киритилишини билдиради.

2. *Бошқа рукнларнинг устунлигини кўрсатади.* “А 42 В 3F02 Баргли ёки

майдаланган тамакини намлаш ёки қуритиш (3F12 устунликка эга); А 42 В 3F12 Тамакини буғлаш, ферментлаш ёки ароматлаш”. Бундай ҳавола кўрсатилган бошқа рукн устунликка эгаллигини кўрсатади, яъни ихтиро бир вақтнинг ўзида шу икки рукнга тэнг киритиладиган ҳолларда уни шу рукнларнинг бирида – А 42 В 3F12да таснифлаш мақсадга мувофиқлигини билдиради. Бу мисолда буғлаш, намлашнинг бир тури сифатида А 42 В 3F12 рукнида индексатсияланади, тамакини намлашнинг бошқа усуллари эса А 42 В 3F02 рукнида индексатсияланади.

3. ХПТнинг баъзи жойлари ва кичик бўлимларида *охирги мос рукн қоидаси* жорий қилинган. Ихтиронинг техник моҳияти бўйсунтиш даражаси тэнг, яъни бир хил миқдордаги нуқталарга эга бўлган икки ёки ундан ортиқ рукн билан қамраб олинмайдиган бўлса, бу қоидага мувофиқ ихтиронинг техник моҳияти ушбу рукнлардан фақат охириги рукнда тавсифланади. Қайд этиб ўтамизки, бу қоида тегишли изоҳлар бўлган ҳоллардагина, қўлланилади. Масалан, А61 К, С07, С08, С10 ва бошқа синфларда.

ХПТдан фойдаланишни энгиллаштириш учун синфлар кўрсаткичи-чиға тўлиқ йўриқнома – ХПТга кириш илова қилинади. Шунингдек ихтиро моҳиятига оид муҳим сўзлар бўйича тегишли индексларни топиш имконини берадиган Алифбо предметли кўрсаткич (АПК) ХПТнинг таркибий қисми ҳисобланади. Фойдаланувчиларга қулайлик яратиш учун ХПТга муҳим атамалар кўрсаткичи (у гуруҳлар рукнлари номидан муҳим атамаларни ажратиб олиш йўли билан яратилган АПК нинг бир вариантдан иборат), Тескари ҳаволалар кўрсаткичи (масалан, А рукни учун бошқа исталган рукндан А рукнига далиллар келтирилади) ва ХПТ турли таҳрирларининг бир бирига мослик кўрсаткичлари ҳам чиқарилади.

ХПТда йўриқномага мувофиқ ихтироларни индексатсиялашнинг қуйидаги асосий қоидалари қўлланилади:

1. Энг аввало, ихтиронинг техник моҳиятини тўғри белгилаб олиш зарур. Масалан, янги поршен ихтиро қилинган бўлса, ихтиронинг асосий предмети поршеннинг ўзи ёки уни қандайдир қурилмада жойлаштириш учун поршеннинг махсус мосламаси эканлигини аниқлаб олиш зарур;

2. Шундан сўнг ихтиро предмети тегишли қурилмалар синфи (кичик

синфи) бўйича индексатсияланади. Агар тўғри келадиган рукн топилмаса, ихтиро умумий предмет синфи (тур – зот, қисм – бутун) бўйича индексатсияланади;

3. Агар талаб этиладиган синф бўлмаса, ихтиро предмети қўлланилиши бўйича индексатсияланади. Масалан, қурилма усулни амалга ошириш воситаси сифатида қаралиши ва тегишлича шу усул синфи бўйича (масалан, сувга ишлов бериш қурилмаси ва ҳоказо) индексатсияланиши мумкин;

4. Агар қўлланиш бўйича синфи бўлмаса, ихтиро предмети якуний маҳсулотни олиш воситаси сифатида қаралиши ва якуний маҳсулот (масалан, ёғоч-қириндили плиталар таёрлаш қурилмаси) синфи бўйича индексатсияланиши мумкин;

5. Бундан ташқари, ихтиро баъзи маҳсулотлардан фойдаланиш (ишлов бериш) воситаси сифатида қаралиши ва шу маҳсулот синфида (масалан, контакт линзаларини дезинфекциялаш қурилмаси) индексатсияланиши мумкин;

6. Агар тегишли рукнлар топилмаса, ихтиро усулни амалга ошириш ёки якуний маҳсулот олиш учун дастлабки маҳсулот сифатида (масалан, керамика буюмлари ишлаб чиқиш учун таркиб) қаралиши мумкин. Демак, ихтиро ушбу усул ёки якуний маҳсулот синфи бўйича тавсифланади;

7. Ниҳоят, ихтиронинг ўзи якуний маҳсулот бўлиши, демак уни олиш усули бўйича индексатсияланиши мумкин.

Патент ҳужжатларини тизимлаштириш имконини берадиган бошқа муҳим ҳусусият библиография маълумотларининг унификатсиялашган тизими бўлиб, патент ҳужжатлари бу библиография маълумотлари билан таъминланади.

Ҳар бир патент ҳужжати ушбу ҳужжатнинг асосий маълумотларини очиб берувчи библиографик маълумотлар билан таъминланади. Бу библиографик маълумотларни идентификатсиялаш учун СТ-9 БИМТ Стандартига мувофиқ ИНИД-кодларидан фойдаланилади [6].

Библиографик маълумотларни идентификатсиялаш учун фойдаланиладиган асосий ИНИД-кодлари ва энг зарур маълумотларни келтирамиз:

(10) Ҳужжатларни идентификатсиялаш,

(11) Ҳужжат номери,

- (12) Хужжат турининг сўзлар билан ифодаланиши,
- (13) СТ-16 БИМТга мувофиқ хужжат тури коди,
- (19) Хужжатни эълон қилувчи мамлакатни идентификациялаш учун, СТ-3 БИМТ коди,
- (20) Миллий рўйхатга олиш тўғрисидаги маълумотлар,
- (21) Талабномани рўйхатга олиш номери,
- (22) Талабнома берилган сана,
- (24) Саноат мулки ҳуқуқи амал қила бошлайдиган сана,
- (25) Талабнома дастлабки марта берилган тил,
- (26) Талабнома эълон қилинган тил,
- (30) Устуворлик маълумотлари,
- (31) Устувор талабнома номери,
- (32) Устуворлик санаси,
- (33) Устуворлик мамлакати,
- (50) Техник ахборот,
- (51) Халқаро патент таснифи,
- (54) Ихтиронинг номи,
- (57) Ихтиро реферати ёки формуласи,
- (58) Патент қидируви,
- (70) Хужжатга алоқадор шахсларни идентификациялаш,
- (71) Талабнома берувчи (лар) нинг номи (номлари),
- (73) Патент эгасининг номи,
- (74) Патент вакили ёки агентининг номи,
- (75) Ихтирочи, ҳам талабнома берувчи ҳисобланадиган шахс номи,
- (76) Ҳам ихтирочи, ҳам талабнома берувчи ва патент эгаси бўлган шахс номи,
- (98) Талабнома берувчи билан ёзишмалар олиб бориш учун манзил.

6-маъруза

Лицензияли битимларнинг асослари ва уларнинг шартлари

Режа

1. Лицензия битимларининг моҳияти ва уларни таснифлаш. Лицензия тоъловларининг шакллари.
2. Лицензиялаш, лицензия объектлари ва тартиби. Фаолиятнинг айрим турларини лицензияловчи органлар.
3. Оълчаш воситаларини тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш фаолиятини лицензиялаш.

Лицензия битими ёки лицензия литсензиар (сотувчи) литсензиат (харидор)га ўзаро келишилган тижорат шартларида интеллектуал мулк объектдан фойдаланиш ҳуқуқини тақдим этадиган савдо битимидир.

Бозор товарлари сифатида лицензияларнинг ўзига хос хусусияти *буюмлар (моддий объектлар) тақдим этилаётганидан эмас, балки интеллектуал мулк объектлари учун мутлақ ҳуқуқларнинг савдоси амалга ошаётганлигидан иборатдир.*

Алоҳида таъкидлаб ўтамизки, Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги бўйича лицензия битимлари амалда бўлишининг мажбурий шарти уларнинг Давлат патент идорасида давлат рўйхатидан ўтиши ҳисобланади.

Лицензия моҳиятининг таърифига кўра *лицензия битимини имзолаш учун биринчи зарурий шарт литсензиарда ҳақиқий муҳофаза ҳужжатлари* (масалан, ихтиролар, саноат намуналари учун патентлар, товар белгиларини рўйхатга олиш тўғрисида гувоҳномалар ва ҳоказо) *билан тасдиқланган лицензия предметиға мутлақ мулк ҳуқуқининг мавжуд бўлиши зарур.*

Бироқ, патентлар билан ҳимояланмаган интеллектуал мулк объектлари, масалан, *ноу-хау ёки тижорат сирлари* ҳам лицензия предмети бўлиши мумкин. Бундай ҳолатда эгасининг мутлақ ҳуқуқи рақобатчилардан сир сақлашга асосланади ва бу лицензия битимининг шартларига мувофиқ литсензиат ўз зиммасига оладиган мажбуриятлар билан таъминланади. Лицензиялар билан савдо қилишда "ноу-хау" (тижорат сирлари)ни лицензия битимиға, масалан, патентланган ихтироға қўшимча сифатида киритиш амалиётидан фойдаланилади.

Жаҳон амалиётида лицензия битимлари одатда қуйидаги энг муҳим белгилардан келиб чиққан ҳолда таснифланади:

- лицензия предмети;
- лицензия турлари;
- тақдим этилаётган ҳуқуқлар ҳажми;
- шартнома субъектларининг мақоми ва улар ўртасидаги муносабатлар характери.

Лицензия предмети бўйича таснифланадиган лицензия шартномаларининг гуруҳига ихтиролар, товар белгилари, саноат намуналари, ноу-хау, фойдали моделлар, селекция ютуқлари, ЭҲМ учун дастурлар, маълумотлар базалари ва интеграл микросхемалар топологиялари учун лицензия битимлари киради.

Одатда муайян битимнинг предмети интеллектуал мулк объектларига ҳуқуқлар савдоси (тақдим этиш, сотиш) билан чекланиб қолмайди, балки лицензияни ўзлаштириш ва ундан фойдаланиш учун зарур техник ҳужжатларни бериш, техник ёрдам кўрсатиш, шунингдек бир қатор ҳолларда махсус ускуналар, хом ашё, бутловчи қисмлар, намуналар ва бошқаларни етказиб беришни ўз ичига олади.

Лицензиялар турлари бўйича таснифланадиган лицензия битимларининг гуруҳи, ўз навбатида, қуйидаги категорияларга бўлинади:

- интеллектуал мулк объектларидан фойдаланиш учун ҳуқуқлар бошқа савдо битимларнинг таркибига киритилмасдан мустақил лицензия шартномаси доирасида тақдим этиладиган соф лицензиялар;
- интеллектуал мулк объектлари учун лицензиялар асосий битимларга илова ёки бу битимлар бўйича шартномаларнинг алоҳида бўлимлари ҳисобланадиган йўлдош лицензиялар. Хусусан, комплекс усқунани етказиб бериш, пулрат ишлари, инжиниринг, ишлаб чиқариш кооператсияси, қўшма корхоналарни тузиш ва бошқалар бундай битимлар бўлиши мумкин;
- литсензиарга литсензиат томонидан асосий лицензия шартномаси бўйича олинган бирламчи билимлар асосида ишлаб чиқилган техника ёки технология объектларидан фойдаланиш ҳуқуқларини тақдим этадиган қайтма лицензиялар. Бундай вазиятларнинг олдини олиш учун лицензия

шартномаларига техник такомиллаштиришлар ва янги патентлар тўғрисида келишиб олинadиган моддаларни киритиш зарур;

- кесма лицензиялар (кросс-лицензиялар) - ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятини ҳар бир тарафнинг интеллектуал мулк ҳуқуқини бузмасдан амалга ошириш мумкин бўлмаган ҳолларда турли патент эгалари томонидан бир-бирига патент ҳуқуқларишиг ўзаро тақдим этилиши. Бир патент эгаси томонидан бошқасига ўз патентидан фойдаланиш имконини таъминлаш мақсадида бирёқлама тартибда тақдим этилаётган лицензиялар ҳам кесишадиган лицензиялар таркибига киради;
- мажбурий лицензиялар-патент эгаси ўзи ишлаб чиққан ихтиродан узоқ муддат ёки етарлича фойдаланмаган ҳамда лицензияларни сотишдан бош тортган ҳолларда давлат патент органлари томонидан манфаатдор шахсга патентланган ихтиро, фойдали модел, саноат намунасидан фойдаланиш учун берилadиган рухсатномалар. Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ кўрсатилган вақт уч йилни ташкил қилиб, бу муддат ўтганидан кейин патент эгаси лицензия шартномасини имзолашдан бош тортган ҳолларда патентланган объектдан фойдаланишни истаган ва унга тайёр бўлган ихтиёрий шахс унга мажбурий номутлақ лицензияни берилишини сўраб расмий илтимоснома билан судга мурожаат қилиши мумкин;
- очик лицензия - лицензияни ихтиёрий манфаатдоршахсга сотишга тайёр бўлган патент эгасининг Патент идорасига берилган расмий талабномаси бўйича патентланган объектдан фойдаланиш ҳуқуқини тақдим этиш.

Бундай очик лицензияни сотиб олишни истаган шахс патент эгаси билан тўловлар тўғрисида шартнома ёки номутлақ лицензияни тақдим этиш тўғрисида шартнома тузиши шарт;

- мажбурий лицензия - мамлакат мудофааси ва миллий хавфсизлиги манфаатларида интеллектуал мулк объектдан фойдаланиш учун ҳукумат қарори бўйича мулк эгасининг розилигисиз берилadиган рухсатнома. Ўзбекистон қонунчилиги бўйича бундай қарорни Вазирлар Маҳкамаси қабул қилиши мумкин, бунда патент эгасига тегишли товон тўлаш кўзда тутилган;
- сублицензия-литсензиар ва литсензиат ўртасидаги асосий лицензия шартномасида келишилган шартларда ва литсензиарнинг розилиги билан

литсензиат томонидан учинчи шахсларга тақдим этиладиган интеллектуал мулк объектларидан фойдаланиш учун лицензия. Тақдим этилаётган ҳуқуқлар ҳажмига қараб лицензия битимлари қуйидагиларга бўлинади:

- литсензиар - литсензиатга белгиланган шартларда ва ҳудудларда ҳамда келишилган муддат давомида лицензия предметида фойдаланиш ҳуқуқини берадиган номулқ (оддий) лицензия, бунда бир вақтнинг ўзида бу лицензия предметида фойдаланиш ҳамда унга бошқа шахслар учун лицензия тақдим этиш ҳуқуқи лицензиарда сақланиб қолади;

- шартномада келишилган доирада литсензиатга интеллектуал мулк объекти учун мулқ ҳуқуқ тақдим этиладиган мулқ лицензия, бунда унинг литсензиатга берилмайдиган қисмидан фойдаланиш ҳуқуқи лицензиар томонида сақланиб қолинади;

- фақат саноат мулки объектларига тақдим этиладиган ҳамда литсензиатга ҳудудий чеклашларсиз ва патент амал қилишининг барча муддатида ундан фойдаланиш учун барча ҳуқуқларни берадиган тўлиқ лицензия. Интеллектуал мулк объектларини муҳофаза қилиш усули бўйича лицензия битимлари патентли ва патентсиз лицензия битимларига бўлинади. Патентлар ва гувоҳномалар билан муҳофазаланган ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари, товар белгилари ва бошқа интеллектуал мулк объектларидан фойдаланиш ҳуқуқларининг берилишини кўзда тутувчи шартномалар патентли лицензия битимларига киради. "Ноу-хау", ишлаб чиқариш сирлари, техник, тижорат ва ишлаб чиқариш иқтисодий билимлар ва тажриба учун ҳуқуқларнинг берилиши бўйича лицензия битимларини патентсиз лицензия битимлари дейилади.

Лицензия битимлари субъектларининг мақоми ва муносабати бўйича ҳуқуқий ва молиявий жиҳатдан бир-биридан мустақил фирмалар томонидан имзоланадиган шартномалар (фирмалараро лицензия битимлари) ва транс-миллий корпоратсиялар (ТМК) доирасида уларнинг бир-бирига боғлиқ компаниялари томонидан имзоланадиган шартномалар (фирмалар ичидаги лицензия битимлари) фарқланади.

Кўрсатилган таснифлаш шартли характерга эга ва шунинг учун у ёки бу турга киритилган лицензия шартномаси таснифлашда кўрсатилган бошқа белгилар нуқтаи назаридан ҳам кўриб чиқилиши керак.

Бундай таснифлашнинг асосий мақсади интеллектуал мулк объектларини бозорда сотишда муайян тижорат манфаатларига жавоб берадиган лицензия битимларини *аниқроқ* ишлаб чиқиш ҳисобланади. Чунончи, амалиётда лицензия битимлари бошқа тасниф белгиларини таҳлил қилган ва ҳисобга олган ҳолда лицензия предметиға кўра намунавий шартнома асосида ишлаб чиқилади.

Одатда лицензия битимлари интеллектуал мулк объектларининг умумий иқтисодий табиатидан юзага келган уни тузишининг ягона тамойилига эгадир. Амалиётда фойдаланиладиган лицензия шартномалари одатда қуйидаги асосий бўлимларға эга бўлади:

1. Лицензия битимининг матни кейинчалик литсензиар ва литсензиат деб номланувчи сотувчи ва харидорнинг тўлиқ номи берилладиган преамбуладан бошланади. Бу бўлимда патентлар, ноу-хау ва бошқалар, шунингдек улардан фойдаланиш учун лицензияни тавдим этиш ва бошқа шахсларға сотиш ҳуқуқи литсензиарға тегишли эканлиги, литсензиат эса ушбу битим шартларида кўрсатилган объектлардан фойдаланиш учун лицензияни сотиб олишни исташи таъкидланади;

2. Кейинги "таърифлар" бўлимида лицензия битимида фойдаланиладиган тушунчаларға изоҳ берилади. Олдиндан келишилган ва аниқ ифодаланган асосийт ушунча ва атамалардан фойдаланиш битим матнини қисқартиришға ва уларни турлича талқин қилиниши сабабли томонлар ўртасида келишмовчиликларға йўл қўймасликка имкон беради;

3. Сўнгра "шартнома предмети" бўлими келиб, унда муайян лицензия предмети, ҳуқуқлар ҳажми ва уларни бериш шартлари, ихтиродан фойдаланиш учун зарур техник ёрдам турлари ва бошқалар аниқланади. Лицензия бўйича Литсензиатға ҳам мутлақ, ҳам номутлақ ҳуқуқларнинг тақдим этилиши мумкинлигини яна бир бор таъкидлаб ўтамиз. Бундай ҳолатда Литсензиат мутлақ ҳуқуққа эга "ҳудуд" ҳамда унга номутлақ ҳуқуқлар тақдим этиладиган "номутлақ ҳуқуқ зонаси" тўғрисида келишиб олинади. Шунингдек, лицензия бўйича Литсензиат маҳсулот ишлаб чиқариш ҳуқуқиға эга бўлган ҳудуд ва уни сотиш ҳуқуқи тақдим этилган ҳудудни ҳам аниқлаш керак. *Бу ҳудудлар мос келмаслиги мумкинлигини таъкидлаб ўтамиз;*

4. Техник хужжатлар бўлимида зарур хужжатларнинг ҳажми ва уларни бериш шартлари, масалан, хужжатлар тили, нусхалар сони, уларни бериш муддатлари, техник ёрдам кўрсатиш масалалари ва бошқа масалалар аниқланади;
5. Кейин мажбуриятлар ва жавобгарликлар бўлими келади. Бу бўлимда ҳуқуқий, техник ва бошқа масалаларни ҳал қилишдаги томонлар ўртасидаги муносабатлар аниқланади. Масалан, литсензиар лицензия бўйича маҳсулот ишлаб чиқаришнинг техник жihatдан мумкинлигини кафолатлайди, лицензия предмети учун учинчи шахсларнинг ҳуқуқлари унга маълум эмаслигини таъкидлайди ва хоказо;
6. Тўловлар бўлимида лицензия тўловларининг ҳажми ва шакллари (кейинги бўлимга қаранг), тўловларнинг бошқа шартлари кўрсатилади ва хоказо;
7. Йиғимлар ва солиқлар бўлимида ушбу битимни бажариш билан боғлиқ харажатларни ким кўтариши белгиланади;
8. Ахборот ва ҳисоботлар бўлимида литсензиат томонидан ҳисобот даврида лицензиядан фойдаланганлиги тўғрисидаги ахборотни, масалан, ишлаб чиқарилган ва сотилган маҳсулот тўғрисидаги йиғма бухгалтерия маълумотлари ва бошқаларни тақдим этиш мажбурияти ва тартиби ўрнатилади. Шунингдек, литсензиар томонидан литсензиат ишлаб чиқаришининг ҳолатини назорат қилиш тартиби, мустақил аудиторлик текширувларини ўтказилишининг мумкинлиги ва бошқалар тўғрисида ҳам келишиб олинади;
9. Ахборотнинг махфийлиги бўлими ҳар қандай лицензия битимининг муҳим бўлими ҳисобланади. Унда Литсензиарнинг ноу-хауси ва бошқа тижорат сирлари тўғрисидаги ахборотнинг ошкор этилишининг олдини олиш, Литсензиат ходимларининг тегишли хужжатлар билан танишиши-ни чеклаш ва бошқалар бўйича Литсензиатнинг мажбуриятлари келишиб олинади;
10. Одатда, битимга реклама бўлими киритилиб, унда Литсензиат лицензия бўйича маҳсулотда ҳамда тегишли реклама материалларида бу маҳсулот Литсензиарнинг лицензияси бўйича ишлаб чиқарилаётганлиги аниқ кўрсатиши кераклиги келишиб олинади;
11. Битимга қайси томон патентларни кучда сақлаб қолишини, бинобарин, зарур патент божларини тўлашини белгилайдиган патент ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлими киритилиши мумкин;

12. Лицензия битими, одатда, битимнинг амал қилиш муддати, низоларни ҳал қилиш тартиби ва арбитраж, битимни бекор қилиш шартлари, форс-мажор ҳолатлари ва бошқа шароитларни аниқловчи бўлимлар билан яқунланади.

Интеллектуал мулкнинг лицензиялар савдосини ўтказишдаги муҳим вазифа хорижий бозорларга чиқишнинг энг қулай йўллари аниқлаш ҳисобланади.

Амалга оширилаётган тижорат лойиҳасининг ўзига хос хусусияти, экспорт қилувчиларнинг якуний маҳсулот (уни чиқариш) га қизиқиш ва хорижий бозорда татбиқ этишга қизиқишидан келиб чиққан ҳолда лицензиялар савдосида қуйидаги асосий тоифаларни ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Ихтиролар, саноат намуналари, товар белгилари, "ноу-хау" учун "соф" лицензиялар билан савдо қилиш. Одатда, бундай лицензияларга технологик жараён, конструкторлик ҳужжатлари ва бошқалар тўғрисидаги қўшимча ахборот илова қилинади. Лицензия объекти "ноу-хау" бўлган ҳолда ахборотни сир тутиш ва учинчи шахсларга тарқатмаслик тўғрисида тегишли битимни имзолаш зарур.

Шубҳасиз, лицензиялар савдосининг бундай шакли литсензиар учун ўта мослашувчан ҳисобланади, чунки алоҳида харажатларни талаб қилмайди (маҳсулотнинг тажриба, лойиҳа намуналари, одатда, лицензия қилинаётган технологиянинг афзалликларини чуқурроқ ўрганиш мақсадида лицензиянинг харидори томонидан талаб қилиб олинishi мумкин).

Таъкидлаб ўтамиз, хорижий ҳамкорлар билан музокаралар Ўзбекистон Республикаси патентини олиш учун талабнома берилгандан, яъни ихтиро учун устуворлик ўрнатилгандан кейин бошланиши мумкин. *Бироқ, патент ёки, масалан, халқаро патент қидирувининг натижалари олингунча ва талабнома нашр қилингунча ҳар қандай ахборотни маълум қилишга ўйлаб ёндашиши зарур, чунки сотувга таклиф қилинаётган интеллектуал мулкнинг моҳиятини керагидан ортиқча батафсил тавсифлаш сотувчи учун салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.* Хорижий ҳамкорда таклиф қилинаётган интеллектуал мулк объектларига тижорат қизиқиши пайдо бўлганда интеллектуал товарни апробатсия қилиш учун зарур ахборот ва бошқа материалларни тегишли

"оптсионли" (дастлабки) лицензия битими орқали тақдим этишни расмийлаштириш тавсия этилади;

2. Янги техникани сотишда, масалан, бутланган ёки алоҳида тарқоқ ҳолда бўлган ускуна ва машиналарни етказиб беришда тижорат битимларининг таркибий қисми ҳисобланадиган "йўлдош" лицензиялар. Бу типдаги лицензиялар миллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун энг яхши рағбатлантирувчи омил ҳисобланади. Шунга ўхшаш кўпгина лойиҳаларни амалга оширишнинг натижаси нафақат республика илмий салоҳиятидан самарали фойдаланиш, балки маҳаллий меҳнат ресурсларини ишлаб чиқаришга жалб қилиниши ҳам бўлди;

3. Хорижий ҳамкорлар билан кўшма ишлаб чиқаришни ташкил қилиш мақсадида интеллектуал мулк объектларига лицензияни тақдим этиш. Бундай лицензия савдоси кўп ҳолларда узвий ишлаб чиқариш алоқалари, маҳсулотни тайёрлаш ва сотиш соҳасида ҳамкорлик қилишда мақсадга мувофиқдир. Кўпинча интеллектуал мулк объектлари тузилаётган кўшма корхоналарнинг устав жамғармасига бевосита улуш сифатида киритилиши мумкин;

4. Муҳандислик-техник хизматлар савдоси ва инжиниринг. Бундай шаклдаги технологиялар трансфери (алмашуви) да шартнома асосида ҳуқуқларни берувчи томон буюртмачига янги технологик жараёнлар, линияларни тадқиқ қилиш, лойиҳалаш, қуриш ва унинг корхонасида жорий қилиш билан боғлиқ муҳандислик-техник хизматлар мажмуини тақдим этади. Патент ҳуқуқларини ва ушбу саноат корхонасининг ускунаси, технологияси, қурилиш объекти, лойиҳасига кирувчи "ноу-хау"ни бериш билан боғлиқ лицензия қисми умумий шартноманинг таркибий қисми ёки унга қўшимча бўлиши мумкин;

5. Ҳозирги вақтда энг кэнг қўлланиладиган ҳамкорлик тури франчайзинг ҳисобланади. Франчайзинг мустақил корхоналарнинг узвий ҳамкорлигига асосланган товар, хизмат ва технологияларнинг савдоси бўйича махсус тизимдан иборат. Европа ҳамжамияти Комиссиясининг 9087F88-сонли регламентига мувофиқ франчайзингга қуйидаги таъриф берилган (43.№1.1998): *"бу саноат ва интеллектуал мулкнинг сўнги истеъмолчига маҳсулот сотиш ёки хизматлар кўрсатиш учун фойдаланилиши керак бўлган савдо маркалари ва товар*

белгилари, фирмалар номи, муаллифлик ҳуқуқлари, конструкторлик ишланмалари, "ноу-хау"ёки патентлар учун қўшма ҳуқуқидир".

Франчайзинг тўғрисидаги шартномага кўра франчайзер (сотувчи) франчайзонт (харидор) га интеллектуал мулк объекти (кўпинча товар белгиси) дан фойдаланиш учун лицензияни ўз ичига оладиган ва бир вақтнинг ўзида уни ўз фаолиятини франчайзер контсептсиясига мувофиқ амалга оширишни талаб қиладиган франшизани тақдим этади. Франшиза моҳиятига кўра интеллектуал мулк ҳуқуқларини ўз ичига оладиган, лекин улар билан чекланиб қолмайдиган тизимдан фойдаланиш учун лицензия ҳисобланади. Масалан, ишлаб чиқариш учун франшизага биноан франшиза эгаси ишлаб чиқарувчига муҳим ингредиентни етказиб беради ёки уни техник ахборот билан таъминлайди, шунингдек франчайзерга тегишли бўлган махфий ахборот ёки патентланган технологиядан фойдаланиш учун лицензияни беради. Бундан ташқари, франчайзонт франчайзернинг товар белгиси билан товарлар ишлаб чиқариш ва сотишга ваколат олади.

Шундай қилиб, интеллектуал мулк соҳасидаги лицензия битимлари технологик алмашув, товар обороти ва давлатлар тараққиётини рағбатлантириб, замонавий халқаро иқтисодий муносабатларда муҳим рол ўйнайди.

Ўлчаш воситаларини тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида ЎЗР ВМ 02.12.2003 й. 539-сон Қарори билан "Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 5-моддасига мувофиқ Вазирлар Маҳкамаси қуйидагилар:

- Ўлчаш воситаларини тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги Низом 1-иловага мувофиқ;
- Вазирлар Маҳкамасининг ўлчаш воситаларини тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш фаолиятини лицензиялаш комиссияси таркиби 2-иловага мувофиқ тасдиқланган.

2. "Метрология тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 14-моддасида кўрсатилган соҳаларда қўлланиладиган ўлчаш воситаларини

тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш фаолияти лицензияланиши маълумот учун қабул қилинган.

3. Комиссия икки ҳафта муддатда:

– Вазирлар Маҳкамасининг ўлчаш воситаларини тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш фаолиятини лицензиялаш комиссияси ҳамда эксперт хулосалари тайёрлаш бўйича ишчи гуруҳ тўғрисидаги низомларни ишлаб чиқиб ва у тасдиқланган;

– эксперт хулосалари тайёрлаш бўйича ишчи гуруҳ шахсий таркибини ишлаб чиқилиб ҳамда тасдиқланди.

4. "Ўзстандарт" агентлиги манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда "Метрология тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳамда мазкур қарор талабларига мувофиқ уларни тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш лицензияланадиган ўлчаш воситаларининг аниқлаштирилган рўйхатини икки ҳафта муддатда ишлаб чиқсин ҳамда тасдиқлаш учун Комиссияга киритилган.

5. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг котибиятига ва "Ўзстандарт" агентлигининг бош директори Р.А.Бўриев зиммасига юклатилган.

7-майруза

Лицензияли тўловлар шакллари. Инноватсия тушунчаси.

Режа

1. Лицензия тўловлари, уларнинг шакллари.

2. Инноватсия тушунчаси, ишлаб чиқариш учун янги техника ва технологияларнинг аҳамияти, уларни жорий қилиш.

Фаолиятнинг лицензияланадиган турини амалга оширишда риоя этиладиган лицензия талаблари ва шартлари фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги низомлар билан белгиланиб, улар қуйидаги нормаларни ўз ичига олиши лозим:

– лицензиянинг қонун ҳужжатларига риоя этиши шартлиги тўғрисидаги;

– фаолиятнинг лицензияланадиган турини амалга оширишга даъвогар шахсларга қўйиладиган малака талаблари, жумладан махсус билимларга қўйиладиган талаблар тўғрисидаги;

– фаолиятнинг лицензияланадиган турини амалга оширишнинг махсус шартларига қўйиладиган талаблар, жумладан фойдаланиладиган моддий-техника базаси, асбоб-ускуналар, бошқа техник воситаларга қўйиладиган талаблар тўғрисидаги.

Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги низомларда лицензияланаётган фаолият тури хусусида қўшимча лицензия талаблари ва шартлари назарда тутилиши мумкин.

Лицензия олиш учун зарур бўладиган ҳужжатлар

Лицензия олиш учун лицензия даъвогари тегишли лицензияловчи органга қуйидагиларни тақдим этади:

– лицензия бериш тўғрисидаги ариза - унда: юридик шахс учун - юридик шахснинг номи ва ташкилий-ҳуқуқий шакли, жойлашган ери (почта манзили), банк муассасасининг номи ва банк муассасасидаги ҳисобварағи рақами; жисмоний шахс учун - фамилияси, исми ва отасининг исми, фуқаронинг шахсини тасдиқловчи ҳужжатнинг маълумотлари; юридик ёки жисмоний шахс

амалга оширишни мўлжаллаган фаолиятнинг лицензияланаётган тури (унинг бир қисми) ҳамда фаолиятнинг мазкур тури амалга ошириладиган муддат кўрсатилади;

– юридик шахслар учун - юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нотариал тасдиқланган нусхаси; жисмоний шахслар учун - яқка тартибдаги тадбиркор давлат рўхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нотариал тасдиқланган нусхаси;

– лицензияловчи орган лицензия даъвогарининг аризасини кўриб чиқиши учун лицензия даъвогари йиғим тўлаганлигини тасдиқловчи ҳужжат;

– фаолиятнинг айрим турига лицензия олиш учун қўйиладиган талаблар ва шартларни лицензия даъвогари бажариши мумкинлигини тасдиқловчи ҳамда қонун ҳужжатларида белгилаб қўйиладиган бошқа ҳужжатлар.

Лицензия даъвогаридан ушбу Қонунда ҳамда фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги ўзга қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган бошқа ҳужжатларни тақдим этишни талаб қилишга йўл қўйилмайди.

Ҳужжатлар лицензия даъвогари томонидан лицензияловчи органга бевосита ёки почта алоқаси воситалари орқали, улар олингани ҳақидаги тасдиқни олган ҳолда, етказиб берилади.

Лицензия олиш учун тегишли лицензияловчи органга юборилган ҳужжатлар рўйхат бўйича қабул қилиниб, рўйхатнинг нусхаси мазкур орган томонидан ҳужжатлар қабул қилиб олинган сана кўрсатилган ҳолда аризачига юборилади (топширилади).

Нотўғри ёки бузиб кўрсатилган маълумотларни тақдим этганлиги учун лицензия даъвогари қонунга мувофиқ жавобгар бўлади.

Лицензияларни расмийлаштириш

Лицензиялар тегишли бланкларда расмийлаштирилади. Лицензияларнинг бланклари қатъий ҳисобот ҳужжатлари ҳисобланади, улар ҳисобга олиш сериясига, тартиб рақамига ва ҳимояланганлик даражасига эга бўлиши лозим. Лицензия бланklarининг намуналари ва уларни тайёрлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Лицензия йўқолган тақдирда, литсензиатнинг аризасига биноан унинг дубликати берилади. Дубликат беришда ушбу Қонуннинг 15-моддасида назарда тутилган йиғим суммасининг ярми ундирилади.

Лизентсия шартномаси

Лицензия шартномаси лицензияловчи орган ва литсензиатнинг ўзаро ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгиловчи ҳужжатдир.

Лицензия шартномаси қуйидагиларни ўз ичига олган бўлиши лозим:

- шартномани имзолаган шахсларнинг фамилияси, исми ва отасининг исми, лавозими;
- тарафларнинг реквизитлари;
- амалга оширилиши учун лицензия берилаётган фаолият турининг номи;
- литсензиатга қўйиладиган лицензия талаблари ва шартлари;
- лицензиянинг амал қилиш муддати;
- лицензия шартномасининг талаблари ва шартларини бузганлик учун тарафларнинг жавобгарлиги;
- лицензия шартномасининг талаблари ва шартларини литсензиат қандай бажараётганлигининг лицензияловчи орган томонидан назорат қилиниши тартиби;
- фаолиятнинг айрим турини лицензиялаш тўғрисидаги низомга мувофиқ бошқа маълумот.

Лицензия шартномаси икки нусхада - литсензиат ҳамда лицензияловчи орган учун биттадан нусхада тузилади.

Лицензияни қайта расмийлаштириш

Юридик шахс бўлмиш литсензиат қайта тузилган, унинг номи ёки жойлашган ери (почта манзили) ўзгарган тақдирда, литсензиат ёки унинг ҳуқуқий вориси қайта рўйхатдан ўтганидан кейин бир ҳафталик муддатда лицензияловчи органга, кўрсатиб ўтилган маълумотларни тасдиқловчи тегишли ҳужжатларни илова қилган ҳолда, лицензияни қайта расмийлаштириш тўғрисида ариза бериши шарт.

Жисмоний шахс бўлмиш литсензиат фамилияси, исми ва отасининг исми ёки турар жойи ўзгарган тақдирда, литсензиат қайта рўйхатдан ўтганидан кейин бир ҳафталик муддатда лицензияловчи органга, кўрсатиб ўтилган маълумотларни тасдиқловчи ҳужжатларни илова қилган ҳолда, лицензияни қайта расмийлаштириш тўғрисида ариза бериши шарт.

Ҳужжатлар литсензиат томонидан лицензияловчи органга бевосита ёки почта алоқаси воситалари орқали, улар олингани ҳақидаги тасдиқни олган ҳолда, етказиб берилади.

Лицензия қайта расмийлаштирилгунга қадар литсензиат унда кўрсатилган фаолиятни илгари берилган лицензия асосида амалга оширади.

Лицензия қайта расмийлаштирилганда лицензияловчи орган лицензиялар реестрига тегишли ўзгартишларни киритади. Лицензияни қайта расмийлаштириш лицензияловчи орган тегишли ҳужжатлар илова қилинган ҳолда лицензияни қайта расмийлаштириш тўғрисидаги аризани олган кундан эътиборан беш кун ичида амалга оширилади.

Лицензия қайта расмийлаштирилганда лицензия даъвогарининг лицензия бериш тўғрисидаги аризасини кўриб чиқиш учун тўланадиган сумманинг ярми миқдорида йиғим ундирилади. Йиғим суммаси лицензияловчи орган ҳисоб варағига ўтказилади.

Лицензияланадиган фаолиятни ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмларидаги талабларни бузган ҳолда амалга ошириш фаолият билан лицензиясиз шуғулланганлик учун қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Лицензия талаблари ва шартларига риоя этилиши устидан назорат қилиш

Лицензия талаблари ва шартларига риоя этилиши устидан назорат амалга оширилаётганда лицензияловчи органлар ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳуқуқларга эгадирлар:

– литсензиатлар лицензия талаблари ва шартларига риоя этаётганлиги устидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда режали текширувлар ўтказиш;

– литсензиат томонидан лицензия талаблари ва шартлари бузилганлигидан гувоҳлик берувчи фактлар мавжуд бўлган ҳолларда, литсензиат лицензия талаблари ва шартларига риоя этаётганлиги устидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда режадан ташқари текширувлар ўтказиш;

– лицензия талаблари ва шартларига риоя этилиши устидан текширувлар ўтказилаётганда юзага келадиган масалалар бўйича литсензиатдан зарур маълумотларни талаб қилиш ва олиш;

– текширув натижалари асосида литсензиат йўл қўйган лицензия талаблари ва шартларининг аниқ қоида бузилишларини кўрсатган ҳолда далолатномалар (маълумотномалар) тузиш;

– литсензиат зиммасига аниқланган қоидабузарликларни бартараф этиш мажбуриятини юкловчи қарорлар чиқариш, бундай қоида бузарликларни бартараф этиш муддатларини белгилаш;

– лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш ёки тугатиш.

Лицензияловчи органлар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга оширишлари мумкин.

Назорат қилувчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар литсензиат томонидан лицензия талаблари ва шартлари бузилишларига йўл қўйилганлигини аниқлаганлари тақдирда ўз ваколатлари доирасида лицензияни берган лицензияловчи органга аниқланган қоидабузарликлар ҳақида хабар қиладилар.

Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш

Лицензияловчи органлар лицензиянинг амал қилишини қуйидаги ҳолларда тўхтатиб туришлари мумкин:

– литсензиат лицензия шартномасида назарда тутилган лицензия талаблари ва шартларини бузганлиги аниқланганда;

– лицензияловчи органларнинг литсензиат зиммасига аниқланган қоидабузарликларни бартараф этиш мажбуриятини юкловчи қарорлари литсензиат томонидан бажарилмаганда;

– ЎзР 13.12.2002 й. 447-ИИ-сон Қонунига мувофиқ тўртинчи хат боши чиқариб ташланганда;

– ушбу Қонуннинг 20-моддасида назарда тутилган лицензияни қайта расмийлаштириш муддатида.

Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги қарор мазкур қарорни қабул қилган лицензияловчи орган томонидан литсензиатга ёзма шаклда, қарор қабул қилинган кундан эътиборан уч кундан кечиктирмай асосланган далиллар билан етказилади.

Лицензияловчи орган литсензиат томонидан лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришга олиб келган ҳолатларни бартараф этиш учун муддат белгилаши шарт. Кўрсатилган муддат олти ойдан ошиши мумкин эмас.

Лицензиянинг амал қилиши тўхтатиб турилишига олиб келган ҳолатларни литсензиат бартараф этган тақдирда, лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб турган лицензияловчи орган кўрсатилган ҳолатлар бартараф этилганлиги тўғрисидаги тасдиқномани олган кундан эътиборан ўн кунлик муддат ичида лицензиянинг амал қилишини тиклаш тўғрисида қарор қабул қилиши шарт.

Лицензияловчи органнинг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги қарори устидан судга шикоят қилиш мумкин. Суд лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришни асоссиз деб топган тақдирда, лицензияловчи орган литсензиат олдида унга етказилган зарар миқдорида жавобгар бўлади.

Лицензияловчи органнинг лицензиянинг амал қилишни тўхтатиб туриш ва тиклаш тўғрисидаги қарорлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши керак.

Лицензиянинг амал қилишини тугатиш

Лицензиянинг амал қилиши куйидаги ҳолларда тугатилади:

– литсензиат лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисида ариза билан муурожаат қилганда;

– юридик шахс тугатилганда - тугатилган пайдан эътиборан ёки унинг фаолияти қайта ташкил этиш натижасида тугатилганда - қайта ташкил этилган пайдан эътиборан, унинг ўзгартирилиши бундан мустасно;

– якка тартибдаги тадбиркор давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг амал қилиши тугатилганда;

– якка тартибдаги тадбиркорнинг муомалага лаёқатлилиги белгиланган тартибда чекланганда ёки у муомалага лаёқатсиз деб топилганда;

– литсензиат лицензия шартномасида назарда тутилган лицензия талабларини ва шартларини мунтазам равишда ёки бир мартаба қўпол равишда бузганда;

– литсензиат лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туришига олиб келган ҳолатларни лицензияловчи орган белгилаган муддатда бартараф этмаганда;

– лицензияловчи органнинг лицензия бериш тўғрисидаги қарорининг қонунга хилофлиги аниқланганда;

– лицензиянинг амал қилиш муддати тугаганда.

Лицензиянинг амал қилиши суднинг қарорига биноан ҳам тугатилиши мумкин.

Лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисидаги қарор мазкур қарорни қабул қилган лицензияловчи орган томонидан литсензиатга ёзма шаклда, қарор қабул қилинган кундан эътиборан уч кундан кечиктирмай асосланган далиллар билан етказилади. Литсензиат лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисидаги қарорни олган кундан эътиборан ўн кун ичида лицензия лицензияловчи органга қайтарилиши ва йўқ қилиниши керак.

Лицензияловчи органнинг лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисидаги қарори оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши керак.

Тугатиш тўғрисидаги қарор қабул қилинган санадан эътиборан лицензиянинг амал қилиши тугатилади.

Лицензияловчи органнинг лицензиянинг амал қилишини тугатиш тўғрисидаги қарори устидан судга шикоят қилиш мумкин. Суд лицензиянинг амал қилишини тугатишни асоссиз деб топган тақдирда, лицензияловчи орган литсензиат олдида унга етказилган зарар миқдорида жавобгар бўлади.

Лицензияни бекор қилиш

Лицензия қуйидаги ҳолларда бекор қилинади:

- ушбу Қонун 16-моддасининг тўққизинчи қисмида назарда тутилган ҳолда;
- литсензиат лицензияни бекор қилиш тўғрисида ариза билан мурожаат қилганда;
- лицензия сохта ҳужжатлардан фойдаланилган ҳолда олинганлиги факти аниқланганда.

Лицензия суднинг қарорига биноан ҳам бекор қилиниши мумкин.

Лицензиянинг бекор қилиниши тўғрисидаги қарор мазкур қарорни қабул қилган лицензияловчи орган томонидан литсензиатга ёзма шаклда, қарор қабул қилинган кундан эътиборан уч кундан кечиктирмай асосланган далиллар билан етказилади. Литсензиат лицензияни бекор қилиш тўғрисидаги қарорни олган кундан эътиборан ўн кун ичида лицензия лицензияловчи органга қайтарилиши ва йўқ қилиниши керак.

Лицензияловчи органнинг лицензияни бекор қилиш тўғрисидаги қарори оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши керак.

Бекор қилиш тўғрисидаги қарор лицензия берилган санадан эътиборан амал қилади.

Лицензияловчи органнинг лицензияни бекор қилиш тўғрисидаги қарори устидан судга шикоят қилиш мумкин. Суд лицензиянинг бекор қилинишини асоссиз деб топган тақдирда, лицензияловчи орган литсензиат олдида унга етказилган зарар миқдорида жавобгар бўлади.

Лицензияларнинг реестрлари

Лицензияловчи органлар ўзлари лицензиялашни амалга ошираётган фаолиятнинг ҳар бир тури учун алоҳида лицензиялар реестрларини юритадилар.

Лицензиялар реестрининг ҳар бирида қуйидагилар кўрсатилган бўлиши лозим:

- литсензиатлар тўғрисидаги асосий маълумотлар;
- лицензиялар берилган сана ва лицензияларнинг тартиб рақамлари;
- лицензияларнинг амал қилиш муддатлари;

- лицензияларни қайта расмийлаштириш, уларнинг амал қилишини тўхтатиб туриш ва қайта тиклаш асослари ҳамда саналари;
- лицензияларнинг амал қилишини тугатиш асослари ва саналари;
- лицензияларни бекор қилиш асослари ва саналари;
- фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги низомларда белгиланган бошқа маълумотлар.

Лицензиялар реестрларида мавжуд бўлган ахборот юридик ва жисмоний шахслар танишиши учун очиқ бўлиб, улар ҳақ эвазига лицензияловчи органлардан лицензиялар реестрларидан муайян литсензиатлар тўғрисида кўчирмалар тариқасида ахборот олишга ҳақлидирлар. Мазкур ахборотни тақдим этганлик учун ҳақ олиш тартиби ва унинг миқдори фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги низомларда белгиланади.

Лицензияловчи органлар давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига лицензияларнинг реестрларидан ахборотни бепул беришлари шарт.

Лицензия берганлик учун давлат божи

Лицензия берганлик ва лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтирганлик учун давлат божи ундирилади.

Лицензия берганлик ва лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтирганлик учун давлат божи миқдорлари ва уни тўлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Фаолиятнинг лицензияланадиган турининг бир қисми учун лицензия берганлик ва лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтирганлик учун давлат божи ставкаларининг камайтирилган миқдорлари белгиланиши мумкин. Давлат божи ставкаларининг камайтирилган миқдорлари лицензия қонун ҳужжатларида белгиланганидан камроқ муддатга берилганда ва лицензиянинг амал қилиш муддати узайтирилганда ҳам белгиланиши мумкин.

Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Фаолиятнинг айрим турларини лицензияловчи органлар рўйхати ЎзР ВМ 28.06.2002 й. 236-сон Қарорининг 1-иловасига мувофиқ қуйидаги идоралар белгиланган:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

– Қурол-яроғ ва унинг ўқ-дориларини, химояланиш воситаларини, ҳарбий техникани, уларнинг эҳтиёт қисмлари, бутловчи қисмлари ва приборларини (агар улардан бошқа тармоқларда фойдаланилмаса), шунингдек уларни ишлаб чиқариш учун махсус материалларни ва махсус асбоб-ускунани яратиш, ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва реализатсия қилиш.

– Портловчи ва заҳарли моддаларни, уларни қўллаган ҳолда материаллар ва маҳсулотларни, шунингдек портлатиш воситаларини яратиш, ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш ва реализатсия қилиш.

– Жанговар заҳарловчи моддалардан химояланиш воситаларини ишлаб чиқариш ва реализатсия қилиш.

– Бўшаётган ҳарбий-техника воситаларини тугатиш (йўқ қилиб ташлаш, утилизатсия қилиш, кўмиб ташлаш) ва қайта ишлаш.

– Ионлаштирувчи нурланиш манбалари билан муомалада бўлинадиган соҳалардаги илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари, ионлаштирувчи нурланиш манбаларини лойиҳалаштириш, барпо этиш ва уларга хизмат кўрсатиш, улар учун технологик асбоб-ускуналар, радиатсиядан химояланиш воситаларини ясаш ва тайёрлаш.

– Ионлаштирувчи нурланиш манбаларини қазиб олиш, ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш, улардан фойдаланиш, уларни сақлаш, уларга хизмат кўрсатиш, уларни ташиш, зарарсизлантириш, утилизатсия қилиш ва кўмиб ташлаш.

– Шифрловчи техникани ишлаб чиқариш, таъмирлаш, реализатсия қилиш ва ундан фойдаланиш.

– Магистрал газ қувурлари, нефт қувурлари ва нефт маҳсулотлари қувурларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

– Ягона энергетика тизимига уланадиган статсионар электр станцияларида электр энергияси ишлаб чиқариш.

– Кўприklar ва тоннелларни лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

– Мудофаа объектларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

– Хавфи юқори бўлган объектларни ҳамда потенциал хавфли ишлаб чиқаришларни лойиҳалаштириш, қуриш ва улардан фойдаланиш.

– Архитектура-шаҳарсозлик ҳужжатларини яратиш.

– Қурилиш лойиҳаларининг экспертизасини ўтказиш.

– Баландикларда саноат ал пинизми усулларида таъмирлаш, қурилиш-монтаж ишларини бажариш.

– Маҳаллий ва халқаро йўналишлар бўйича темир йўл транспортида йўловчиларни ҳамда юкларни ташиш.

– Маҳаллий ва халқаро ҳаво йўналишлари бўйича йўловчиларни ҳамда юкларни ташиш.

– Аэропортлардаги ташиш ишларини бажарувчи ҳаво кемаларига хизмат кўрсатиш фаолияти.

– Авиатсия ишларини бажариш.

– Автомобил транспортида йўловчиларни ва юкларни шаҳарда, шаҳар атрофида, шаҳарлараро ва халқаро йўналишлар бўйича ташиш.

– Йўловчилар ва юкларни дарё транспортида ташиш.

– Нефт , газ ҳамда газ конденсатини қазиб чиқариш, қайта ишлаш ва реализация қилиш.

– Қимматбаҳо ва нодир металллар, қимматбаҳо тошлар қазиб олиш.

– Нефт маҳсулотларини (автобензин, авиабензин, экстрабензин, дизел ёнилғиси, авиакеросин, мазут, печка қорамойи, нефт битуми, шунингдек техник мой ва мойлаш материалларини) реализация қилиш, заводда идишларга

қадокланганлари бундан мустасно. (Нефт маҳсулотларини АЁҚШ ва мой алмаштириш пунктларида сотишдан ташқари).

- Етил спирти ҳамда бошқа алкоғолли маҳсулотни ишлаб чиқариш.
- Қимматбаҳо металлар ва тошлардан заргарлик буюмлари тайёрлаш.
- Ўлчаш воситаларини тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш.
- Геодезия ва картография фаолияти.
- Таркибида қимматбаҳо ва рангли металлар, қимматбаҳо тошлар бўлган

иккиламчи ресурслар ва чиқитларни тайёрлаш ҳамда қайта ишлаш.

- Ноширлик фаолияти.
- Нодавлат таълим муассасаларининг фаолияти.
- Диний таълим муассасаларининг фаолияти.
- Бадиий ва хроникал-хужжатли, илмий-оммабоп, тасвирий, мул

типликатсион киновидеофил млар ҳамда дастурлар ишлаб чиқариш.

– Киновидеофил мларни ҳамда дастурларни кўпайтириш, дубляж қилиш ва реализатсия қилиш.

- Киновидеомаҳсулотлар прокати.
- Туризм фаолияти.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги:

– Ов ва спортга мўлжалланган ўқотар қуролни ҳамда унинг ўқдориларини, шунингдек тиғли қуролни (пичоқларнинг миллий турларидан ташқари) ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва реализатсия қилиш.

– Ёнғинга қарши автоматика воситаларини, кўриқлаш сигнализатсияларини, ёнғиндан дарак берувчи ва ёнғиндан сақловчи сигнализатсияларни лойиҳалаштириш, монтаж қилиш, созлаш, таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатиш.

- Таркибида гиёҳванд моддалар бўлган ўсимликларни етиштириш.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги:

– Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни олиб кириш (олиб чиқиш), сақлаш, сотиш (бериш), тақсимлаш, ташиш, яратиш ва ишлаб чиқариш, тайёрлаш, йўқ қилиш, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлардан илмий ва ўқув, ишлаб чиқариш мақсадларида, шу жумладан тиббиёт ва ветеринарияда фойдаланиш.

- Тиббий фаолият.
- Фарматсевтика фаолияти.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги:

- Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолияти.
- Аудиторлик фаолияти.
- Лотереялар, тотализатор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар

ташкил этиш.

Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси:

- Баҳолаш фаолияти.
- Биржа фаолияти.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси:

- Божхона омбори таъсис этиш. Божсиз савдо дўконини таъсис этиш.

"Еркин омборхона" божхона режимида омборхона таъсис этиш.

– Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. Банк фаолияти. Банклар томонидан, бошқа юридик ва жисмоний шахслар томонидан чет эл валютасида оператсиялар ўтказиш.

- Қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқариш.
- Гаровхоналар фаолияти.
- Кредит уюшмалари фаолияти.

Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги:

– Телекоммуникатсияларнинг маҳаллий тармоқларини лойиҳалаш-тириш, куриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Телекоммуникатсияларнинг шаҳарлараро тармоқларини лойиҳалаштириш, куриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Телекоммуникатсияларнинг халқаро тармоқларини лойиҳалаш-тириш, куриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Кўчма радиотелефон алоқаси тармоқларини лойиҳалаштириш, куриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Шахсий радиочақирув тармоқларини лойиҳалаштириш, куриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Маълумотлар узатиш тармоқларини лойиҳалаштириш, куриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Телекўрсатувлар ва радиоешиттиришларни тарқатиш (узатиш) тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

Електр энергетикада назорат бўйича давлат инспекцияси:

– Энергетика текширувлари ва экспертизалари ўтказиш.

Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси ҳузуридаги Қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази:

– Қимматбаҳо қоғозлар бозорида касбий фаолият билан шуғулланиш (қимматбаҳо қоғозлар бозоридаги инвестиция институтларининг фаолияти).

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг Давлат ветеринария бош бошқармаси:

– Ветеринария фаолияти.

Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари адлия бошқармалари:

– Адвокатлик фаолияти. Нотариат фаолияти.

"Ўзбекнаво" эстрада бирлашмаси:

– Ўзбекистон Республикасида ва ундан ташқарида гастрол -контсерт фаолиятини амалга ошириш.

– Тўй, юбилей ва бошқа тантаналарда контсерт хизмати кўрсатиш.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кэнгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари:

– Грампластинкалар, аудиокассеталар ва лазерли дискларни яратиш, ишлаб чиқариш, ёзиб олиш, кўпайтириш ва реализация қилиш.

– Нефт маҳсулотларини АЁҚШ ва мой алмаштириш пунктлари орқали сотиш.

8-маъруза

Инноватсион лойиҳаларнинг шаклланиши ва бажариш босқичлари

Режа

Инноватсион лойиҳалар, босқичлари, бажариш қоидалари.

Фаолиятнинг айрим турларини лицензияловчи органлар рўйхати ЎзР ВМ 28.06.2002 й. 236-сон Қарорининг 1-иловасига мувофиқ қуйидаги идоралар белгиланган:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

– Қурол-яроғ ва унинг ўқ-дориларини, химояланиш воситаларини, ҳарбий техникани, уларнинг эҳтиёт қисмлари, бутловчи қисмлари ва приборларини (агар улардан бошқа тармоқларда фойдаланилмаса), шунингдек уларни ишлаб чиқариш учун махсус материалларни ва махсус асбоб-ускунани яратиш, ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва реализатсия қилиш.

– Портловчи ва заҳарли моддаларни, уларни қўллаган ҳолда материаллар ва маҳсулотларни, шунингдек портлатиш воситаларини яратиш, ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш ва реализатсия қилиш.

– Жанговар заҳарловчи моддалардан химояланиш воситаларини ишлаб чиқариш ва реализатсия қилиш.

– Бўшаётган ҳарбий-техника воситаларини тугатиш (йўқ қилиб ташлаш, утилизатсия қилиш, кўмиб ташлаш) ва қайта ишлаш.

– Ионлаштирувчи нурланиш манбалари билан муомалада бўлинадиган соҳалардаги илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари, ионлаштирувчи нурланиш манбаларини лойиҳалаштириш, барпо этиш ва уларга хизмат кўрсатиш, улар учун технологик асбоб-ускуналар, радиатсиядан химояланиш воситаларини ясаш ва тайёрлаш.

– Ионлаштирувчи нурланиш манбаларини қазиб олиш, ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш, улардан фойдаланиш, уларни сақлаш, уларга хизмат кўрсатиш, уларни ташиш, зарарсизлантириш, утилизатсия қилиш ва кўмиб ташлаш.

– Шифрловчи техникани ишлаб чиқариш, таъмирлаш, реализатсия қилиш ва ундан фойдаланиш.

– Магистрал газ қувурлари, нефт қувурлари ва нефт маҳсулотлари қувурларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

– Ягона энергетика тизимига уланадиган статсионар электр стантсияларида электр энергияси ишлаб чиқариш.

– Кўприklar ва тоннелларни лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

– Мудофаа объектларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

– Хавфи юқори бўлган объектларни ҳамда потентсиал хавфли ишлаб чиқаришларни лойиҳалаштириш, қуриш ва улардан фойдаланиш.

– Архитектура-шаҳарсозлик ҳужжатларини яратиш.

– Қурилиш лойиҳаларининг экспертизасини ўтказиш.

– Баландлиklarда саноат ал пинизми усулларида таъмирлаш, қурилиш-монтаж ишларини бажариш.

– Маҳаллий ва халқаро йўналишлар бўйича темир йўл транспортида йўловчиларни ҳамда юкларни ташиш.

– Маҳаллий ва халқаро ҳаво йўналишлари бўйича йўловчиларни ҳамда юкларни ташиш.

– Аэропортлардаги ташиш ишларини бажарувчи ҳаво кемаларига хизмат кўрсатиш фаолияти.

– Авиатсия ишларини бажариш.

– Автомобил транспортида йўловчиларни ва юкларни шаҳарда, шаҳар атрофида, шаҳарлараро ва халқаро йўналишлар бўйича ташиш.

– Йўловчилар ва юкларни дарё транспортида ташиш.

– Нефт , газ ҳамда газ конденсатини қазиб чиқариш, қайта ишлаш ва реализатсия қилиш.

– Қимматбаҳо ва нодир металлар, қимматбаҳо тошлар қазиб олиш.

– Нефт маҳсулотларини (автобензин, авиабензин, экстрабензин, дизел ёнилғиси, авиакеросин, мазут, печка қорамойи, нефт битуми, шунингдек техник

мой ва мойлаш материалларини) реализатсия қилиш, заводда идишларга қадоқланганлари бундан мустасно. (Нефт маҳсулотларини АЁҚШ ва мой алмаштириш пунктларида сотишдан ташқари).

- Етил спирти ҳамда бошқа алкоғолли маҳсулотни ишлаб чиқариш.
- Қимматбаҳо металллар ва тошлардан заргарлик буюмлари тайёрлаш.
- Ўлчаш воситаларини тайёрлаш, реализатсия қилиш ва прокатга бериш.
- Геодезия ва картография фаолияти.
- Таркибида қимматбаҳо ва рангли металллар, қимматбаҳо тошлар бўлган

иккиламчи ресурслар ва чиқитларни тайёрлаш ҳамда қайта ишлаш.

- Ноширлик фаолияти.
- Нодавлат таълим муассасаларининг фаолияти.
- Диний таълим муассасаларининг фаолияти.
- Бадиий ва хроникал-хужжатли, илмий-оммабоп, тасвирий, мул

типликатсион киновидеофил млар ҳамда дастурлар ишлаб чиқариш.

– Киновидеофил мларни ҳамда дастурларни кўпайтириш, дубляж қилиш ва реализатсия қилиш.

- Киновидеомаҳсулотлар прокати.
- Туризм фаолияти.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги:

– Ов ва спортга мўлжалланган ўқотар қуролни ҳамда унинг ўқдориларини, шунингдек тиғли қуролни (пичоқларнинг миллий турларидан ташқари) ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва реализатсия қилиш.

– Ёнғинга қарши автоматика воситаларини, кўриқлаш сигнализатсияларини, ёнғиндан дарак берувчи ва ёнғиндан сақловчи сигнализатсияларни лойиҳалаштириш, монтаж қилиш, созлаш, таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатиш.

- Таркибида гиёҳванд моддалар бўлган ўсимликларни етиштириш.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги:

– Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни олиб кириш (олиб чиқиш), сақлаш, сотиш (бериш), тақсимлаш, ташиш, яратиш ва ишлаб чиқариш, тайёрлаш, йўқ қилиш, гиёҳвандлик воситалари, психотроп

моддалар ва прекурсорлардан илмий ва ўқув, ишлаб чиқариш мақсадларида, шу жумладан тиббиёт ва ветеринарияда фойдаланиш.

- Тиббий фаолият.
- Фарматсевтика фаолияти.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги:

- Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолияти.
- Аудиторлик фаолияти.
- Лотереялар, тотализатор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар

ташқил этиш.

Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси:

- Баҳолаш фаолияти.
- Биржа фаолияти.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси:

- Божхона омбори таъсис этиш. Божсиз савдо дўконини таъсис этиш.

"Еркин омборхона" божхона режимида омборхона таъсис этиш.

- Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. Банк фаолияти. Банклар томонидан, бошқа юридик ва жисмоний шахслар томонидан чет эл валютасида оператсиялар ўтказиш.

- Қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқариш.
- Гаровхоналар фаолияти.
- Кредит уюшмалари фаолияти.

Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги:

- Телекоммуникатсияларнинг маҳаллий тармоқларини лойиҳалаш-тириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

- Телекоммуникатсияларнинг шаҳарлараро тармоқларини лойиҳалаш-тириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

- Телекоммуникатсияларнинг халқаро тармоқларини лойиҳалаш-тириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

- Кўчма радиотелефон алоқаси тармоқларини лойиҳалаш-тириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

- Шахсий радиочақирув тармоқларини лойиҳалаш-тириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Маълумотлар узатиш тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

– Телекўрсатувлар ва радиоешиттиришларни тарқатиш (узатиш) тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

Електр энергетикада назорат бўйича давлат инспекцияси:

– Энергетика текширувлари ва экспертизалари ўтказиш.

Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси ҳузуридаги Қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази:

– Қимматбаҳо қоғозлар бозорида касбий фаолият билан шуғулланиш (қимматбаҳо қоғозлар бозоридаги инвестиция институтларининг фаолияти).

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг Давлат ветеринария бош бошқармаси:

– Ветеринария фаолияти.

Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари адлия бошқармалари:

– Адвокатлик фаолияти. Нотариат фаолияти.

"Ўзбекнаво" эстрада бирлашмаси:

– Ўзбекистон Республикасида ва ундан ташқарида гастрол -контсерт фаолиятини амалга ошириш.

– Тўй, юбилей ва бошқа тантаналарда контсерт хизмати кўрсатиш.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кэнгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари:

– Грампластинкалар, аудиокассеталар ва лазерли дискларни яратиш, ишлаб чиқариш, ёзиб олиш, кўпайтириш ва реализация қилиш.

– Нефт маҳсулотларини АЁҚШ ва мой алмаштириш пунктлари орқали сотиш.

9-майруза

Мувофиқликни баҳолаш асослари

Режа

1. Сертификатлаштиришни оътказиш босқичлари.

2. Ўзбекистон Республикасида маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиби. Сертификатлаштириш боъйича ишларда қатнашувчи корхоналар. Сертификатлаштириш объектлари ва субъектлари.

3. Ўзбекистон Республикасида сертификатлаштиришнинг мажбурий ва ихтиёрий турлари.

Ўзбекистон Республикасида сертификатлаштириш тизимининг қуйидаги сертификатлаштириш турлари амалга оширилади:

- мажбурий сертификатлаштириш;
- ихтиёрий сертификатлаштириш.

Мажбурий сертификатлаштиришга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган махсус рўйхатга киритилган, ишлаб чиқариладиган, олиб кириладиган ва олиб чиқиладиган, сертификатлаштирилиши лозим бўлган маҳсулотлар киради.

Юқоридаги рўйхатга, фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи ва мулкининг хавфсизлигини, атроф муҳитни муҳофаза қилиш, ўзароалмашинувчанлик ва мослашувчанликни таъминлаш бўйича меъёрий ҳужжатларда талаблари белгиланган, маҳсулотлар ёки хизматлар киритилади. Бу рўйхатдан ташқари Олий Мажлис томонидан қабул қилинадиган Қонунларга асосан, Президент фармонларига асосан маълум хизматлар ва маҳсулотлар учун ҳам худди шундай талаблар қўйилиши мумкин.

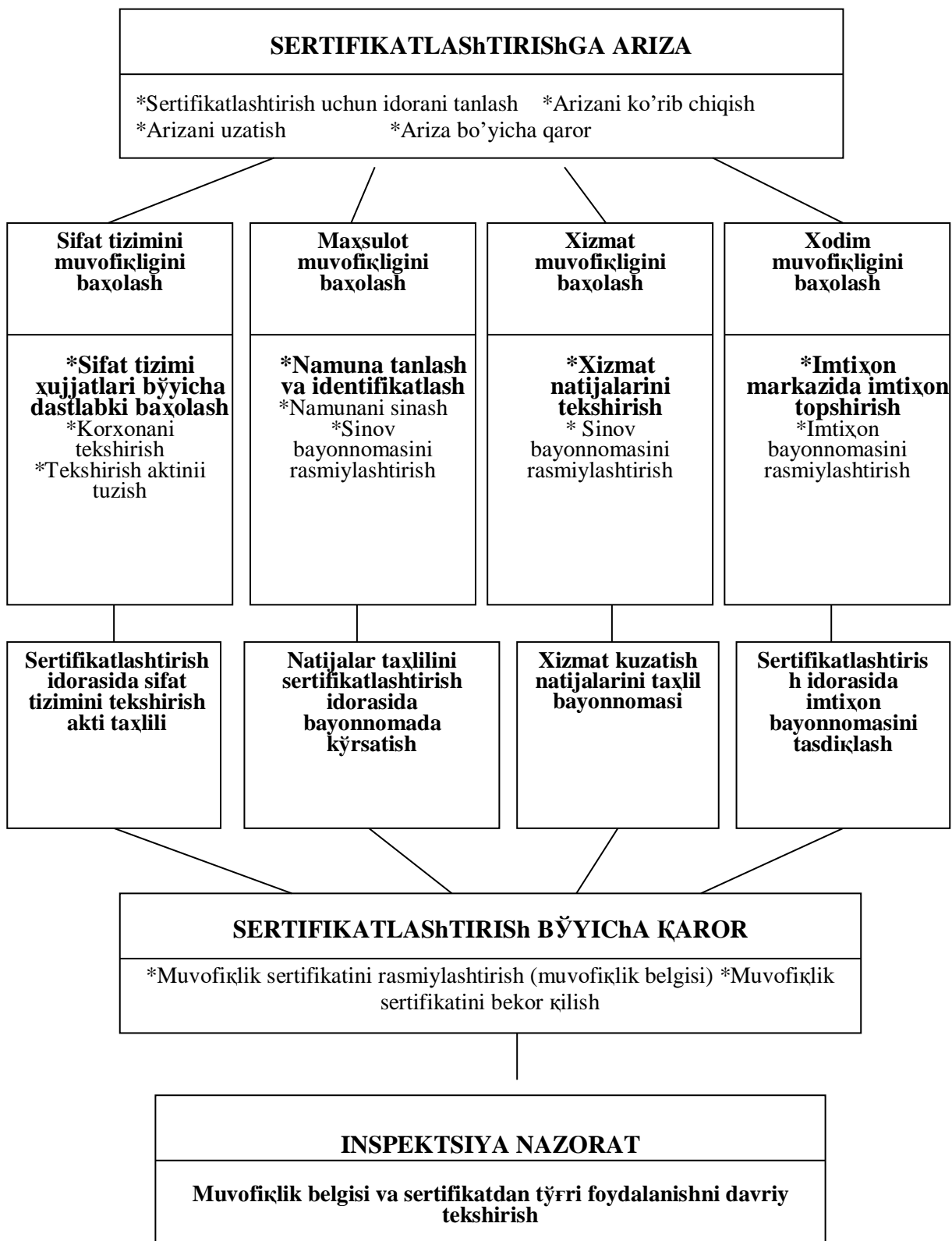
Ихтиёрий сертификатлаштиришга Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Президент фармонлари, ҳамда ҳукумат қарорларига асосан рўйхатга киритилмаган хизматлар ёки маҳсулотлар кириши мумкин, бу вақтда ишлаб

чиқарувчи, етказиб берувчи ёки истеъмолчилар (кейинчалик - сўровчи) ташаббуси билан ихтиёрий тартибда сертификатлаштирилиши ўтказилади.

Сертификатлаштиришни ўтказиш босқичлари

Миллий сертификатлаш тизими доирасида сертификатлаштириш ишлари суровчи томонидан танланган сертификатлаштириш схемаси бўйича аниқланган тизим доирасида олиб борилади. Сертификатлаш-тириш тартиби ва унинг ўрнатилган қоидалари мавжуд бўлиб, сертификатлаштиришнинг асосий босқичлари сертификатлаштириш объекти ва турларига боғлиқ бўлмай ўзгармас жараёндир. Одатда қубул қилинган ва умумий сертификатлаштириш жараёнининг умумий схемаси 2-расмда келтирилган. Буни қуйидаги бешта асосий босқичга бўлишимиз мумкин:

1. Сертификатлаштиришга ариза.
  2. Сертификатлаштириш бўйича қарор қабул қилиш.
  3. Сертификатлаштириш объектини мувафиқлигини ўрнатилган талаблар билан баҳолаш
  4. Мувофиқликни баҳолаш натижаларини таҳлили ва уни расмийлаштириш.
  5. Сертификатлаштириш объекти устидан инспекция назорат.
-

1-расм. Сертификатлаштиришнинг асосий босқичлари.

Ўзбекистон Республикасида маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиби

Ўзбекистон Республикасида маҳсулотларни сертификатлаштириш

тартиби Вазирлар Маҳкамасининг 06.07.2004 й. №318-сонли «Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиботини соддалаштиришга доир қўшимча чоратadbирлар тўғрисида»ги Қарорига биноан "Ўзстандарт" агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда қуйидаги ишларни амалга оширишади:

- четдан келтирилаётган маҳсулотлардан аккредитатсия қилинган идоралар ва лабораториялар томонидан синов ўтказиш учун намуна олишнинг чекланган нормаларини белгилаш;

- аккредитатсия қилинган идоралар ва лабораториялар ўртасида синовларнинг такрорланишига йўл қўймаслик мақсадида синовлар турларини белгилаш;

- ўзларига қарашли аккредитатсия қилинган лабораторияларда маҳсулотларни синовдан ўтказиш хизматларига тарифларни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигида (унинг ҳудудий бўлинмаларида) олдиндан декларатсия қилиш.

Мувофиқлик сертификатлари мавжудлигини текшириш фақат мажбурий тартибда сертификатланадиган маҳсулотларга нисбатан қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланган ваколатли давлат органлари томонидан амалга оширилиши мумкин.

"Ўзстандарт" агентлигида "Стандартлаштириш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунида белгиланган стандартлаштириш бўйича меъёрий ҳужжатлар тоифаларини тайёрлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низомнинг ҳамда Мажбурий тартибда сертификатланадиган бир турдаги маҳсулотларнинг ҳар бир турини уларда сертификатлаштиришнинг тегишли меъёрий ҳужжатларда белгиланган хавфсизлик кўрсаткичлари кўрсатилган Қоидаларининг Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтказиш ва мажбурий тартибда сертификатланадиган маҳсулотларнинг номенклатура рўйхати, уларнинг сифатини ва хавфсизлигини белгиловчи меъёрий ҳужжатларни кўрсатган ҳолда, нашр этилишини ҳамда божхона, солиқ ва аккредитатсия қилинган идораларга жўнатади. Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиботи схемаси 3-расмда келтирилган.

Расм-2. Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиботи схемаси

Расмдаги изоҳлар:

1. Ариза берувчи зарур ҳолларда гигиеник хулоса олиш учун худудий санитария назорати органига зарур ҳужжатларни илова қилган ҳолда ариза беради.

Худудий давлат санитария назорати органи белгиланган тартибда жойига борган ҳолда лаборатория синовлари ўтказиш учун маҳсулотлардан намуна олади ва объектни текширади.

1а. Чорва маҳсулотлари учун худудий санитария назорати органи ариза берувчидан ҳужжатлар олинган кундан кейинги кундан кечикмасдан туман (шаҳар) ветеринария хизмати органига буюртманома жўнатади.

1б. Ветеринария хизмати органи уч кун муддатда худудий санитария назорати органига ветеринария хулосасини ёки хулоса беришни рад этишга сабаб бўлган аниқ қонун ҳужжатлари нормаларини кўрсатган ҳолда ёзма жавоб

юборади.

Ветеринария хизмати органи 20 кунгача изолятсиялаш-чеклаш (карантин) чораларини белгилаш ҳуқуқига эга. Бунда ветеринария хулосасини бериш тартиботи карантин муддати тугагунга қадар тўхтатиб турилади.

1в. Ўсимлик маҳсулотлари учун ҳудудий санитария органи ариза берувчидан ҳужжатлар олинган кундан кейинги кундан кечикмасдан туман (шаҳар) ўсимликлар карантини давлат хизмати органига буюртманома жўнатади.

1г. Ўсимликлар карантини давлат хизмати органи икки кун муддатда фитосанитария хулосаси ёки салбий хулоса беради.

2. Лаборатория синовлари, шунингдек ветеринария ҳамда фитосанитария хулосаларидан ижобий натижа олинганда, ҳудудий санитария назорати органи ариза берувчига гигиеник хулоса беради.

3,4. Ариза берувчи ўз хоҳишига кўра, ташкилот ва ишлаб чиқарадиган маҳсулоти штрихли кодда фойдаланиладиган товар кодини олиш учун "ЕАН Узбекистан" га муурожаат қилиши мумкин.

5. Ариза берувчи мувофиқлик сертификати олиш учун сертификатлаш бўйича аккредитатсия қилинган органга зарур ҳужжатларни илова қилган ҳолда ариза тақдим этади. (Ариза гигиеник хулоса олиш учун бериладиган ариза билан бир вақтда берилиши мумкин).

6. Сертификатлаш бўйича аккредитатсия қилинган орган 15 иш кунидан ортиқ бўлмаган муддатда мувофиқлик сертификати ёки аниқ қонун ҳужжатлари нормаларини кўрсатган ҳолда ёзма рад жавобини беради.

Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиби умумий қоидалари

Юқоридаги Қарорда маҳсулотларни сертификатлаштиришнинг умумий тартиби белгиланган. Ушбу Қарор асосида ишлаб чиқилган сертификатлаштириш тартиби, муддатлари ва кетма-кетлиги белгиланган ҳолда «Узстандарт» Агентлиги томонидан «Маҳсулотларни сертификатлаш қоидалари» ишлаб чиқилиб 18.03.2005 й. Адлия Вазирлигида Н 1458-сонли ҳужжат сифатида кучга киритилган.

Бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиби «Ўзстандарт» Агентлиги томонидан ишлаб чиқилиб, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида сертификатлаштиришнинг тегишли қоидалари сифатида рўйхатдан ўтказилган.

«Маҳсулотларни сертификатлаш қоидалари»да кўрсатилганидек сертификатлаштириган маҳсулотларга қўшимчалар ёки ўзгартиришлар киритилиши давомида илгари текширилган хавфсизлик бўйича маҳсулот тавсифига салбий таъсир этмайдиган бўлса, янги чиқарилаётган маҳсулотга қўшимча сертификатлаштириш ўтказилиши талаб этилмайди. Маҳсулот сертификатлаштирилиши учун талаб этиладиган хавфсизлик мажбурий тавсифлари стандартлаштириш бўйича тегишли меъёрий ҳужжатларда белгиланади.

Ушбу қоидадаги талаблар маҳсулот ёки хизматларни мажбурий ва ихтиёрий сертификатлаштиришга давомида татбиқ этилиши мумкин.

Юқорида келтирилган қарор ва қоидага асосан мажбурий сертификатлаштириладиган маҳсулотлар рўйхатидан маълум қисми уларнинг тегишли талабларга мувофиқлигини декларатсиялаш йўли билан тасдиқланиши мумкин бўлади.

Сертификатлаштиришни амалга ошириш қоидага асосан иловага мувофиқ схема бўйича, икки босқичда ўтказилади.

Биринчи босқич - бир вақтнинг ўзида, заруриятга кўра, ветеринария ва фитосанитария хулосалари тегишли равишда давлат ветеринария назорати ва ўсимликлар карантини бўйича давлат хизмати органларида расмийлаштирилган ҳолда "Ўзстандарт" агентлиги томонидан аккредитатсия қилинган давлат санитария назорати органларида гигиеник сертификат расмийлаштирилишини ўз ичига олади. Бунда тадбиркорлик фаолияти субъекти:

– гигиеник сертификатни расмийлаштириш учун ариза билан биргаликда белгиланган тартибда аккредитатсия қилинган сертификатлаштириш органларига (кейинги ўринларда сертификатлаштириш органлари деб аталади) мувофиқлик сертификатини расмийлаштириш юзасидан ариза беришга;

– зарурат бўлганда тегишли хулосалар олиш учун ветеринария ва фитосанитария назорати органларига мустақил равишда мурожаат қилишга

ҳақлидир.

Иккинчи босқич - сертификатлаштириш органлари томонидан мувофиқлик сертификати беришдаги фаолият.

Бунда акредитациядан ўтган Идоралар сертификатлаштириш фаолиятига қўшимча равишда, тадбиркорлик субъектларининг ёзма аризасига мувофиқ давлат санитария назорати органларида, давлат ветеринария назорати ва ўсимликлар карантини бўйича давлат хизмати органларида, шунингдек табиатни муҳофаза қилиш давлат органларида сертификатлаштиришни ўтказиш ва барча зарур хулосаларни олиш юзасидан агентлик хизматлари кўрсатишга ҳақлидир.

Бунда намуналар танлаб олиниши, шунингдек улар тўғри танланганлиги ва улар тегишли давлат органларига тақдим этилиши учун сертификатлаш Идоралари жавобгарликни уз зиммаларига олишга мажбур.

Мувофиқлик сертификатини расмийлаштириш ва беришнинг умумий муддати ишларнинг мураккаблиги даражасига, кўп меҳнат талаб қилиши ва ўзига хослигига қараб, барча зарур ҳужжатлар тақдим қилинган вақтдан бошлаб 10 иш кунидан 1 ойгача доирада белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 06.07.2004 й. №318-сонли «Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиботини сода-лаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қароригача олдинги хатбошида келтириб ўтилган талаб йўқ эди, бунинг оқибатида сертификатлаштириш ишлари асоссиз равишда чўзилиб, тадбиркорларнинг норозилигига сабаб бўлар эди. Шу билан бирга ушбу Қарор асосида тадбиркорларга сертификатлаштириш жараёнларининг холислигини таъминлаш мақсадида ҳам қатор қулайликлар яратилди.

Гигиеник, ветеринария, фитосанитария ва экология сертификатлари (хулосалар) маҳсулотларни мажбурий сертификатлаштириш босқичларидан бошлангичи бўлиб, маҳсулотларга меъёрий ҳужжатларда тегишли равишда гигиеник, ветеринария, фитосанитария ёки экологик меъёр ва талаблар мавжуд бўлган тақдирда ўтказилади.

Гигиеник сертификатни олиш учун ариза берувчи давлат санитария назоратининг ҳудудий органига ариза билан мурожаат қилади.

Юқорида келтирилган Қарор талаблари асосан сертификатлаш-тиришга ариза берилганда ишлаб чиқариладиган, сертификатлашга тақдим қилинаётган маҳсулотга меъёрий ҳужжатнинг нусхаси илова қилиниши керак (Давлатлараро стандарт - ДС, Ўзбекистон Республикаси Давлат стандарти – ОъзДСт, Техник шартлар - ТШ; ишлаб чиқариладиган озиқ-овқат маҳсулотлари учун - Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан келишилган технологик йўриқнома ва ретсептура).

Четдан олиб келинаётган сертификатлаштирилиши мажбурий бўлган маҳсулотларга гигиеник сертификат олиш учун қўшимча равишда:

– божхона ҳудудига келганлик тўғрисидаги белги қўйилган ҳолда товарга илова қилинадиган ҳужжатларнинг (товар-транспорт юк хати, инвойс, счётофактура) нусхалари;

– маҳсулотни ишлаб чиқарган давлатга тегишлилик тўғрисидаги сертификати (товарнинг келиб чиқиши тўғрисида ишончли ахборот мавжуд бўлмаган тақдирда) нусхалари тақдим этилади.

Илгари сертификатланмаган (синалмаган) махсус қўлланиладиган биологик актив моддалар ёки озиқ-овқат хом ашёси ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологияларининг озиқ-овқат қўшимчалари қўллаш билан боғлиқ ишлаб чиқаришни ташкил этишда ёки маҳсулотларни четдан келтиришда давлат санитария назоратининг ҳудудий органи тегишли рухсатнома олиш учун Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигига мурожаат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан рухсатнома бериш 3 иш кунидан ортиқ бўлмаган муддатда амалга оширилади. Лаборатория синовларини ўтказиш харажатларини қоплаш учун Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан белгиланадиган ва Молия вазирлигида декларацияланган тарифлар бўйича, бироқ энг кам ойлик иш ҳақининг 10 бараваридан ортиқ бўлмаган суммада тўлов ундирилиши белгиланган.

Тақдим этилган ҳужжатлар ўрганиб чиқилгандан кейин давлат санитария назоратининг ҳудудий органи томонидан белгиланган тартибда жойнинг ўзига бориб лаборатория синовлари ўтказиш ва ишлаб чиқариш объектини текшириш учун маҳсулотларнинг намуналари танлаб олинади. Маҳсулотларни гигиеник кўрсаткичларни аниқлаш учун синаш Миллий аккредитация тизимида

аккредитациядан ўтган давлат санитария назоратининг ҳудудий органлари лабораториялари томонидан амалга оширилади.

Агар маҳсулот келиб чиқишига кўра ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсига тегишли бўлган тақдирда, давлат санитария назоратининг ҳудудий органи ариза берувчидан ҳужжатлар олинган санадан кейинги кундан кечикмай ветеринария ёки фитосанитария хулосаси бериш бўйича ваколатли органларга мурожаат қилади.

Ветеринария ёки фитосанитария хулосаси давлат ветеринария назоратининг туман (шаҳар) органлари ёки ўсимликлар карантини бўйича давлат хизмати органлари томонидан берилади.

Давлат ветеринария назорати органи 20 кунгача бўлган муддат билан белгиланган тартибда ажратиб қўйиш-чеклаш тадбирлари (карантин) белгилаши мумкин. Бунда ветеринария хулосаси бериш тартиботи карантин муддати тамом бўлгунга қадар тўхтатиб турилади.

Ветеринария ёки фитосанитария хулосасини тайёрлаш ва бериш муддати уч иш кунидан ошмаслиги керак.

Ветеринария ёки фитосанитария хулосаси берилганлиги учун Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан белгиланадиган ва Молия вазирлигида декларацияланган тарифлар бўйича, бироқ энг кам ойлик иш ҳақиға тэнг суммада тўлов ундирилади.

Ветеринария ва фитосанитария хулосалари олинishi ҳисобға олинган ҳолда гигиеник сертификатни расмийлаштириш ва бериш муддати 14 иш кунидан ортиқ бўлмаслиги керак.

Маҳсулотларни синашнинг аниқ муддати синовларнинг тегишли усуллари учун меъёрий ҳужжатларда назарда тутилган муддатларға қараб белгиланади.

Гигиеник сертификат бериш ишларини амалға ошириш харажатларини қоплаш учун давлат санитария назоратининг ҳудудий органлари Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан белгиланадиган ва Молия вазирлигида декларацияланган тарифлар бўйича, бироқ энг кам ойлик иш ҳақининг 10 бараваридан ортиқ бўлмаган суммада тўлов ундирилади.

Ветеринария ва фитосанитария хулосалари бериш бўйича ваколатли органларнинг хизматларига ариза берувчи томонидан ҳақ тўлаш давлат

санитария назоратининг ҳудудий органлари орқали ёки қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда мустақил равишда амалга оширилиши мумкин.

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотга гигиеник сертификат 3 йилдан кам бўлмаган муддатга берилиши шарт, четдан келтириладиган маҳсулот учун эса маҳсулотнинг яроқлилик даврига берилади.

Гигиеник сертификат ариза берувчига давлат санитария назоратининг ҳудудий органи раҳбарининг имзоси билан берилади ва муҳри билан тасдиқланади, ҳужжатга ўтказилган синовлар протоколи нусхалари илова қилинади.

Агар гигиеник сертификатлаштириш билан бир вақтда маҳсулотнинг фитосанитария ёки ветеринария нормалари ва қоидаларига мувофиқлиги синовдан ўтказилган тақдирда, ариза берувчига тегишли хулосалар ҳам берилади.

Лаборатория синовларининг салбий натижалари ҳамда ҳужжатлар тўлиқ туркумда тақдим этилмаслиги гигиеник сертификат бериш рад этилиши учун асос бўлиб ҳисобланади, бу ҳақда давлат санитария назоратининг ҳудудий органи қонунчиликнинг аниқ нормаларини кўрсатган ҳолда ариза берувчига ёзма равишда маълум қилади.

Қарор кучга кирган кунда бошлаб маҳсулотлар синови олиб борилганда аккредитация қилинган лабораториялар томонидан бир-бирини такрорловчи синовлар ўтказилиши таъқиқланади.

Ариза берувчи гигиеник сертификат ёхуд фитосанитария ва ветеринария хулосалари беришнинг рад этилиши юзасидан белгиланган тартибда уларнинг юқори ташкилотларига шикоят қилиши мумкин.

10-майруза

Сертификатлаш бўйича миллий тизимнинг асосий мазмуни.

Режа

1. Сертификатлаштириш миллий тизимининг ташкилий тузилмаси тоъғърисида умумий маълумотлар. Ўзбекистон сертификатлаштириш миллий тизими идоралари. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш ҳудудий марказлари.

2. Бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш идоралари. Назорат идоралари Аккредитланган синаш лабораториялари.

3. Сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришларни сертификатлаштириш идоралари

Бугунги кунда ўз истиқлоли йўлида, бозор иқтисодиётига асосланган демократик давлат қурилиши сари шахдам қадам ташлаб бораётган, мустақил ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳаларида муҳим ва салмоқли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатларга биноан мувофиқлик сертификатлаштиришининг асосий мақсадлари:

- маҳсулот, жараён ва хизматларда фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғининг хавфсизлигини таъминлаш, ташқи-муҳитни асраш, буюм (моллар) ни бир хиллиги ва ўзаро алмашинувчанлиги масалалари, ҳамда истеъмолчини ҳимоя қилиш;

- халқаро савдода техникавий тўсиқларни бартараф қилиш, моллар (буюмлар, жараён ва хизматлар) ни рақобатдошлик қобилятини оширишдан иборат.

Сертификатлаштириш миллий тизимининг ташкилий тузилиши;

- ўзбекистон Республикасининг сертификатлаштириш бўйича миллий идораси;

- бир хил маҳсулотни сертификатлаштириш бўйича идора;
- бир хил маҳсулотни, сифат тизимини ва ишлаб чиқаришларни сертификатлаштириш бўйича аккредитланган идоралари;
- аккредитланган синов лабораториялари.

Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан сертификатлаштириш миллий идораси қилиб, стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш ўзбекистон Давлат маркази – «Ўзстандарт» агентлиги белгиланган.

Ўзстандарт агентлигига қарашли турли соҳа ва тармоқларни ўз ичига олган, бир хил номдаги бўлимлар ҳам бор. Буларга стандартлар ва маҳсулотни сертификатлаштириш бўйича давлат назорати ва ўлчаш воситаларини давлат қиёсловидан ўтказиш ва аттестатлаш соҳавий бўлимлари киради.

Стандартлар ва маҳсулотни сертификатлаштириш бўйича давлат назорати соҳавий бўлимлар: оғир саноат, машинасозлик, энгил саноат, маҳаллий саноат ҳамда агросаноат комплекси доирасида ўз фаолиятини амалга оширади.

Ўлчаш воситаларини давлат қиёсловидан ўтказиш ва аттестатлаш тармоқ бўлимлари эса массалар, радиотехника, ионли нурланиш, геометрик, механик, электрик, магнитли, босим, сарфланиш, ҳароратли ҳамда физик-кимёвий катталикларни қиёсловдан ўтказиш бўйича ўзстандарт агентлиги таркибидаги асосий бўлимлар 3-иловада келтирилган.

Ўзстандарт агентлигининг илмий-услубий маркази этиб ўзбекистон стандартлаштириш, метрология, сертификатлаштириш илмий тадқиқот институти - СМСИТИ тайинланган. Унинг ташкилий тузилиши - расмда келтирилган.

Сертификатлаштириш миллий идораси қуйидаги асосий йўналишлар бўйича ўз фаолиятини амалга оширмақда:

- Республикада сертификатлаштиришни қўллаш ва такомиллаштиришнинг умумий сиёсатини ишлаб чиқиш, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи тегишли давлат идоралари билан алоқаларни ўрнатиш;

- сертификатлаштириш масалалари бўйича бошқа мамлакат ва халқаро ташкилотларнинг вакиллари билан, ўзаро келишилган асосда алоқаларни ўрнатиш, керак бўлса, бу ташкилотлар фаолиятида ўзбекистон Республикасининг қатнашишини таъминлаш;

- сертификатлаштиришда ягона қоида ва иш тартибларини белгилаш, буларга риоя қилишнинг назорати, сертификатлаштириш натижалари бўйича ҳужжатларни ахборотли маълумот билан таъминлаш.

Вазирлар Маҳкамаси қарорини бажариш йўлида «Ўзстандарт» агентлиги ўзининг вилоят марказларини (СМСХМ) тузиб, уларнинг ишларига ҳар тарафлама кўмак кўрсатмоқда. 1993 йилнинг 28 декабридан бошлаб "Маҳсулотларни ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида" қонун кучга кириб, бу қонун асосида сертификатлаштириш ва сифатни таъминлаш борасидаги барча ишлар мутлақо янгича рукнда йўлга қўйила бошланди.

Республикадаги синов лабораторияларини аккредитлаш ишлари ҳам жадал қадамлар билан амалга оширилмоқда. Ҳозирги вақтда 256 та лаборатория миллий сертификатлаштириш тизимида аккредитланган бўлиб, бу маҳсулот ишлаб-чиқаришнинг ҳамма соҳаси бўйича етарли даражада синовларни олиб бориш имкониятини беради.

Ўзстандарт агентлиги таркибидаги озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларини текширувчи синов лабораторияси аккредитланган лабораториялардан ҳисобланиб, шу кунгача муайян турдаги маҳсулотларга мувофиқлик сертификати бериш учун керакли бўлган синовларни бажармоқда.

Республика ҳудудига келтириладиган ёки ундан четга чиқариладиган моллар (маҳсулотлар)нинг ҳавфсизлигини тасдиқлаш билан боғлиқ бўлган амаллар тегишли давлат идоралари билан келишилган ҳолда ўзстандарт агентлиги томонидан тайёрланган алоҳида ҳужжат бўйича бажарилади.

Халқаро ҳамкорликни ривожлантириш мақсадида Туркия ва Хитой давлатлари билан стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва метрология соҳаларида ҳамкорлик қилиш ниятида битим тузилди. Бу йўлдаги ишлар ўз мевасини бермоқда. Туркия мутахассислари Тошкентда бўлиб, ўзстандарт агентлиги томонидан уюштирилган Республика семинарларида сертификатлаштириш соҳасида маърузалар билан қатнашмоқдалар.

Ўзбекистон Республикаси Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги қаторига кирувчи мамлакатлар билан стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва метрология соҳаларида битимлар тузган бўлиб, ўзаро иқтисодий ва ижтимоий

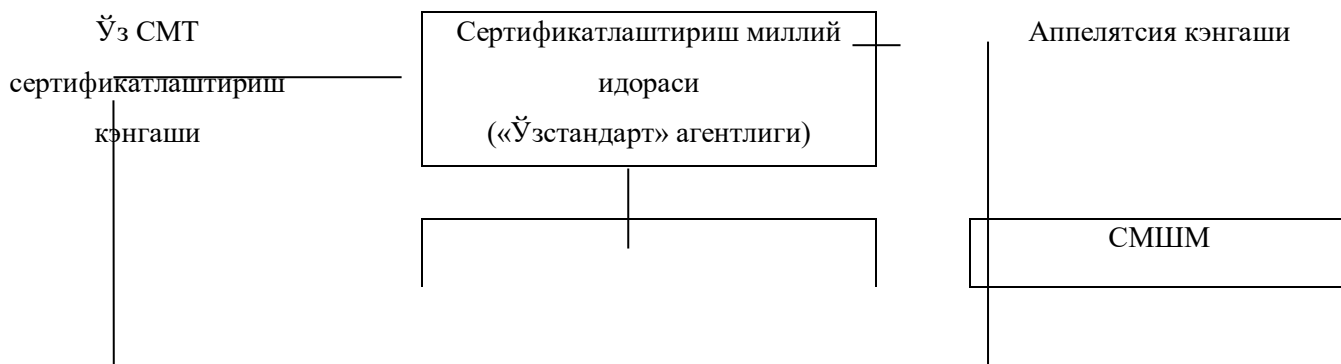
муносабатларни узлуксиз равишда ривожлантириш борасида кэнг фаолият юритиб келинмоқда.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, савдо-сотик ишларида маҳсулотнинг сифати асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб қолмоқда. Ишлаб чиқарилган маҳсулот халқаро ва миллий стандартлаштириш, сертификатлаштиришнинг талабларига мос келиши лозим. Ҳар бир маҳсулот ўз сифатини тасдиқлаш учун сертификатга эга бўлиши керак, демак, маҳсулот сертификатлаштиришни ўтмоқлиги лозим. Қанчалик кўп маҳсулотлар сертификатга эга бўлса, шунчалик корхона, муассаса, ташкилотларнинг иқтисодий ҳолати яхшиланади. Бу эса бир томондан рақобатга бардош берувчи маҳсулотлар сонининг кўпайиши бўлса, иккинчи тарафдан халқ фаровонлигини ўсишига олиб келади, демак, мамлакатимизнинг халқаро миқёсда мавқеини оширади. Келажакда ўзбекистон Республикаси Буюк давлат бўлиши учун етарли даражада иқтисодий имкониятлар яратишда маҳсулот сифати, унинг холисона баҳоланганлиги ва чет элда тан олинishi жуда катта аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси сертификатлаштириш миллий тизимининг ташкилий тузилмасини қуйидагилар ташкил қилади:

- Ўзбекистон Республикасининг сертификатлаштириш бўйича миллий идораси («Ўзстандарт» агентлиги);
- илмий-усулият маркази ва бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш бўйича усулият марказлари;
- бир турдаги маҳсулотларни ва хизматларни, сифат тизимлари ҳамда ишлаб чиқаришларни сертификатлаштириш бўйича аккредитланган идоралар;
- аккредитланган синаш лабораториялари (марказлари);
- текшириш идоралари.

Маҳсулотни сертификатлаштириш тизимининг ташкилий тузилмаси 4-расмда келтирилган.

4-расм. Ўзбекистон Республикаси Сертификатлаштириш миллий тизимининг ташкилий тузилмаси.

9. Ўзбекистон сертификатлаштириш миллий тизими идоралари

Сертификатлаштириш бўйича миллий идора

Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги тузилмасини такомиллаштириш ва унинг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 05.08.2004 йил № 373-сонли қарори қабул қилинди ва бу қарорга биноан Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида" 2003 йил 9 декабрдаги ПФ-3358-сон Фапмонини бажариш юзасидан ҳамда стандартлаштириш, метрология ва маҳсулотлар ҳамда хизматларни сертификатлаштириш тизимини янада такомиллаштириш, унинг замонавий халқаро нормалар ва талабларга мувофиқлигини таъминлаш, шунингдек халқаро

стандартлардан фойдаланиш асосида мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг рақобатбардошлилигини ошириш мақсадида ушбу қарорни қабул қилди. Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ("Ўзстандарт" агентлиги)нинг ташкилий тузилмаси ва марказий бошқарув аппарати 5-расмнинг а) ва б) расмларда келтирилган.

Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги сертификатлаштириш бўйича миллий идора бўлиб ҳисобланади.

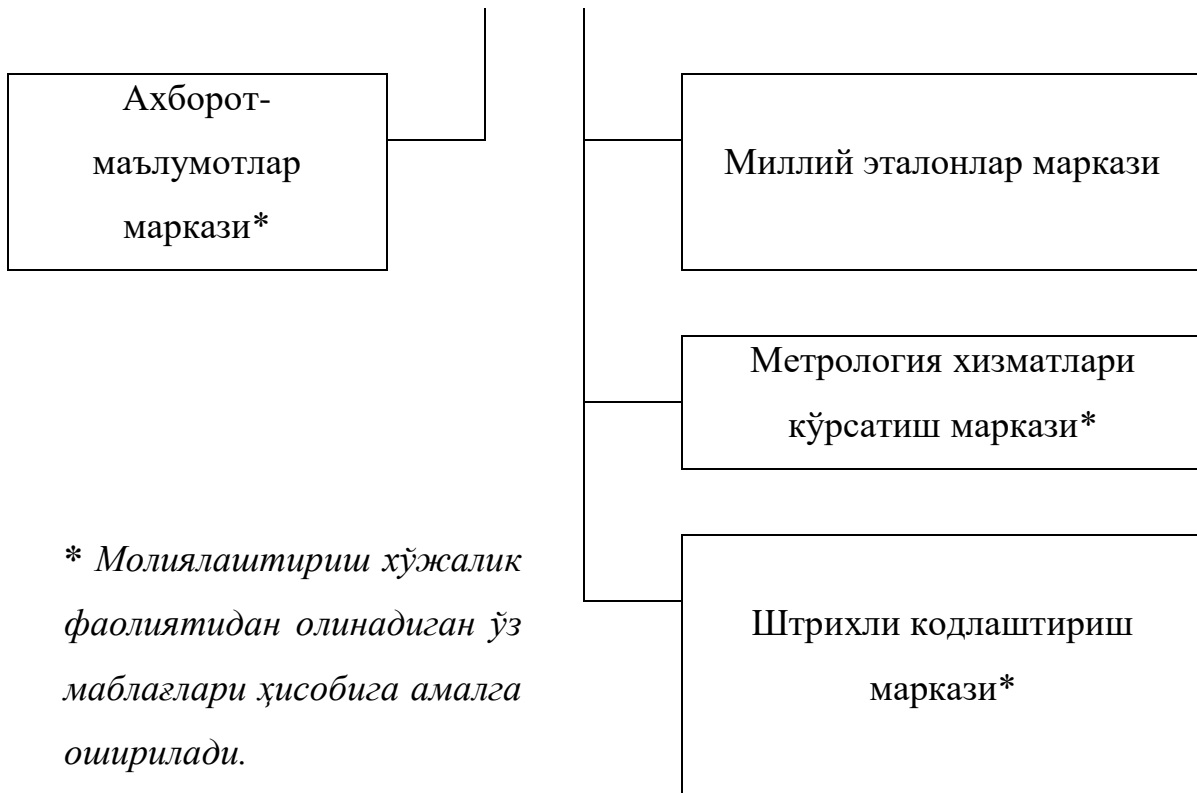
Сертификатлаштириш миллий идораси – «Ўзстандарт» агентлиги Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

– Ўз СМТ нинг ягона қоида ва тадбирларини, уларга риоя этилиши устидан назоратни, сертификатлаштириш натижалари бўйича ҳужжатларни рўйхатга олишни, республика ва ҳорижий истеъмолчиларни маълумот билан таъминлашни белгилайди;

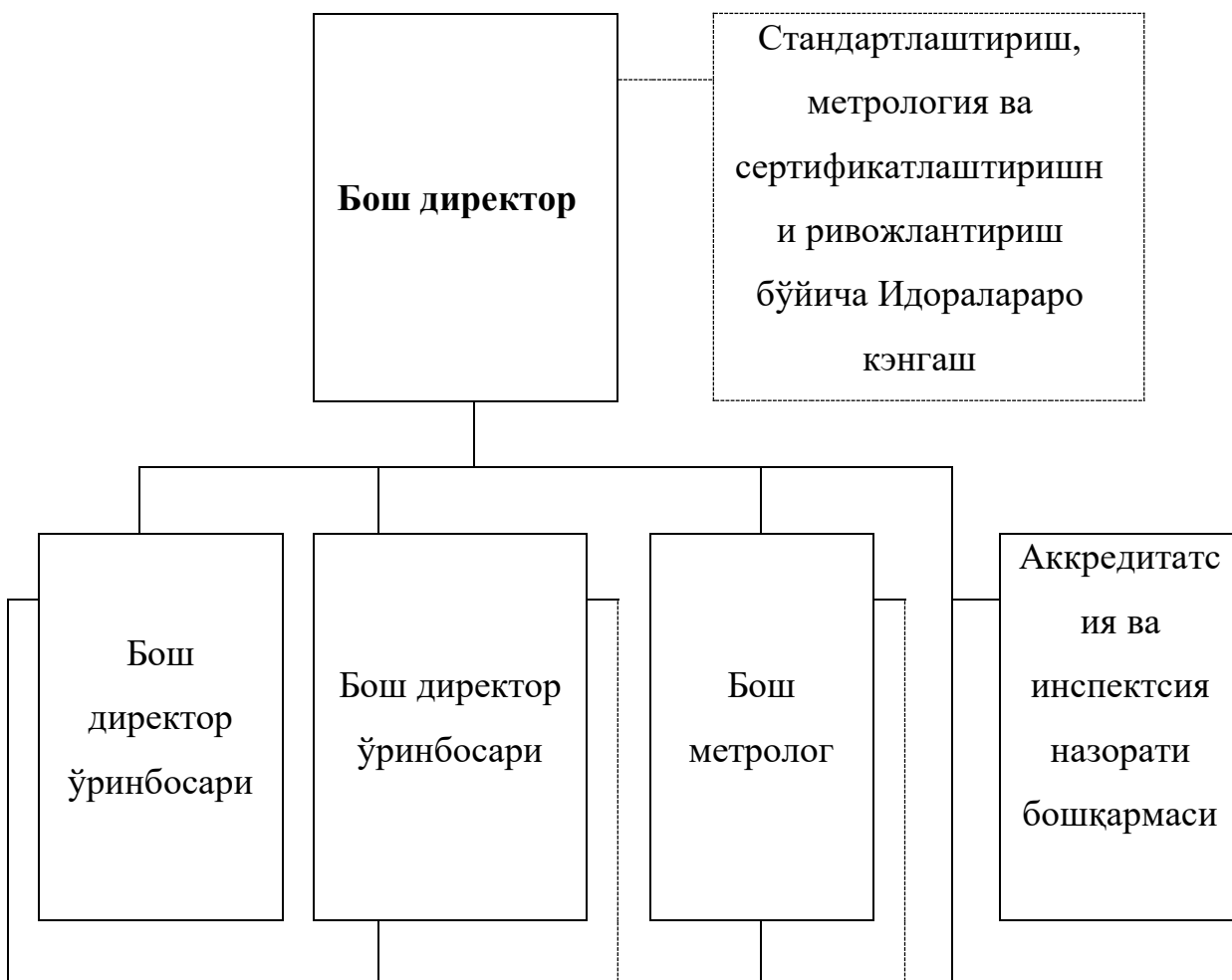
– мувофиқлик белгисини ва уни қўллаш қоидаларини белгилайди;

–

5-расм. а) Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлигининг ташкилий тузилмаси.

5-расм. б) Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ("Ўзстандарт" агентлиги) марказий апаратининг тузилмаси

- Ўз СМТ ни мукамаллаштириш бўйича дастур лойиҳаларини тузади ва уларни Ҳукумат муҳокамасига тақдим этади;
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишилган ҳолда халқаро сертификатлаштириш тизимларига қўшилиш ҳақида қарор қабул қилади, шунингдек, сертификатлаштириш натижаларини ўзаро тан олиш ҳақида битимлар тузади;
- Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан сертификатлаштириш масалалари бўйича ўзаро муносабатларда вакили бўлади;
- мажбурий сертификатлаштирилиши лозим бўлган маҳсулотлар ва хизматлар рўйхатини тузади ва олиб боради;
- республикада сертификатлаштириш ишларини ташкил қилади ва мувофиқлаштиради ҳамда уларни ўтказилишининг тўғрилиги устидан инспексион назоратни амалга оширади;

- бир турдаги маҳсулотларни, сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришларни, сертификатлаштириш бўйича идораларни ва синаш лабораторияларини (марказларини) аккредитлайди;
- эксперт-аудиторларни аттестатлайди ва уларнинг фаолияти устидан назоратни амалга оширади;
- Ўз СМТ Давлат реестрини олиб боради;
- маҳсулотларни сертификатлаштириш, сертификатлаштириш бўйича идораларни ва синаш лабораторияларини (марказларини) аккредитлаш бўйича ишларга ҳақ тўлаш шакли ва тартибини белгилайди;
- Ўз СМТ қоидаларини бузганлиги учун мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгиларининг амалини бекор қилади ва тўхтатади, сертификатлаштириш бўйича идораларни ва синаш лабораториялари (марказлари)ни аккредитлангани ҳақида гувоҳномани бекор қилади;
- сертификатлаштириш ва аккредитлаш натижалари бўйича апелляцияларни кўриб чиқади;
- Ўз СМТ давлат реестри асосида сертификатлаштириш бўйича маълумотларни чоп этади ва манфаатдор томонларнинг ундан бемалол фойдаланишларини таъминлайди.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун СМИ вазифаларини текшириш, илмий-техникавий, жамоат ташкилотларини, истеъмолчилар жамиятларини жалб этиб, юқоридаги вазифаларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида СМИ вазифаларини, бу ваколатларни «Ўзстандарт» агентлиги стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича ҳудудий марказларга (СМШМ) берганда улар бажариши мумкин.

Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш ҳудудий марказлари – СМШМ

Вазирлар Маҳкамаси қарорини бажариш йўлида «Ўзстандарт» агентлиги ўзининг вилоят марказларини (СМШМ) тузиб, уларнинг ишларига ҳар тарафлама кўмак кўрсатмоқда. 1993 йилнинг 28 декабридан бошлаб "Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида" ги қонун кучга кириб, бу қонун

асосида сертификатлаштириш ва сифатни таъминлаш борасидаги барча ишлар мутлақо янгиликлар рўйида йўлга қўйила бошланди.

Республикадаги синов лабораторияларини аккредитлаш ишлари ҳам жадал қадамлар билан амалга оширилмоқда. Ҳозирги вақтда 256 та лаборатория миллий сертификатлаштириш тизимида аккредитланган бўлиб, бу маҳсулот ишлаб-чиқаришнинг ҳамма соҳаси бўйича етарли даражада синовларни олиб бориш имкониятини беради.

Ўзбекистон Республикасининг сертификатлаштириш соҳасида Республика синов ва сертификатлаштириш маркази ҳамда ҳудудий стандартлаштириш ва метрология бошқармалари (СМБ) фаолият олиб боришади. Республика синов ва сертификатлаштириш маркази 17 та ҳудудий марказларни ташкил қилади. Ҳудудий стандартлаштириш ва метрология бошқармаларининг намунавий тузилмаси 6-расмда келтирилган.

6-расм. Ҳудудий стандартлаштириш ва метрология бошқармалари (СМБ)нинг намунавий тузилмаси

Стандартиштириш, метрология ва сертификатлаштириш ҳудудий марказлари – СМШМ сертификатлаштириш соҳасида қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- маҳсулотлар ва хизматларни ишлаб чиқарувчилар (базарувчилар) га ва етказиб берувчиларга сертификатлаштириш қоидалари ҳақида маълумот беради;
- БМС доирасида сертификатлаштириш тадбирлари бўйича марказий сертификатлаштириш идоралари (МСИ), бош усулият марказлари (БУМ) билан ўзаро муносабатда бўлади;
- сертификатлаштириш қоидаларига риоя қилиш устидан давлат текширувини (назоратини), ҳамда улар томонидан сертификатлаштирилган маҳсулотлар устидан инспекцион назоратни амалга оширади;
- ҳудудда сертификатлаштирилган маҳсулотлар реестрини олиб боради;
- сертификатлаштириш бўйича ҳудудий идоралар ва синаш лабораториялари (марказлари) ни аккредитлаш бўйича «Ўзстандарт» агентлигининг топшириғига биноан комиссия тузиш, уларда иштирок этиш ва уларнинг фаолияти устидан инспекцион назорат қилишни амалга оширишиди.

Сертификатлаштириш ва текшириш бўйича вазифаларни амалга ошириш учун СМШМ лар умумий асосларда Ўз ДСт 5.2, Ўз ДСт 5.3 ва Ўз ДСт 5.4 стандартларига мувофиқ аккредитланиши керак. СМШМ аккредитлангандан сўнг синов турлари ва сертификатлаштирилган маҳсулот турлари бўйича аккредитлашнинг маълум соҳасида фаолият кўрсатиш ҳуқуқини олади.

Ўз СМТ илмий-усулият маркази – стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий тадқиқот институти

СМСИТИ стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳаларида асосий илмий-услубий база ҳисобланади. У илгариги собиқ Иттифоқ Госстандарти таркибидаги бош илмий тадқиқот институтига тегишли бўлган функцияларни бажариш билан бир қаторда, юқорида қайд этилган соҳалар бўйича фундаментал тадқиқотлар олиб боради. Шу соҳалардаги белгиланган мақсадларни амалга ошириш учун у:

- стандартлаштириш, метрология, сертификатлаштириш ва маҳсулот сифати соҳаларида ҳозирги халқаро талабларга жавоб берадиган миллий илмий база яратади;

– стандартлаштириш, метрология, сертификатлаштириш ва маҳсулот сифати миллий тизимларини яратишда уларнинг илмий ва услубий асосларини ишлаб чиқади;

– маҳсулотнинг рақобатдошлик қобилиятини таъминлайдиган, атроф-муҳитни ишончли даражада ҳимоя қилишга, инсон соғлиғини сақлашга, меҳнат хавфсизлигини таъминлашга, муҳофаа қобилиятини оширишга қаратилган халқаро, меъёрий ва ташкилий-услубий ҳужжатлар билан уйғунлашадиган, асос бўлувчи ҳужжатлар ишлаб чиқади ва жорий этади;

– стандартлаштириш ва метрология соҳаларидаги мавжуд ёки учрайдиган муаммоларни тадқиқот қилиш, давлат тилида меъёрий ҳужжатлар, маълумотномалар, луғатлар яратади;

– юқори малакали илмий кадрлар тайёрлайди;

– стандартлаштириш, метрология, сертификатлаштириш ва маҳсулот сифатининг илмий масалалари бўйича халқаро миллий ва минтақавий ташкилотлар билан ҳамкорликни амалга оширади;

– стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳаларида ишлаётган мутахассисларнинг малакасини оширишни таъминлайди;

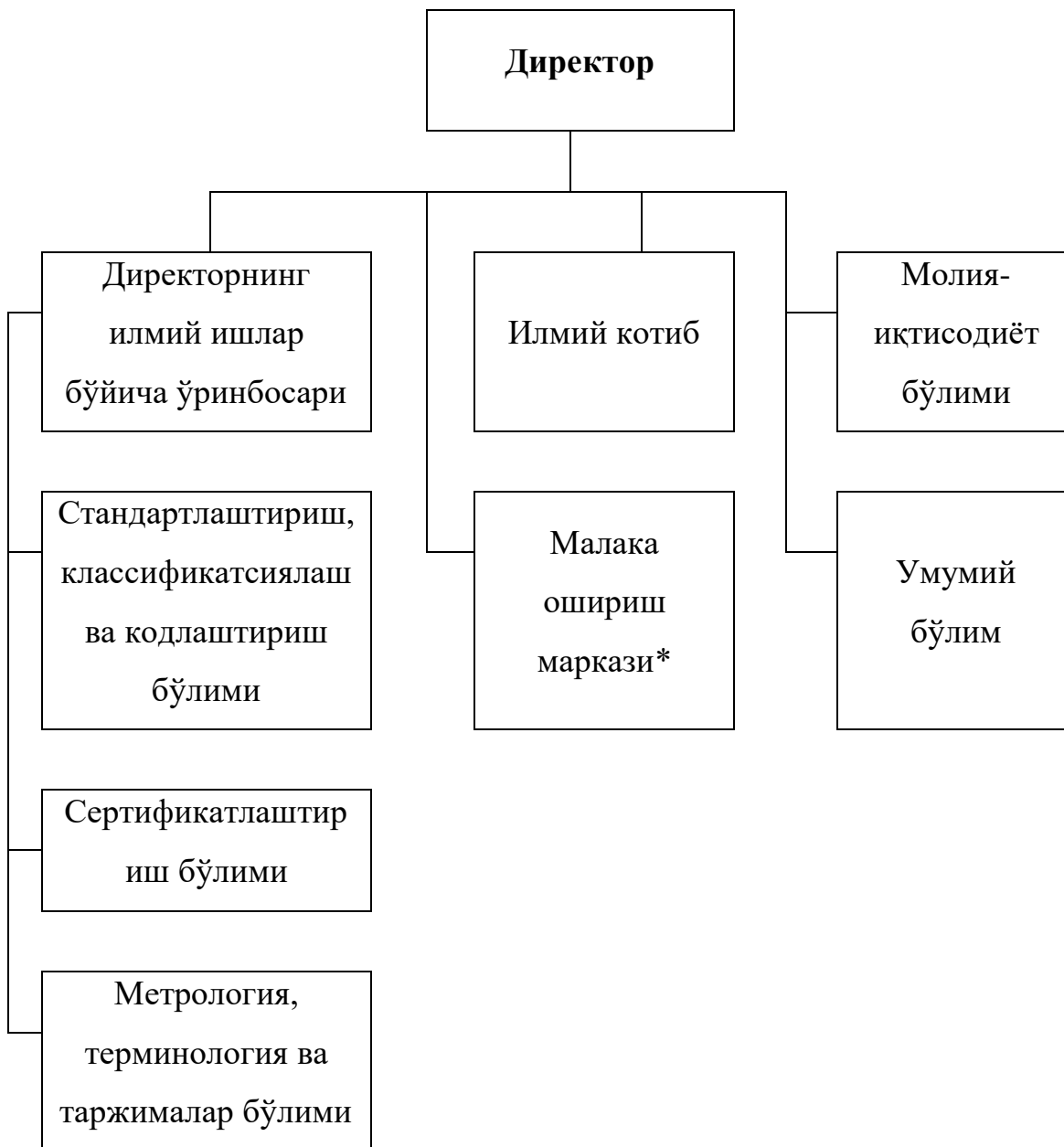
– сертификатлаштириш соҳасида ишлайдиган эксперт-аудиторларни тайёрлайди ва бошқалар.

Институт ташкил қилинганига кўп вақт ўтмаганлигига қарамай шу кунга қадар Республика ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган бир қатор ҳужжатлар яратди ва яратмоқда.

Булардан ташқари институтда атамашунослик ва таржималар бўлими ташкил қилинган бўлиб, унда стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳаларида ўзбек тилида янги стандартлар яратиш, мавжуд меъёрий ҳужжатларни давлат тилига таржима қилиш йўлида дастлабки фойдали ишларни бошлаб юборилган. Яқинда шу соҳалардаги атама ва таърифлар тўпламининг дастлабки нусхасини тайёрлаб нашрга топширилди. Бу ҳужжатларнинг аҳамияти беқиёс бўлиб, шу соҳалардаги ишларга қўйилган биринчи пойдеворлардан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг сертификатлаштириш миллий тизимининг илмий-усулият маркази бўлиб, «Ўзстандарт» агентлиги қошидаги

стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий тадқиқот институти (СМСИТИ) ҳисобланади. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий-тадқиқот институтининг тузилмаси 7-расмда келтирилган.

* Молиялаштириш хўжалик фаолиятдан олинadиган ўз маблағлари ҳисобига амалга оширилади.

7-расм. Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий-тадқиқот институтининг тузилмаси.

Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий тадқиқот институти – СМСИТИ қуйидаги вазифаларни бажаради:

- маҳсулотларни сертификатлаштириш ва аккредитлаш бўйича асос бўлувчи меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва юритиш;
- аккредитлаш бўйича комиссия, маҳсулотларни сертификатлаштириш бўйича идоралар, синов ва сотсиологик лабораториялар (марказлар) фаолиятларида инспексион назоратида иштирок этиш;
- сертификатлаштириш бўйича мутахассислар ва эксперт-аудиторларни аттестатлаш бўйича комиссияларда иштирок этиш;
- сертификатлаштириш бўйича мутахассисларни ва эксперт-аудиторларни сертификатлаштириш идораларида, синаш ва сотсиологик лабораториялар (марказлар) да ишлаш учун ўқитиш ва тайёрлаш;
- ташкилотларга бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш тизимларини ва сифатини таъминлаш тизимларини ишлаб чиқишда услубий ёрдам кўрсатиш;
- усулиятли тавсифдаги маълумотларни ишлаб чиқиш ва нашр қилиш;
- юқорида кўрсатилган масалалар бўйича маслаҳатлар бериш каби вазифаларни бажаради.

Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳаларида илмий тадқиқот ишлари ҳам ўз йўналишига эгадир.

Институт ҳар тарафлама ташкилий, услубий ва моддий-техника таъминоти бўйича мустаҳкамланмоқда ҳамда бу соҳаларда ишлайдиган тажрибали, билимдон мутахассислар билан тўлдирилиб, келажакда мустақил Республика олдида турган муҳим муаммоларни ечишга ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшади деган умиддамиз.

Бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш идоралари

Бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш бўйича аккредитлаган идоралар қуйидаги вазифаларни амалга оширишадилар:

- муайян турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш тартибини ишлаб чиқади;

- БМС тизимида сертификатлаштирилиши керак бўлган муаян турдаги маҳсулотларни аниқлашда иштирок этиш;
- муайян турдаги маҳсулотни сертификатлаштириши ўтказиладиган МХ фондини аниқлаш ва юритиш;
- сертификатлаштиришни ташкил қилиш ва ўтказиш;
- мувофиқлик сертификатини расмийлаштириш, бериш ва тан олиш;
- сертификатлаштирилган маҳсулотларнинг реестрини юритиш;
- берилган маҳсулотни сертификатлаштириш натижалари ҳақида маълумот бериш;
- Ўз ДСт 51-032 стандартида ўрнатилган тартиб асосида сертификатлаштириш ишларининг меҳнат сарфи ва қийматининг ҳисоб-китоб меъёрларини аниқлаш;
- сертификатлаштирилган маҳсулот устидан инспексион назорат ўтказиш.

Мулкчилик шаклидан қатъий назар, Ўз СМТ қоидаларини бажараётган ва Ўз ДСт 5.2 стандарти талабларига жавоб берувчи ташкилотлар сертификатлаштириш бўйича идоралар сифатида аккредитланиши ҳам мумкин.

Аккредитланган синаш лабораториялари

Аккредитланган синаш лабораториялари (марказлари) Ўз СМТда қуйидаги асосий вазифаларни амалга оширишади:

- маҳсулотни сертификатлаштириш бўйича синовларни ўтказиш ва синов далолатномалари бериш;
- сертификатлаштирилган маҳсулот намуналарини, агар бу сертификатлаштириш тартибида назарда тутилган бўлса, инспексион (текшириш) синовларини ўтказиш;
- сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришларни сертификатлаштиришда (синовларни ўтказишнинг тўғрилиги борасида) иштирок этиш.

Синаш лабораториялари (марказлари) сифатида «Ўзстандарт» агентлиги ва уни ҳудудий идораларининг лабораториялари, илмий-текшириш ва конструкторлик ташкилотларининг синов марказлари, бошқа лабораториялар ва мулкчилик ихтиёрий шаклидаги марказлар аккредитланиши мумкин.

Сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришларни сертификатлаштириш идоралари

Сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришларни сертификатлаштириш бўйича аккредитланган идоралар қуйидаги асосий вазифаларни амалга оширишади:

- сифат тизимларини дастлабки баҳолашни ўтказди ва сертификатлаштиришни ўтказиш учун контрактлар тузадилар;
- ишлаб чиқаришларни сертификатлаштириш усулиятларини ва сифат тизимларини текшириш дастурларини ишлаб чиқадилар;
- сифат тизими ёки ишлаб чиқаришнинг аудитини ўтказди;
- сифат тизими ёки ишлаб чиқариш сертификатларини расмийлаштиради, сертификатни беради ва тан олади;
- сертификатлаштирилган сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришлар устидан инспексион назоратни амалга оширадилар;
- сертификатлаштириш натижалари ҳақида маълумот берадилар.

Сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришларни сертификатлаштириш бўйича идоралар сифатида «Ўзстандарт» агентлигининг ҳудудий идоралари, СМСИТИ, бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш бўйича идоралар ва бошқа ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларга тобе бўлмаган ва белгиланган талабларга жавоб берадиган бошқа ташкилотлар аккредитланиши мумкин.

Назорат идоралари

Ўз СМТ да Назорат идоралари қуйидаги асосий вазифаларни амалга оширадилар:

- сертификатлаштирилган маҳсулот ва сертификатлаштириш қоидаларига риоя қилиш устидан назорат ўтказиш;
- Сертификатлаштириш бўйича идоралари ва синаш лабораториялари (марказлари) устидан назорат ўтказиш;
- буюртмачиларнинг буюртмаларига мувофиқ объектларни таҳлил қилиш ва баҳолаш ҳамда тўғриловчи тадбирларини назорат қилиш;
- назорат натижалари бўйича апелляцияларни кўриб чиқиш.

Бундай идоралар сифатида «Ўзстандарт» агентлигининг махсус ваколатига эга бўлган ташкилотлари, бошқаришнинг бошқа давлат идоралари, шунингдек, сертификатлаштириш бўйича идораларнинг бўлимлари ва Ўз ДСт 5.4 стандартида ўрнатилган талабларга жавоб берувчи бошқа ташкилотлар аккредитланиши мумкин.

11-майруза

Интеллектуал мулкни лицензиялаш

Режа:

1. Амалдаги қонунчилик ҳужжатлари
2. Лицензия шартномаси тушунчаси, предмети ва турлари

Амалдаги қонунчилик

- Ўзбекистон республикаси фуқаролик кодекси

- Қонунлар:

ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари тўғрисида
селекция ютуқлари тўғрисида

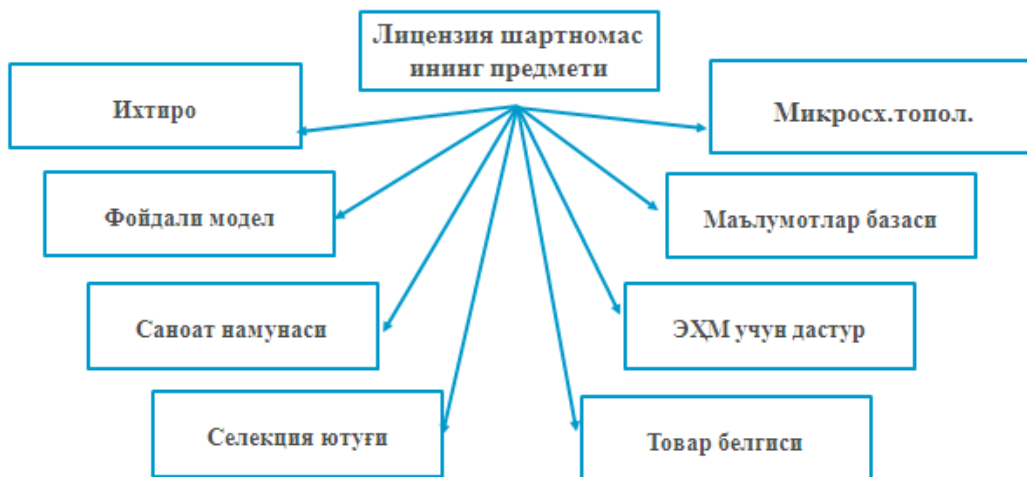
- Қоидалар:

ихтиро, фойдали модел, селекция ютуғи, товар белгиси ва хизмат кўрсатиш белгисига бўлган ҳуқуқларни бериш тўғрисида шартномалар ва улардан фойдаланиш учун лицензия шартномаларини, интеграл микросхемалар топологиясига бўлган ҳуқуқни тўлиқ ёки қисман бериш тўғрисида шартномани, электрон ҳисоблаш машиналари учун дастурга, маълумотлар базасига бўлган барча мулкӣ ҳуқуқларни тўлиқ ёки қисман ва мулкӣ ҳуқуқларни бериш тўғрисида шартномаларни рўйхатдан ўтказиш қоидалари (Адлия Вазирлигида 17.06.2005 йилда 1481-сон билан рўйхатга олинган)

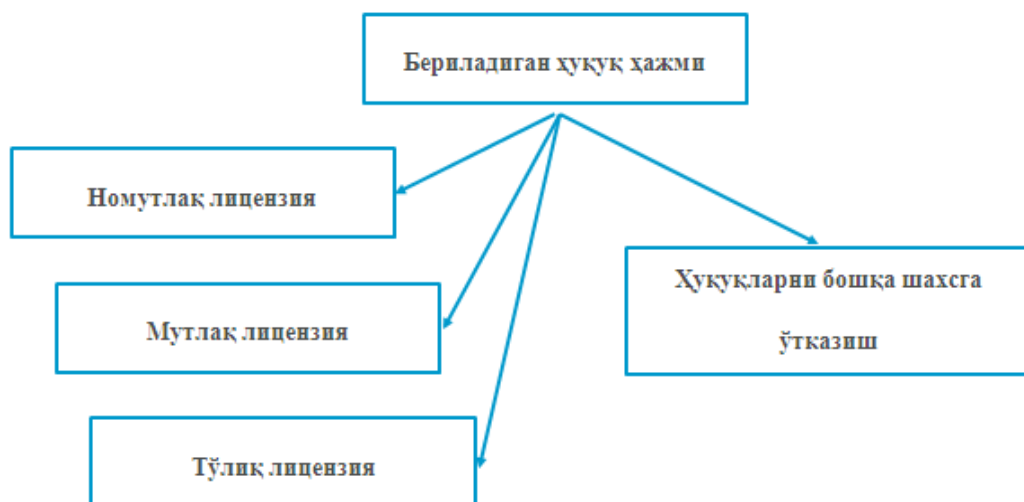
Патент эгасининг очиқ лицензияга доир ҳуқуқни тақдим этиш тўғрисидаги аризасини топшириш ва кўриб чиқиш ҳамда бундай ариза тўғрисидаги маълумотларни эълон қилиш қоидалари (адлия вазирлигида 14.10.2006 йилда 1629-сон билан рўйхатга олинган).

Лицензия шартномасининг предмети

Лицензия шартномаларининг турлари

Лицензия шартномасининг мазмуни

- Кафолатлар ва мажбуриятлар;
- Тўловлар;
- Маълумотлар ва ҳужжатларнинг сир сақланиши;
- Реклама;
- Маълумотлар ва ҳисоботлар;
- Амал қилиш муддати ва бекор қилиш;
- Форс-мажор;
- Арбитраж.

12-майруза

Янги ихтироларни яратиш усуллари

Режа:

1. Янги ихтироларни яратиш усуллари
2. Ихтиро талабномасини расмийлаштириш

Ихтироларнинг ва фойдали моделларнинг ҳуқуқий муҳофазаси соҳасидаги муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг халқаро битимлари, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси, Ўзбекистон Республикасининг «Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида»ги Қонуни ва ихтиролар муҳофазаси соҳасидаги бошқа норматив ҳужжатлар ёрдамида тартибга солинади.

Ихтиро патенти ихтиронинг янгилигини, ихтиролик даражасини, унинг ҳақиқийлигини ва патент эгасининг ихтирога эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ҳамда уни тасарруф этишга доир мутлақ ҳуқуқини тасдиқлайди.

Патент қуйидагиларга берилади:

- ихтиро муаллифи (ҳаммуаллифлари) ёки унинг (уларнинг) вориси (ворислари)га;
- муаллиф ёки унинг меросхўри томонидан патент бериш ҳақидаги талабномада кўрсатилган юридик ва (ёки) жисмоний шахсларга
- ихтиро ходим томонидан ўз хизмат вазифаларини ёки иш берувчидан олган аниқ топшириқни бажариш муносабати билан яратилган ҳолларда, агар бу ҳол улар ўртасидаги тузилган шартномада назарда тутилган бўлса, иш берувчига.
- Ихтирога патент давлат экспертизаси ўтказилганидан кейин берилади ҳамда патент бериш тўғрисидаги талабнома топширилган санадан эътиборан ҳисобланганда, йигирма йил мобайнида, фойдали модель беш йил мобайнида амал қилади.

- Ихтиро патентининг амал қилиши патент эгасининг илтимосномасига биноан кўпи билан беш йил муддатга, фойдали модель патенти эса уч йилга узайтирилиши мумкин.

Ҳар қандай соҳада:

- маҳсулотга (хусусан, қурилма, модда, микроорганизм штамми, ўсимликлар ёки ҳайвонлар ҳужайраларининг турларига);
- усулга (моддий воситалар ёрдамида моддий объект устида хатти-ҳаракатларни амалга ошириш жараёнига) тааллуқли бўлган техник ечим ихтиро сифатида эътироф этилади.
- Қурилмаларга машиналар, асбоблар, аппаратлар, ускуналар, инструментлар, маҳкамловчи буюмлар, машина деталлари, алоқа воситалари, қурилиш конструкциялари ва бошқалар киради.

Моддаларга:

- кимёвий бирикмалар, буларга, шунингдек, шартли равишда юқори молекуляр бирикмалар ва ген инженерияси маҳсулотлари бўлган рекомбинант нуклеин кислоталар, векторлар ва х.к. киритилган;
- композициялар (таркиблар, аралашмалар, қотишмалар, эритмалар ва бошқалар);
- ядровий парчаланиш маҳсулотлари киради.
- Агар ихтиро усулга тааллуқли бўлса, унинг характеристикаси учун қўлланидиган технологик белгилар таркибига ҳаракатларнинг мавжудлиги, бундай ҳаракатларнинг вақтда бажарилиш тартиби (кетма-кет, бир вақтда ва ш.к.), ҳаракатларни амалга ошириш шарт-шароитлар, иш режими, турли воситалар (моддалар, мосламалар, микроорганизмлар штамлари, ўсимликлар ёки ҳайвонлар ҳужайралари линиялари)нинг қўлланиши киради.

Қуйидагилар:

- илмий назариялар ва математика усуллари;
- ташкил этиш ва бошқарув усуллари;
- шартли белгилар, жадваллар, қоидалар;
- ақлий операцияларни бажариш қоидалари ва усуллари;
- электрон ҳисоблаш машиналари учун алгоритмлар ва дастурлар;

- бинолар, иншоотлар, ҳудудларни режалаштириш лойиҳалари ва схемалари;
- эстетика талабларини қаноатлантиришга йўналтирилган, маҳсулотларнинг фақат ташқи кўринишига оид ечимлар;
- интеграл микросхемалар топологиялари;
- ўсимлик навлари ва ҳайвон зотлари;
- жамоа манфаатлари, инсонпарварлик ва ахлоқ қоидаларига зид ечимлар ихтиролар деб тан олинмайди.

Ихтиронинг патентга лаёқатлилиқ шартлари:

- Агар ихтиро сифатида кўрсатилган объект янги, ихтиролик даражасига эга ва уни саноатда қўллаш мумкин бўлса, у ҳуқуқий муҳофаза қилинади.
- Агар ихтиро техника тараққиёти даражасидан маълум бўлмаса, у янги деб ҳисобланади.
- Техника даражасига берилган таъриф ихтиронинг жаҳонда янгилиги тамоъйилини акс эттиради, бунда техника даражаси ихтиро устуворлиги белгиланган санадан олдин жаҳонда ҳаммага маълум бўлган ҳар қандай маълумотни ўз ичига олади.
- Ихтиро янгилигини белгилашда шунингдек анча аввалги устуворлик билан топширилган, чақириб олинмаган талабномалар ҳам ҳисобга олинади.
- Агар ихтиро ушбу соҳа мутахассиси учун техника тараққиёти даражасидан яққол аён бўлмаса, ихтирочилик даражасига эга бўлади. Ихтирочилик даражасини аниқлашда бир нечта манбадан фойдаланиш мумкин.
- Агар ихтиро саноат, қишлоқ хўжалиги, соғлиқни сақлаш ва бошқа фаолият соҳаларида қўлланиши мумкин бўлса у саноатда қўллаш мумкин ҳисобланади.

Фойдали моделнинг патентга лаёқатлилиқ шартлари

- Агар фойдали модель сифатида кўрсатилган объект, янги бўлса ва уни саноатда қўллаш мумкин бўлса, у ҳуқуқий муҳофаза қилинади.
- Агар фойдали моделнинг муҳим белгилари мажмуи техника тараққиёти даражасидан маълум бўлмаса, у янги деб ҳисобланади.

Техника тараққиёти даражаси талабномада кўрсатилган фойдали модель амалга ошириши мумкин бўлган вазифаларни бажара оладиган воситалар ҳа-

қидаги, Ўзбекистон Республикасида ҳамма фойдалана оладиган барча маълумотларни, шунингдек уларни қўллашга доир маълумотларни ўз ичига олади.

Фойдали модель, агар ундан амалда фойдаланиш мумкин бўлса, саноатда қўллаш мумкин деб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Джумаходжаев А.З. Патентоведение. Учебник для ВУЗов. Изд. Меҳнат, 2001 г.
2. "Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тоьгърисида"ги Оьзбекистон Республикаси Қонуни. - 2003 йил.
3. Правила составления и подачи заявок на изобретения и полезные модели – Патентоведение. Ведомство Республики Узбекистан. Ташкент, 2003 г.
4. Прахов Б.Г. Зенкин Н.М. Изобретательство и патентоведение 2-е изд. Киев. Техника, 1988 г.
5. Патентоведение. Учебник для ВУЗов. Под. Ред. В.А.Рясенцева, авт. Артемов Е.И. и др. 3-е изд. М.: Машиностроение, 1984 г.

Glossariy

1. Patentshunoslilik – mustaqil davlatlar jismoniy va yuridik shaxslarining itnellektual mulk ob`ektlarini – ilmiy kashfiyotlar, ixtirolar, san`at na`munalari, selektsiya yutuqlari, hamda normativ texnik talablar asosida davlat tomonidan tasdiq qilingan hujjatlarga asoslangan ish va xizmatlarni o`rganadigan fan.

2. Intellekt – insonlarning aqli, ongi, fikrlash qobiliyatini bildiradi.

3. Intellektual faoliyat – insoniyat jamiyati rivojlanishining asosiy faoliyati bo`lib, unig eng muhim turlari – fan, san`at, ijod, xalq va millatlarning tsivilizatsiya rivojlanishi.

4. Intellektual mulk – insoniyatning tabiiy intilishi natijasida yaratgan ijodiy mahsulotidan iqtisodiy samara olishini yoki undan foydalanishni ko`rsatadi.

5. Mulk egasi – inson o`zi yaratgan mulkidan samarali foydalanish va boshqalar olish.

6. Intellektual mulk – intellektual faoliyat natijasi.

7. Mualliflik huquqi – ilmiy, adabiy, musiqiy, badiiy, fotografiya, audiovizual asarlar mualliflariga berilgan huquqdir.

8. Sanoat mulki – tovarlarning kelib chiqish joyi, firma nomlariga berilgan huquqiy maqom.

9. Patent – davlat nomidan sanoat mulki ob`ektiga beriladigan va muayyan hududda va muayyan vaqt oralig`ida amal qiladigan muhofaza hujjat.

10. Litsenziya – bu patent egasining boshqa shaxslar bilan alohida huquqlarning bir qismini sotish bo`yicha tuzgan iqtisodiy bitim.

11. Litsenziar – litsenziya sotuvchi.

12. Litsenziat – litsenziya sotib oluvchi.

13. Litsenziya savdosi – bu zamonaviy texnologik almashinuv, iqtisodiy munosabatlarni karakterlantiruvchi vosita.

14. Patent axboroti – bu eng zamonaviy texnik btuqlardan to`la hamda va imkon qadar tez foydalanish demakdik.

15. Innovatsion faoliyat – intellektual mulkni boshqarish asoslari.

16. Intellektual mulk – ob`ektlarni muhofazalash sohasidagi bitim va shartnomalar.

17. Muallif – ijodiy mehnati bilan asar yaatan shaxs.

18. Ijrochi – aktyor, qo`shiqchi, raqqos, rol o`ynaydigan, ijro etadigan, spektaklni sahnalashtiruvchi rejissyor va dirijyor.

19. Fonogramma – biror bir ijro yoki boshqa ovozlarning har qanday mutlaqo ovozi yozuvi.

20. Tovar – sotish, olish, almashish uchun tayyorlangan mahsulot u ishlab chiqarish orqali bunyod etilib ishlab chiqarishni iqtisodiy omillari orqali amalga oshiriladi. Tovar ishlab chiqarish – bu sotish uchun mo`ljallangan tovarlarni ishlab chiqarish va u bilan tabiiy xo`jaliklarda ishlab chiqarilgan tovarlar iste`molchilarni talablarini kondirishlari kerak. Tovar ishlab chiqarish bozor iqtisodini asosini tashkil etadi.

21. Tovar ishlab chiqarish – ishlab chiqarinshi ijtimoiy formasi bo`lib, ishlab chiqarilgan mahsulotlnr sotish, sotib olish, almashish uchun mo`ljallanadi.

22. Tovar ishlab chiqarish omillari – ishlab chiqarishda band bo`lgan ishchi resurslarini: iqtisodiy resurslar, yer, mehnat, ishbilarmonlik imkoniyatlari, sarmoyalarii ishlab chiqarishga sarf etish va undan foyda olish.

23. Baho – ishlab chiqarilgan tovarlarni pul birligi. Tovar ishlab chiqarilganda u jamiyatga keltirayotgan foydasi, ishlab chiqarish uchun shakllangan resurslarini yig'indisini tashkil qiladi.

24. Iqtisodiy samaradorlik – ishlab chiqarishda ishlatiladigan resurslarni tejab-tergab, hamda zamonaviy texnologii usullarni qo'llash natijasida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni tannarxini arzonlashtirish hisobiga olingan iqtisodiy foyda.

25. Tovarlarini sifatini baholash – ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni yoki iste'molga mo'ljallaigan tovar shu tovar uchun tasdiqlangan normativ- texnik talablarga javob berish kerak.

26. Kvalimetriya – mahsulotlarni miqdoriy ko'rsatkichlarini baholashda etalon tovarga nisbatan solishtirilgan miqdori.

27. Sifat – tovarlarni sifat ko'rsatkichlarini aniqlashda sifat va miqdor ko'rsatkichlarni standart talablariga mosligi.

28. Organoleptik usul – tovarlarni sezgi organlarimiz (eshitish, ko'rish, tamni sezish, katta-kichikligini) orqali aniqlab tovarlarga baho beriladi.

29. Fizikaviy-kimyoviy usul – bu usullar yordamida o'rganilayotgan tovarlarni tarkibidagi quruq modda, tovarlarni erish va qotish temperaturasi, tovarni tuzilishi, ichki tuzilishi va tarkibidagi faol moddalarni miqdor va sifat ko'rsatkichlari aniqlanib o'rganilayotgan tovarga baho beriladi.

30. Differentsial usul – tovarlarni sifat ko'rsatkichlarini aniqlashda o'rganilayotgan tovarni birlamchi ko'rsatkichlarini, etalon tovarni shu ko'rsatkich bilan taqqoslanadi.

31. Kompleks usul – bu usul orqali tovarlarni organoleptik va fizik-kimyoviy analizlar orqali olingan ma'lumotlarni natijalariga ko'ra tovarlarga baho beriladi.

32. ISO 9000 – xalqaro standartlar shu ko'rsatkichlardan boshlanadi va har bir tovarlarni standartlari sertifikatlari ifoda qilinadi.

33. Unifikatsiya – tovarlarni bir xil funktsiyaga ega bo'lgan tovarlarni bir tizimga tushirish uchun ularni konstruksiyalaridan sifat ko'rsatkichini aniqlashda bir xil usullardan foydalanish mumkinligiga aytiladi.

34. Tinizatsiya – tovarlarni yangi assortimentlarini yaratilishda yaratilmoqchi bo'lgan tovarlar uchun avvallari shuncha mos keladigan konstruktiv moslamalar va texnologii protsesslardan foydalanishga imkon yaratadi.

35. Mahsulotlarni sifat nazorati – miqdoriy va sifat bo'yicha mahsulotlarni nazorat qilish.

36. Nazorat turi – tovarlarni klassifikatsiyalari bo'yicha ma'lum bir ko'rsatkichlarni nazorat qilish.

37. Nazorat usuli – mahsulotlarni sifat ko'rsatkichlarni aniqlashda qaysi usullar orqali aniqlanadi.

38. Mahsulotlarni navi – mahsulotlar orasidagi ayirmali belgilari orqali bir-biridan farq qiladigan tovarlar guruhiga aytiladi.

39. Soli – har xil rangga ega bo'lgan kristall ximiyaviy modda.

40. Kislota – murakkab kimyoviy modda, unni molekulasi.

41. Indikator – kislotali va ishqoriy sharoitda rangini o'zgartiruvchi lakmusli qog'oz.

42. Gidrotatsiya kimyoviy reaksiyalar vaqtida moddalarni suv bilan qo'shilganda sodir bo'ladigan holat.

43. Kontsentratsiya – kimyoviy moddalarni biror bir erituvchi moddalarda ma'lum miqdorda erigan miqdorini ko'rsatadi.

44. Vzves – suvlarni mayda zarrachalar bilan qo'shilganligi.

45. Almashinuv reaksiyasi – kimyoviy reaksiyalarda ikkn murakkab moddalarning molekularipi bir biri bilan almashishi.

46. Kislotali anhidrid – kislotali oksidlar yoki anhidritlarni kislorodli kislotalar.

47. Gramm atom – moddalarni grammm – atom miqdorini tenglik atom massasiga tengligi.

48. Qaytarilmaydigan reaksiyalar – kimyoviy moddalarnn bir yo'nalishga kaytmas holatdagi reaksiyalari.

49. Qaytariladigan reaksiyalar – kimyoviy moddalar reaksiiga kirishganda to'g'ri va qaytarilishi reaksiyalarga ega bo'lishi mumkin.

50. Eritilish – moddalarning 100 gr erituvchida ma`lum bir tempraturada va vaqtda eriganligi.

51. Raqobatdoshlik – tovar ishlab chiqaruvchilar, sarmoyalarni eng yaxshi biznesga yo'naltirgan ishbilarmonlar orasida, bozordagi segmentlarga tovarlarni joylashtirishda va boshqalarda raqobatchilik va raqobatbardoshlik bo'ladi. Raqobatbardoshlik, raqobatchilik bozor iqtisodini asosiy qonunlaridap biri hisoblanadi.

52. Sertifikatsiya – tovar va xizmatlarni shu tovar va xizmat uchun davlat tomonidan tasdiqlangan tovarlarni sifat ko'rsatkichini ta`kidlovchi hujjat.

53. Standart ISO 9001 – sifat menejmenti sistemasiga qo'yiladigan talablar.

54. ISO 9000 – xalqaro standartlar shu ko'rsatkichlardan boshlanadi va har bir tovarlarni standartlari sertifikatlari ifoda qilinadi.

55. ISO 9004 – faoliyatni yaxshilash to'g'risidagi ko'rsatkichlar.

56. ISO 9011 – tashqi muhitni saqlash va audit sifati menejmenti.

57. ISO – xalqaro standartlar to'g'risidagi tashkilot.

58. ISO 9000:2000 – umumiy talablar va lug'atlar, sifat menejmenti sistemasi bo'yicha.